



Myers - JDC - Brookdale Institute
מאירס - ג'וינט - מכון ברוקדייל

דוח מחקר



כדי להקל על השיטוט במסמך זה, יש לפתוח את "סימניות (Bookmarks)"
על ידי לחיצה על הלשונית המתאימה או באמצעות הקשה על F6.

מאירס - ג'וינט - מכון ברוקדייל
MYERS - JDC - BROOKDALE INSTITUTE
مایرس - جوینت - معهد بروکدیل

המרכז לחקר מוגבלויות ואוכלוסיות מיוחדות

"פרנסה בכבוד" (מחזור א'):
תוכנית הכשרה מקצועית לחרדים -
מחקר הערכה

יהודית קינג * ניר גזית

המחקר נערך בסיוע של ג'וינט-ישראל

דוח מחקר

30
1974-2004
THIRTY YEAR ANNIVERSARY

דמ-458-05

המרכז לחקר מוגבלויות ואוכלוסיות מיוחדות

**"פרנסה בכבוד" (מחזור א'):
תוכנית הכשרה מקצועית לחרדים -
מחקר הערכה**

יהודית קינג ♦ ניר גזית

המחקר נערך בסיוע של ג'וינט-ישראל

דמ-458-05

"פרנסה בכבוד" (מחזור א'):
תוכנית הכשרה מקצועית לחרדים –
מחקר הערכה

יהודית קינג ניר גזית

המחקר נערך בסיוע של ג'וינט-ישראל

אוגוסט 2005

ירושלים

אב תשס"ה

מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל
ת"ד 3886
ירושלים 91037

טלפון : 02-6557400
פקס : 02-5612391

כתובת אינטרנט : www.jdc.org.il/brookdale



פרסומים נוספים של מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל

קינג, י' ; מורגנשטיין, ב' ; שמלצר, מ' ; נאון, ד' ; אהרוני, ת' ; הרון, ת'. 2003. מצב התעסוקה של מקבלי הגמלה להבטחת הכנסה : משאבים, חסמים וצורכי הסיוע להשתלבות בעבודה. דמ-412-03

להזמנת פרסומים נוספים ניתן לפנות למאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ת"ד 3886, גבעת הג'וינט, ירושלים 91037, טל' 02-6557400, פקס : 02-5612391, דואר אלקטרוני : brook@jdc.org.il.

תמצית מחקר

"פרנסה בכבוד" היא תוכנית תעסוקתית המופעלת על ידי ג'וינט ישראל ומשרד התמ"ת. מטרתה לשלב חרדים בשוק העבודה באמצעות הכשרה במקצועות שיש להם ביקוש בשוק העבודה ובאמצעות סיוע בהשמה. על רקע חשיבותו של הפרויקט פנה ג'וינט-ישראל אל מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל בהצעה לקיים מחקר הערכה שילווה את הפרויקט.

המחקר הוא מחקר מעקב שמטרתו ללמוד את תהליך השתלבותם של תלמידי הכולל בתעסוקה - החל בשלב ההחלטה על עצם היציאה ללימודים, דרך שלב הקבלה לקורס וההכשרה (שלב א'), וכלה בהשתלבות בתעסוקה (שלב ב' - שלב המעקב) - כדי להפיק לקחים לקראת הרחבת הפרויקט. המחקר מנסה ללמוד את הנושא מזווית הראייה של התלמידים (בוגרים ונושרים כאחד), המורים, מנהלי מוסדות ההכשרה ומעסיקים.

אוכלוסיית המחקר כוללת את כל התלמידים שהחלו ללמוד ב-12 הקורסים המקצועיים במחזור הראשון של הפרויקט. המידע בשלב א' נאסף בחודשים אוקטובר 2002-דצמבר 2003, בהתאם למועדי הסיום בקורסים השונים, באמצעות שאלונים למילוי עצמי שהועברו לתלמידים במהלך השבועיים האחרונים לפני סיום הקורס. בשלב ב' (המעקב) נאספו הנתונים באמצעות שאלונים ממוחשבים באמצעות ריאיון טלפוני עם התלמידים הבוגרים והנושרים, שעליהם נאסף מידע בשלב א'. הראיונות נערכו כחצי שנה עד שנה מיום סיום הקורסים, בחודשים מאי-יוני 2004. בנוסף לכך, נערכו ראיונות עומק עם 5 מנהלי מוסדות הכשרה, 4 מורים ו-5 מעסיקים. ראיונות אלו נועדו להעמיק את הבנתנו על הפרויקט ולספק בהיבטים מסוימים זווית ראייה נוספת לזו של התלמידים. התובנות שהתקבלו משולבות בניתוח ואינן מוצגות בפרקים נפרדים.

בשלב א' התקבל מידע על 183 (83%) מן התלמידים: 124 (87%) מתוך 142 הבוגרים, ו-59 (74%) מתוך 79 הנושרים. בשלב ב' התקבל מידע על 169 תלמידים שהם 92% ממי שרואיינו בשלב א': 120 (97%) מתוך 124 הבוגרים, ו-49 (83%) מתוך 59 הנושרים שרואיינו בשלב הראשון של המחקר.

רקע סוציו-דמוגרפי ומשאבים לתעסוקה של התלמידים בפרויקט

- ♦ 23% מן התלמידים הם בני 18-25, 58% הם בני 26-40, ו-19% הם בני 41-55.
- ♦ 84% נשואים והשאר כמעט כולם רווקים.
- ♦ ל-22% (כל הרווקים וכמה מהנשואים) אין ילדים. ל-34% יש 1-3 ילדים, ל-24% יש 4-5 ילדים, ול-20% יש 6-11 ילדים. מספר הילדים הממוצע (בקרוב אלה שיש להם ילדים) הוא 4.0.
- ♦ 26% מהתלמידים נמנים עם פלגים חסידיים, בעיקר חב"ד, גור ובעלז; 17% נמנים עם הזרם הליטאי; 41% הגדירו עצמם כחרדים ספרדיים או כחרדים לא מזוהים, ו-16% הגדירו עצמם כחרדים לאומיים, דתיים לאומיים או דתיים מסורתיים. עשרים וארבעה אחוזים מכלל התלמידים הגדירו את עצמם כבעלי תשובה.

- ♦ 50% מהתלמידים הם בעלי השכלה חילונית. מתוכם 23% (שהם 11% מכלל הבוגרים) הם בעלי תואר אקדמי או תעודה על-תיכונית, 24% הם בעלי תעודת בגרות מלאה, 32% הם בעלי תעודת בגרות חלקית או תעודת סיום 12 שנות לימוד. הנתרים הם חסרי תעודה או בעלי תעודת סיום של שמונה שנות לימוד בלבד.
- ♦ 41% דיווחו כי למדו בקורס מקצועי לפני הקורס הנוכחי, ול-26% מכלל התלמידים יש תעודה מקצועית קודמת.
- ♦ ל-46% מהתלמידים היה ניסיון תעסוקתי לפני הצטרפותם לפרויקט "פרנסה בכבוד", כאשר רוב המועסקים עבדו במקצועות לא תורניים. 45% רק למדו בכולל ו-9% הנתרים השתתפו במסגרות לא חרדיות כגון ישיבת הסדר או לימודים חילוניים.

שלב ההחלטה על לימודי מקצוע

- ♦ הסיבות שצוינו על ידי הבוגרים ליציאתם ללימודים המקצועיים הן משלושה סוגים: סיבות כלכליות - בעיקר קשיי פרנסה שוטפים (54%), שאיפה להתמקצעות (39%) ורצון בהרחבת אופקים (30%).
- ♦ לגבי עצם היציאה ללימודים התייעצו התלמידים עם בני משפחה, בעיקר עם בת הזוג, וחברים; רק שליש התייעצו עם רבנים משמעותיים. על פי דיווח עצמי, הם זכו למידה רבה של תמיכה (40%-60%) ולא נתקלו בהתנגדות לצעד זה.
- ♦ התלמידים ידעו על התוכנית, בעיקר באמצעות העיתונות החרדית הארצית והמקומית ובאמצעות ערוצים בין-אישיים, כגון אנשים בקהילה ובני משפחה.
- ♦ הסיבה העיקרית לבחירה ללמוד במסגרת הפרויקט "פרנסה בכבוד" היא שכר הלימוד הנמוך (53%). סיבות נוספות היו הצביון החרדי של המכללה (44%), שעות הלימודים הנוחות (38%) ותנאי הקבלה הנוחים (34%).

שלב המיון והלימודים במכינה

- ♦ 86% מן התלמידים דיווחו שעברו תהליך מיון לפני התחלת הקורס, באמצעות ריאיון אישי עם מנהל מוסד ההכשרה וחלקם גם באמצעות מבחן התאמה (דוגמת המבחן של מכון תי"ל).
- ♦ 29% מן התלמידים קיבלו ייעוץ מקצועי ממנהל המוסד או ממרכז המגמה לגבי מקצוע הלימודים.
- ♦ בכל הקורסים המקצועיים התקיימה מכינה שנמשכה 3-4 חודשים ובה נלמדו אנגלית, מתמטיקה והכרה בסיסית של המחשב. 67% מן התלמידים הבוגרים למדו במכינה. השאר קיבלו פטור מלימודים במכינה או נרשמו לקורס לאחר התחלת המכינה. תרומת המכינה התבטאה בהקניית ידע - במתמטיקה (62%), באנגלית (45%) ובהכרת המחשב (69%), וכן בבחינת הנכונות והיכולת האישית להתמודד עם לימודים בעלי אופי שונה מהלימודים בכולל.

הלימודים בקורס

- ♦ תדירות המפגשים בקורסים השונים עמדה על 2-3 מפגשים בשבוע. כל מפגש נמשך כשלוש שעות וחצי בממוצע. חלק ניכר מהתלמידים (60%) החסירו לפחות יום לימודים אחד (לא מסיבות מחלה), וחלק ניכר (56%) איחרו לשיעור ו/או עזבו אותו לפני הזמן לפחות פעם אחת בחודש האחרון. מספר מורים ציינו כי ההיעדרויות והאיחורים המרובים פוגעים ברצף הלימודים.

- ◆ הקשיים העיקריים מבחינת שיטת הלימודים שאתם התמודדו התלמידים בקורס הם: עמידה בלוח זמנים במסירת תרגילים (28%), כתיבת מבחן (20%), לימוד מספר נושאים במקביל (18%) ומעקב אחרי המשכיות החומר משיעור לשיעור (17%). כמו כן, חלקם התקשו במתמטיקה (25%) ובקריאת חומר באנגלית (23%).
- ◆ כישורים שנרכשו בכולל ואשר, להערכת התלמידים, סייעו להם בלימודים המקצועיים, הם: יכולת ניתוח (55%), יכולת חשיבה מופשטת - אנלוגית ולוגית (45%) - ולימוד במשך שעות רבות ברציפות (37%).
- ◆ 25% מן התלמידים ציינו כי הם מרוצים מאוד מהקורס המקצועי שלמדו בו ו-50% היו מרוצים. למעלה מ-90% היו מרוצים מהידע המקצועי של המורים ומיחסם לתלמידים. 85% היו מרוצים מרמת הלימודים.

השלכות הלימודים המקצועיים על מצבם הכלכלי ועל חיי היום-יום של התלמידים

- ◆ היציאה ללימודים הקשתה עוד יותר את מצבם הכלכלי, הקשה ממילא, של התלמידים, וזאת בשל מספר סיבות: שכר הלימוד (כ-300 ₪ לחודש) והוצאות הנסיעה לקורס, צמצום היכולת לעבוד, והעדר רזרבות כספיות. ואכן, 42% מבוגרי הקורסים ציינו כי מצבם הכלכלי הורע במידה כלשהי במהלך תקופת הלימודים.
- ◆ הלימודים חייבו ויתורים בתחומי חיים שונים, בייחוד בזמן המוקדש לעזרה בבית ולטיפול בילדים (41%), ובמידה מסוימת גם בזמן המוקדש לבילוי עם המשפחה (31%). באופן מפתיע, רק 31% מן התלמידים ציינו כי נאלצו לוותר על לימודי התורה בעקבות לימודי המקצוע. כ-15% דיווחו שהם ויתרו על עבודות קבועות ו/או מזדמנות.

הנשירה מן הקורסים

- ◆ 36% מן התלמידים שהחלו את הלימודים נשרו.
- ◆ לא נמצאו הבדלים משמעותיים בשיעורי הנשירה לפי משתנים אישיים. עם זאת, שיעור הנשירה מעט גבוה יותר בקרב התלמידים הספרדים בפרויקט (37%) לעומת השיעור בקרב תלמידים מקהילות אחרות (26%-31%), ובקרב בני 26-40 (35%) לעומת 26% בקרב בני 18-25, בהתאמה.
- ◆ נמצאו הבדלים בשיעורי הנשירה לפי קורסים.
- ◆ הנשירה לא התמקדה בשלב מוגדר במסלול הלימודים אלא התפרסה לאורך הקורס כולו. 21% מהנושרים נשרו לאחר שנה של לימודים בקורס.
- ◆ הסיבות העיקריות לנשירה היו קשיי פרנסה שוטפים (36%), רמת לימודים נמוכה (29%), חוסר עניין בלימודים (25%).

השתלבות בעבודה בשלב המעקב

- ◆ 53% מבוגרי הקורסים היו מועסקים בשלב המעקב, 23% חיפשו עבודה, ו-24% לא עבדו ולא חיפשו, במילים אחרות - היו מחוץ לכוח העבודה.

- ◆ 63% מתת קבוצה של בוגרי הקורס – אלה שלא היו מועסקים בטרם הצטרפותם לפרויקט - נמנו עם כוח העבודה בשלב המעקב: 38% עבדו ו-25% חיפשו עבודה.
- ◆ 63% מהמועסקים בשלב המעקב עבדו גם בשלב הקודם, לא בהכרח באותו משלח יד.
- ◆ 21% מהמועסקים בשלב המעקב (11% מכלל הבוגרים) עבדו במקצוע שלמדו בקורס או במקצוע קרוב. בנוסף לכך, 44% מהבוגרים שעבדו לאחר סיום הקורס אך לא היו מועסקים בשלב המעקב (7% מכלל הבוגרים) עבדו במקצוע הקורס. כלומר, בסך הכול 18% מבוגרי הקורסים עבדו במקצוע הקורס או במקצוע קרוב בשלב כלשהו לאחר סיום ההכשרה.
- ◆ שיעור המועסקים הגבוה ביותר (לאו דווקא במקצוע הקורס) בשלב המעקב נמצא בקרב בוגרי הקורסים הכלכליים – שמאות מקרקעין וייעוץ מס – 60%. שיעור המועסקים בקרב בוגרי הקורסים למחשבים עומד על 53% במסלול תכנות וניהול רשתות ועל 47% במסלול טכנאות.
- ◆ 78% מהמועסקים בשלב המעקב היו שכירים, 17% היו בעלי עסק עצמאי ו-5% שילבו עבודה שכירה עם עבודה עצמאית. 78% מתוך 14 העצמאים הפעילו את העסק עוד טרם השתתפותם בפרויקט.
- ◆ בסך הכול לא חל גידול משמעותי בשיעור המועסקים בקרב בוגרי הקורסים בין שתי נקודות הזמן. עם זאת, הסתמן גידול משמעותי בקרב תת קבוצות מסוימות: הליטאים (מ-24% ל-57%) ובעלי תעודת בגרות מלאה (מ-31% ל-62%).

הבוגרים המועסקים כשכירים

- ◆ כמעט כל בוגרי הקורס השכירים הועסקו ישירות על ידי המעסיק ולא באמצעות חברת כוח אדם. 44% מכלל העובדים השכירים עבדו במשרה חלקית ו-56% עבדו במשרה מלאה או יותר. 41% מן העובדים השכירים עבדו במקומות עבודה המשרתים בעיקר לקוחות חרדים.
- ◆ 38% דיווחו כי הם התקשו לעבוד שעות נוספות או לעבוד בשעות לא רגילות, 24% התקשו בכתיבת דוחות ו-20% התקשו מבחינה פיזית.
- ◆ דיווחי המרואיינים מעידים על מידה לא מבוטלת של השתלבות חברתית במקום העבודה. 68% אמרו כי הם נוהגים להשתתף באירועים חברתיים המאורגנים מטעם מקום העבודה, ו-85% נוהגים להשתתף ב"שמחות" של חברים לעבודה. כ-90% ציינו כי לא קיבלו יחס מיוחד, לטוב או לרע, מן הממונים עליהם או מעמיתיהם החילוניים במקום העבודה. הם אמרו כי הם משוחחים עם חברים לעבודה גם על נושאים שאינם קשורים בעבודה, ואינם חשים זרות וניכור במקום עבודה.
- ◆ נראה כי חששותיהם של הבוגרים בתום הלימודים לגבי הקשיים בעבודה, ההשתלבות החברתית והאפשרות לקיים אורח חיים חרדי במקום העבודה היו מוגזמים, ובשלב המעקב אחוז לא גדול דיווחו על קשיים.
- ◆ 85% מהמועסקים היו מרוצים מעבודתם: 27% מרוצים מאוד ו-58% מרוצים. הם היו מרוצים בייחוד מהיחסים עם החברים לעבודה ועם הממונה הישיר, ממידת הסמכות שהם מקבלים וממידת ההערכה המקצועית שלהם זוכים, משעות העבודה ומנוחות ההגעה אליה. שביעות רצונם של המועסקים במקצוע הקורס עלתה על זו של המועסקים במקצוע אחר.
- ◆ המעסיקים היו מרוצים מעובדיהם החרדים. לדבריהם, הם בעלי ידע מקצועי רלבנטי ומשביע רצון, גילו מוטיבציה וביצעו את משימותיהם כהלכה. המעסיקים ציפו שהעסקת עובדים חרדים תסייע להם להרחיב את פעילותם במגזר החרדי.

- ♦ להערכת בוגרי ההכשרה, תרומתם העיקרית של הקורסים הייתה בהקניית ידע מקצועי ובמציאת פתרונות מקצועיים לבעיות העולות במהלך העבודה (מעל 80% ציינו זאת) וכן בכתיבת דוחות וסיכומים (מעל 50%).

בעלי עסקים

- ♦ 12% מבוגרי הקורסים עבדו כעצמאים או כבעלי עסק. רובם בעצם המשיכו לעבוד בעסק שבו עבדו עוד בטרם לימודיהם.
- ♦ שליש מתוך 14 בעלי העסקים עבדו במקצוע שלמדו בקורס.
- ♦ בשלב א', רק 20% מהתלמידים ידעו על המרכז לטיפול יזמות - מט"י. בשלב המעקב, רק אחד נעזר במט"י, ושניים נוספים אמרו שישקלו פנייה למט"י בעתיד. ואכן, היזמים הסתמכו בעיקר על הון אישי ובמידה פחותה על הלוואות מבני משפחה.

אוריינטציה לעתיד של בוגרי הפרויקט המועסקים

- ♦ 62% חשבו כי ימשיכו את לימודיהם המקצועיים בעתיד, ו-20% התנו זאת במצבם הכלכלי ובמידת הצלחתם לשלב בין לימודים ועבודה.
- ♦ כמחצית התכוונו ללמוד לימודי חול עיוניים בעתיד.
- ♦ כ-70% אמרו כי יעודדו את ילדיהם ללמוד מקצוע ולצאת לעבודה, ו-20% נוספים אמרו שישכימו שילדיהם יצאו ללמוד מקצוע רק אם הם לא ישתלבו בעולם התורה או שייקלעו למצוקה כלכלית שתחייב זאת.
- ♦ כ-75% ימליצו לבני משפחה אחרים ולחברים ללמוד מקצוע ולצאת לעבודה.

הבלתי מועסקים

- ♦ 32% מהבלתי מועסקים בשלב המעקב עבדו לאחר סיום הקורס אך לא בעת הריאיון.
- ♦ הסיבות העיקריות לאי עבודה בשלב המעקב הן חוסר יכולת למצוא עבודה במקצוע הקורס (27%) ו/או במקצוע כלשהו (43%). 10% ציינו בפירוש שהם מעדיפים ללמוד בכולל; ייתכן שגם העדפה זו קשורה במצב שוק העבודה.
- ♦ כמחצית מהבלתי מועסקים חיפשו עבודה, בעיקר באמצעות חברים, בני משפחה (96%) וחברים מהקורס (67%), וכן באמצעות מודעות בעיתונות החרדית (56%) והחילונית (63%). 20%-30% נעזרים במורי המכללה ו/או ברכז ההשמה של הפרויקט.
- ♦ הצורך הדומיננטי בעזרה במציאת עבודה שעליו דיווחו 80% מהמחפשים הוא עזרה ביצירת קשר עם מעסיקים.
- ♦ שני שלישים מהבלתי מועסקים שלא חיפשו עבודה בשלב המעקב ציינו כי הם מתכוונים לחפש במהלך 3 החודשים הקרובים.

בוגרי הקורסים שלא היו מועסקים לפני הצטרפותם לפרויקט

- ♦ הבוגרים שלא היו מועסקים לפני תחילת הקורס הם בעצם אוכלוסיית היעד האמיתית של הפרויקט, לפי הגדרת מפעיליו, ולכן המעקב אחרי מצבם בעקבות ההכשרה הוא בעל חשיבות מיוחדת. 63% מהם השתתפו בכוח העבודה בשלב ב': 38% עבדו ו-25% חיפשו עבודה באופן פעיל.
- ♦ 12% אמנם לא היו מועסקים בעת הריאיון בשלב המעקב, אך עבדו לאחר סיום הקורס.
- ♦ כשני שלישים מאלה שלא עבדו ולא חיפשו עבודה הצהירו כי הם מתכוונים לחפש עבודה בעתיד הקרוב.
- ♦ הסיבות העיקריות לאי עבודה הן חוסר יכולת למצוא עבודה (65%) או אי סיום חובות הקורס, בעיקר בשל אי הצלחה במציאת מקום לסטאז' (26%). רק מיעוט קטן חזר לכולל.

הנושרים

- ♦ 57% מהנושרים היו מועסקים בשלב המעקב, 29% חזרו ללמוד בכולל (בהשוואה ל-5% מהבוגרים), ו-14% לא עבדו ולא למדו בכולל.
- ♦ בסך הכול, 60% מהנושרים למדו מקצוע או אמרו כי הם מתכוונים ללמוד מקצוע, בין אם את מקצוע הקורס שעזבו ובין אם מקצוע אחר.

מסקנות והמלצות

המסקנות וההמלצות המובאות כאן מתייחסות הן לשלב ההכשרה והן לשלב הקליטה בתעסוקה. משולבות בו הערותיהם והמלצותיהם של התלמידים עצמם לגבי הפרויקט "פרנסה בכבוד" שנתקבלו בתום ההכשרה ובעקבות התנסותם בעבודה ו/או בחיפוש עבודה, וכן הערותיהם והמלצותיהם של המורים, מנהלי מוסדות ההכשרה ומעסיקים שרואיינו במסגרת המחקר. חשוב לציין שהדברים מבוססים על הממצאים שנמצאו בתקופה הראשונה להפעלת הפרויקט. סביר להניח שבינתיים חלו בו שינויים, בעקבות ממצאי ביניים שהוצגו בפני מפעיליו ועקב גורמים אחרים.

א. מסקנות והמלצות לגבי תוצאות הפרויקט

1. הצלחת הפרויקט על פי מדד תוצאה 1 – השתלבות בתעסוקה. אפשר להציע כמה מדדים במישור של השתלבות בתעסוקה בעקבות הפרויקט.
 - ♦ המדד הפשוט והברור ביותר להצלחת הפרויקט, הנובע ממטרת הפרויקט, הוא שיעור הבוגרים שלא עבדו בטרם הקורס, ובשלב המעקב עבדו במקצוע הנלמד. בניגוד לצפוי, רבים מהמשתתפים עבדו לפני הקורס ולכן יש לחשב את השיעור הזה מתוך הבוגרים שלא עבדו טרם הפרויקט. שיעור זה עומד על 10%.
 - ♦ מדד פחות מחמיר להצלחת הפרויקט הוא שיעור הבוגרים שעבדו במקצוע הקורס, או במקצוע קרוב, בשלב כלשהו לאחר תום לימודיהם, בין אם עבדו לפני הצטרפותם לפרויקט ובין אם לאו. שיעור זה עומד על 18% מכלל הבוגרים.
 - ♦ היות שאין מדובר כאן בקורס מקצועי רגיל אלא בשינוי מהותי באורח החיים, אפשר, לדעתנו, לראות גם במעבר מאי עבודה לעבודה במקצוע כלשהו אינדיקציה להצלחת הפרויקט. המדד הרלבנטי לפיכך

יהיה שיעור הבוגרים שלא עבדו בטרם הקורס, ובשלב המעקב עבדו במקצוע כלשהו (בין אם זה במקצוע הקורס ובין אם במקצוע אחר), מחושב מתוך הבוגרים שלא עבדו טרם הפרויקט. שיעור זה עומד על 38%. במובן זה נראה שהפרויקט הביא למפנה המשמעותי ביותר בקרב הליטאים שהשתתפו בהכשרה המקצועית: רק רבע מהם היו בעלי ניסיון תעסוקתי לפני הפרויקט, ובעקבות הפרויקט קרוב ל-60% מהם היו מועסקים וכ-20% נוספים חיפשו עבודה.

♦ מדד תוצאה אחרון במישור זה, שלדעתנו, בהתחשב במאפיינים של משתתפי הפרויקט, אף הוא יכול להוות קריטריון להצלחה, הוא שיעור הבלתי מועסקים אשר מחפשים עבודה באופן פעיל שמחושב מתוך הבוגרים אשר לא היו מועסקים בטרם הפרויקט וגם לא בעת המעקב. שיעור זה עומד על 40%.

חשוב להעריך את התוצאות הללו על רקע רמת האבטלה הגבוהה במשק (10.8%) כאשר הבוגרים יצאו לשוק העבודה עם סיום הקורס.

2. הצלחת הפרויקט על פי מדד תוצאה 2 – תרומת הקורסים לתפקוד המקצועי. ניתן להעריך את הצלחת הפרויקט על פי תרומת ההכשרה לתפקוד הבוגרים בעבודה. יש בידינו נתונים על תפיסות הבוגרים המועסקים בנושא זה וכן עמדות מעסיקים (הגם שבצורה מינימלית) המאששות אותם. על סמך נתונים אלה נראית תרומתו של הקורס בהחלט בכיוון המצופה: הקניית ידע מקצועי רלבנטי (84% מהבוגרים המועסקים כשכירים), מציאת פתרונות מקצועיים (70%), כתיבת דוחות וסיכומים (55%). מבחינת הכרת מכשור וטכנולוגיה תרם הקורס בעיקר לבוגרים המועסקים במקצוע הנלמד. ההמלצות לגבי רכיבים שונים של הקורסים המובאות בהמשך עשויות לשפר את תרומת הקורסים לתפקוד הבוגרים במקום העבודה.

3. הצלחת הפרויקט על פי מדד תוצאה 3 – השתלבות הבוגרים במקום העבודה. מדיווחי הבוגרים והמעסיקים כאחד עולה כי השתלבות החרדים במקומות העבודה, הן במישור המקצועי והן במישור החברתי, טובה משציפו, והחששות המוקדמים של שני הצדדים התבררו כמופרזים. 85% מהמועסקים היו מרוצים מעבודתם, 28% העריכו שיש להם סיכויים טובים להתקדם, רק רבע או פחות נתקלו בקשיים בהיבטים שונים של העבודה (להוציא עניין השעות החריוגות). שביעות הרצון של המעסיקים הייתה גבוהה. לדבריהם, העובדים החרדים הם בעלי ידע מקצועי רלבנטי ומשביע רצון, בעלי מוטיבציה ומבצעים את משימותיהם כהלכה. אף שיותר משליש מהעובדים הם החרדים היחידים במקום העבודה הם לא חשו זרות, רובם (70%) השתתפו באירועים חברתיים שאורגנו מטעם מקום העבודה, ועם זאת הצליחו לקיים אורח חיים חרדי במקום העבודה. מהראיונות עם המעסיקים נראה כי ניתן לזקוף זאת לזכות התרבות הארגונית המתחשבת שפותחה בעקבות הצטרפות העובדים החרדיים. ניתן להיעזר בשתי הקבוצות הללו – המעסיקים והעובדים החרדיים – בשיווק הפרויקט לשתיהן אוכלוסיות היעד.

4. מדד של תוצאת ביניים – סיום ההכשרה. 64% מאלה שהתחילו ללמוד בקורסים מקצועיים במסגרת הפרויקט "פרנסה בכבוד" סיימו את הקורסים (אחדים טרם סיימו את הסטאז' בעת המעקב). מכאן עולה ששיעור הנשירה היה גבוה – 36%. עם זאת, מהממצא ש-57% מהנושרים מועסקים ו-60% לומדים מקצוע או מעוניינים לחזור ללימודי מקצוע עולה שגם בקרב הנושרים יש פוטנציאל ניכר של מעבר מחיים של אי תעסוקה לחיים של פרנסה בכבוד.

ב. מסקנות והמלצות לגבי תהליך היישום

אוכלוסיית היעד. חברת הלומדים עוברת תהליך של דיפרנציאציה שבו קבוצות שונות משלבות מידות שונות של לימודים ועבודה. לאור זאת נראה שיש מקום לשקול מתן הכשרה מקצועית במסגרות ייחודיות גם לחרדים המשולבים בעבודה בהיקף חלקי (אולי גם מלא) ורוצים לרכוש כישורים מקצועיים שיספקו להם בסיס יציב יותר לתעסוקה.

גיוס התלמידים. הממצאים מצביעים על חשיבותם של ערוצי גיוס מקומיים, בין אם אלה ערוצי תקשורת, כגון עיתונים מקומיים, ובין אם אלה ערוצים בין-אישיים, כגון אנשים מהקהילה ובמידה פחותה גם רבנים מקומיים. למעלה מ-40% מהבוגרים המליצו להרחיב את פרסום הפרויקט וההסברה לגביו. נראה שכדאי למקד את מאמצי ההסברה במישור המקומי. הבטחת עזרה בהשמה בעבודה בסוף הלימודים תסייע, לדעת הבוגרים, בשיווק הפרויקט. גם תלמידי הקורסים, לא רק הבוגרים אלא אף הנושרים, יכולים לשמש כסוכני גיוס. כמעט כולם ציינו שהם ימליצו לחברים או לבני משפחה שהם אברכים ללמוד מקצוע, אף שחלק ניכר מהם הדגישו שהם המליצו ללמוד מקצוע רק למי ששרוי במצוקה כלכלית או למי שאינו מעוניין להמשיך וללמוד בכולל.

מיון, ייעוץ והכוונה מקצועית. אפשר להבחין בין שני סוגי מיון: מיון שבאמצעותו מסננים את המועמדים המתאימים ללימודים לעומת אלה שאינם מתאימים, ומיון שבאמצעותו מתאימים את הקורס למועמד. בפועל המיון לצורך קבלה ללימודים בעצם לא קיים בפרויקט מאחר שהמדיניות של מוסדות ההכשרה היא לקבל את כל הפונים, כולל מי שהיו מועסקים. מדיניות זו מבטאת את תחושת "שליחותם" של מנהלי מוסדות ההכשרה בסיוע לחרדים להשתלב בעולם העבודה. בנוסף לכך יש להם ודאי אינטרס כלכלי בפתיחת הקורסים. המיון לצורך התאמה נעשה בשתי דרכים: 1. מבחן הבוחן כישורים שונים כגון יכולת הסקה כמותית, יכולת לוגית ומילולית, יכולת צורנית ומרחבית; מבחן זה מתקיים בחלק מהקורסים; 2. ריאיון אישי עם מנהל המוסד הבודק בעיקר את המוטיבציה של המועמד ללימודים ואת תחומי ההתעניינות שלו. בריאיון האישי עם מנהל המוסד גם ניתן למועמד מידע על אפשרויות ההכשרה והדרישות בקורסים השונים.

המידע והייעוץ המקצועי הם בעלי חשיבות רבה, לאור הממצא שמחצית מהבוגרים לא ידעו בוודאות איזה מקצוע ברצונם ללמוד, ולאור ההבדל המהותי בין הכולל לקורס, מבחינת מתכונת הלימודים והדרישות. ואמנם, מחצית מהבוגרים שקיבלו ייעוץ דיווחו כי הוא עזר להם במידה רבה בבחירת מקצוע מתאים, בהערכת יכולתם להצליח בלימודים ובקבלת תמונה על תוכני הקורס ועל הדרישות בו. עם זאת, נמצא ש-35% מהתלמידים שעברו תהליך מיון כלשהו ו-40% מאלה שקיבלו ייעוץ הפסיקו את לימודיהם. סיבות עיקריות לנשירה היו היווכחות שהמקצוע אינו מתאים להם (13%) ושהלימודים אינם מושכים אותם (25%). ממצאים אלה עשויים לרמוז על צורך בשיפור תהליכי המיון, הייעוץ וההכוונה המקצועית. בשלב המעקב הציעו מספר בוגרים להנהיג סינון קפדני יותר בקבלת תלמידים לפרויקט ולא לקבל תלמידים בעלי יכולת התחלתית נמוכה מדי, משום שהם מעכבים את התקדמות הלימודים בקורס.

הרגלי למידה. נראה לנו כי במיוחד לגבי אברכים שלא היה להם קשר עם שוק העבודה יש להתייחס לקורס על כל שלביו לא רק כקורס ללימוד מקצוע אלא גם כתהליך סוציאליזציה לעולם העבודה. הקפדה של מוסד ההכשרה על השתתפות התלמידים בשיעורים, על הופעה בזמן, על הכנת עבודות ותרגילים והגשתם במועד שנקבע וכד' תכין את התלמידים לנורמות של עולם העבודה ותגביר את מחויבותם לתהליך ההכשרה עצמו. דיווחי התלמידים מעידים על מידה לא קטנה של סטיות מהנורמות האלה. המורים מגלים הבנה לקשיי התלמידים להתמודד עם כל מחויבויותיהם, אך מעידים שהתנהגות זו פוגעת ברצף הלימודים. נראה שיש מקום לרענן את ההסברים על דרישות הקורס גם בשלבים מאוחרים יותר ולהקפיד יותר על התנהגות התורמת ללימודים (לדוגמה, באחד המוסדות קיימת חובת השתתפות לפחות ב-80% מהשיעורים כתנאי לבחינה).

צורך בתגבור באנגלית ובמתמטיקה. במקצועות שנלמדו ב-12 הקורסים שבהם התמקד המחקר נודעת חשיבות רבה לידע במתמטיקה ואנגלית. יש לזכור שלאברכים שלמדו רק במסגרות חרדיות אין כלל ידע באנגלית והידע שלהם במתמטיקה מועט. מקצועות אלה נלמדים במכינות לקורסים, אולם הפער בין הרמה שהושגה לבין הרמה הנחוצה, במיוחד באנגלית, הוא גדול, ומורים ותלמידים מסכימים שיש צורך בהמשך לימוד המקצועות הללו (בעיקר אנגלית) גם במשך הקורס עצמו.

מתן סיכומי שיעורים וחומר כתוב אחר בעברית. כ-30% מהתלמידים דיווחו כי הם מתקשים בסיכום חומר הלימודים בכיתה, ושיעור דומה ציינו כי קשה להם לעקוב אחר חומר הלימודים כשהפסידו שיעור, בגלל מחסור בספרי לימוד או העדר ספרי לימוד בעברית. מתן סיכומי שיעורים ואולי גם חומרים נוספים בעברית עשויים לסייע לתלמידים בהתמודדות עם חומר הלימודים. בפועל, רק כשליש מהתלמידים דיווחו כי מוריהם סיפקו להם את סיכומי ההרצאות. יש מקום, והתלמידים עצמם ביקשו זאת, להרחבת הנוהג הזה בקורסים נוספים. היות ששיטת הלמידה בכולל שונה מאוד משיטת הלמידה בקורס, ביקשו מספר בוגרים בשלב המעקב לשלב במכינה סדנה של מיומנויות למידה.

עזרה בהכנת תרגילים. שליש מהתלמידים דיווחו על קושי בהכנת התרגילים והמטלות בקורס. שיעורי העזר וההדרכה על ידי מורי הקורס בהכנת התרגילים המתקיימים לפני התחלת השיעורים הם לכן בעלי תרומה חשובה וכדאי להמשיך בהם. חלק מהתלמידים גם ביקשו להגביר את התרגול בכיתה.

שדרוג הסביבה הפיזית ועזרים טכניים ללימוד. כ-40% מהבוגרים ציינו כי יש לשפר את נגישות המחשבים לשם תרגול החומר ואף לשדרג את המחשבים. בחלק ממוסדות ההכשרה התנאים הפיזיים של המקום היו ירודים מבחינת מיזוג הכיתות, תאורה וכיו"ב, והתלמידים ביקשו לשפרם.

חיבור לעולם העבודה במהלך הקורס. האוריינטציה של התלמידים ללימודים היא מעשית, והם ביקשו שייווצר קשר לעולם העבודה כבר במהלך ההכשרה. 84% המליצו על שילוב ביקורים במקומות עבודה רלבנטיים במשך הקורס, כדי להעמיק את הידע המקצועי שלהם ו"לחוש" את העבודה במקצוע. 92% ביקשו להיפגש עם מעסיקים כדי להרחיב את הידע המקצועי, ללמוד מהן דרישות המעסיקים, וגם כדי ליצור הזדמנויות תעסוקה. לביקורים במקומות עבודה המעסיקים חרדים יש תפקיד נוסף: למידה מניסיונם של חרדים אחרים על מכלול ההיבטים של השתלבות בעבודה. אחוז קטן הציעו להפעיל סטאז'

כחלק אינטגרלי מההכשרה. אחרים ביקשו לחזק את האוריינטציה המעשית של הלימודים ולהגדיל את כמות התרגילים במעבדות.

שילוב נושא היזמות העסקית במסגרת ההכשרה המקצועית. אף שבמקצועות שנלמדו במסגרת הפרויקט "פרנסה בכבוד" ניתן לעבוד באופן עצמאי, לא כלל הקורס את תחום הידע הרלבנטי. גם בוגרים שהקימו עסקים לא הכירו את הגופים הציבוריים המעניקים סיוע מסוגים שונים ליזמים. לדעתנו, וגם לדעת חלק מהבוגרים, יש מקום לשקול שילוב מידע בסיסי והדרכה ראשונית בהקמת עסקים במסגרת הקורסים המקצועיים.

תפקוד מוסד ההכשרה. מהראיונות עם מנהלים ומורים וכן משאלוני התלמידים עולה כי המורים אינם צריכים להיות חרדים, ואפילו לא חובשי כיפות סרוגות. יחסם של התלמידים כלפיהם הוא מקצועי וענייני. כמעט כל התלמידים העריכו את הידע המקצועי של המורים כטוב ואפילו כטוב מאוד; רובם היו מרוצים מאיכות ההסברים ומארגון החומר; 80%-90% ציינו את יחסו הטוב של המורה כלפיהם ואת היותו קשוב לשאלותיהם ולבעיותיהם. גם מהראיונות עם המורים נראה כי הם חשים עצמם "מגויסים" למטרות הפרויקט. עם זאת, בחלק מהקורסים ביקשו התלמידים להגביר את הפיקוח על המורים ועל מוסד ההכשרה, כדי שהחומר שיילמד יהיה עדכני (בניסיונותיהם להתקבל לעבודה התברר לחלק מהבוגרים שהחומר שלמדו אינו עדכני), שהמורים יהיו בעלי ניסיון מקצועי ולא רק בעלי ידע עיוני, שלא תהיה תחלופה רבה מדי בקרב המורים, שלא יהיה עיכוב במועדי המבחנים בסוף הקורס ובמתן התעודות המקצועיות, עיכוב שמקשה עליהם להתקבל לעבודה.

סיוע כלכלי בתקופת הלימודים ובשלב היציאה לשוק העבודה. היציאה ללימודים מקשה עוד יותר את מצבם הכלכלי, הקשה ממילא, של התלמידים, עקב הצורך לשלם שכר לימוד, הוצאות נסיעה לקורס, צמצום היכולת לעבוד והעדר עתודות כספיות. ואכן, כ-40% ציינו שמצבם הכלכלי הורע בתקופת הלימודים; בייחוד ציינו זאת אבות למספר גדול של ילדים. מוצע לשקול הרחבת המלגות לחרדים (רק 18% מהבוגרים קיבלו), להעניק הלוואות בתנאים נוחים שיוחזרו לאחר ההשתלבות בעבודה (60% תמכו בכך), להחזיר את הוצאות הנסיעה לקורס וגם לסייע להם ברכישת ספרי לימוד ובסבסוד בחינות הסמכה חיצוניות. העדר רכב נמצא כחסם לקבלת עבודה אצל כמה מהבוגרים; מוצע לאפשר הלוואות בתנאים נוחים גם למטרת קניית רכב לצורכי עבודה.

נשירה מהקורסים. 36% מהתלמידים שהחלו את לימודיהם במסגרת פרויקט "פרנסה בכבוד" נשרו מהתוכנית. הנשירה אינה מרוכזת בשלב מסוים של הלימודים אלא מתפרסת על פני הקורס כולו; 21% מהנושרים הפסיקו את לימודיהם מעל לשנה אחרי תחילת הקורס. נראה שיש צורך בתמיכה כספית ו/או מורלית לאורך כל הדרך, ואין להניח שמי שעברו חלק מסוים של הקורס בוודאי יסיימו אותו.

הנשירה אינה מאפיינת תת-קבוצות מסוימות, להוציא את העובדה שהיקפה היה מעט גדול יותר בקרב חרדים ספרדים ובקרב תלמידים שהמניע ליציאתם ללימודים הוא קשיי פרנסה שוטפים. העובדה ש-61% מהנושרים עובדים מעידה על דחיפות הצורך בפרנסה מבחינתם ועל הקושי לדחות את הכניסה לעבודה לטובת לימוד מקצוע.

בשלב המעקב, 14% מהנושרים חזרו ללמוד את מקצוע הקורס, ו-45% נוספים הצהירו על כוונתם ללמוד מקצוע. מומלץ לאמץ את הנוהג של הזמנת הנושרים מקורסים קודמים להצטרף לקורסים חדשים שנפתחים.

השמה בעבודה. השמה בעבודה היא בעצם מבחנו האמיתי של הפרויקט לא רק בעיני יוזמיו ומממניו, כי אם גם בעיני תלמידיו. הראיונות בשלב המעקב מצביעים על מוטיבציה לעבודה בקרב מרבית התלמידים. 12% בלבד מכלל הבוגרים והנושרים חזרו לכולל. כ-75% השתתפו בכוח העבודה (עובדים או מחפשים). הסיבה העיקרית לאי תעסוקה בקרב הבלתי מועסקים היא חוסר הצלחה במציאת עבודה. 24% מהבוגרים שעזבו את שוק העבודה עשו זאת משום שהתייאשו מלמצוא עבודה. לאור כל זאת, ברור כי יש חשיבות עליונה לסיוע בהשמה בעבודה מצד הגורמים המובילים את הפרויקט, ובייחוד מצד רכזי התעסוקה. ניתן להיעזר גם במעסיקים שקלטו חרדים, באברכים לשעבר שנקלטו במקומות עבודה, בחברות כוח אדם ובארגוני מעסיקים. בשלב המעקב המליצו מספר בוגרים על הרחבת קשת המקצועות הנלמדים במסגרת הפרויקט ועל הכללת מקצועות נוספים, כגון נהיגה, חשמלאות, טכנאות רכב, מסחר, שבהם להערכתם יש ביקוש לעובדים.

דברי תודה

במהלך עבודת המחקר והכנת הדוח נעזרנו באנשים רבים שתרמו להצלחתו ועל כך נתונה להם תודתנו.

בראש ובראשונה ברצוננו להודות למרואיינים במחקר - תלמידים, מורים, מנהלים, בוגרים ומעסיקים - שהועילו להקדיש לנו מזמנם, ולשתף אותנו בהתנסויותיהם בתהליך ההכשרה המקצועית במרכזי הלימוד השונים, וההשתלבות בעולם התעסוקה.

בנוסף, ברצוננו להביע תודה לעמיר בן-צבי, מנהל פרויקט "פרנסה בכבוד" בגויינט-ישראל; להרשל קליין, יועץ לפרויקט; לראובן גורבט, מנהל ההשמה של הפרויקט; לדני פינס, ראש אגף שילוב עולים, תעסוקה ויזמות ומשנה למנכ"ל מיזם תעסוקה בגויינט; ולשרה חורש, מנהלת האגף להכשרה מקצועית במשרד התעסוקה, מסחר ותעשייה על עזרתם במהלך המחקר ועל הערותיהם והצעותיהם המועילות.

תודתנו נתונה גם לחנה גולדשמידט ולאסף שרון ממאירס-גויינט-מכון ברוקדייל על עזרתם בפיתוח ובתמיכה של המערכת הממוחשבת שבה נעשה שימוש במחקר.

תודה לענת ברבריאן שערכה את הדוח, לאילנה פרידמן על העזרה בהדפסה ולסלי קליינמן על ההפקה וההבאה לדפוס.

תוכן העניינים

1	א. הרקע לפרויקט
2	ב. הפרויקט "פרנסה בכבוד"
4	ג. מטרת המחקר ושאלות המחקר
5	ד. מערך המחקר : אוכלוסיית המחקר והשיטה
6	ה. ממצאים
6	1. רקע סוציו-דמוגרפי ומשאבים לתעסוקה של התלמידים בפרויקט
9	2. שלב ההחלטה
13	3. השלב המקדים לקורס
14	4. מבחר מאפיינים של הלימודים בקורס
15	5. תפקוד התלמיד
18	6. הערכת התלמידים את הקורס
19	7. מקורות הכנסה בתקופת הלימודים
20	8. קשיים כלכליים בתקופת הלימודים
20	9. תפיסת השפעת הלימודים המקצועיים על חיי היום-יום
22	10. ציפיות לגבי ההשתלבות בעבודה והשלכותיה
26	11. נשירה מהקורסים
28	12. מצבם התעסוקתי של בוגרי הפרויקט לאחר 6-12 חודשים מתום ההכשרה
34	13. בוגרי הקורסים המועסקים כשכירים
40	14. יזמות עסקית בקרב בוגרי הקורסים, כערוץ להשתלבות בתעסוקה
41	15. השלכות העבודה על בוגר הקורס המועסק ועל משפחתו בתחומי חיים שונים
44	16. אוריינטציות לעתיד מבחינת תוכניות אישיות ללימודים והשתלבות ילדיהם בתעסוקה
44	17. בוגרי הקורס שאינם מועסקים בשלב המעקב
45	18. חיפוש עבודה
46	19. בלתי מועסקים שאינם מחפשים עבודה (או הבלתי שייכים לכוח העבודה)
47	20. מצבם התעסוקתי של בוגרי הקורסים שלא היו מועסקים לפני הצטרפותם לפרויקט
54	21. מצב הנושרים בשלב המעקב
54	22. מסקנות וכיווני פעולה
60	מקורות

רשימת לוחות

- 7 לוח 1 : מאפיינים דמוגרפיים של כלל התלמידים, לפי השתייכות קהילתית
- 8 לוח 2 : משאבים לתעסוקה, לפי השתייכות קהילתית
- 11 לוח 3 : התייעצות לגבי היציאה ללימודים מקצועיים ועמדת המייעצים, לפי גורם מייעץ
- 11 לוח 4 : התייעצות לגבי המקצוע הנלמד
- 12 לוח 5 : סיבות לבחירה במקצוע
- 12 לוח 6 : סיבות לבחירה במוסד הלימודים או בתוכנית "פרנסה בכבוד"
- 13 לוח 7 : מקורות המידע על התוכנית
- 14 לוח 8 : הערכת תרומת המכינה
- 18 לוח 9 : קשיים בלימודים, לפי סוג הקורסים
- 18 לוח 10 : קשיים הקשורים למכללה, לפי מוסד לימודים
- 21 לוח 11 : ויתורים של התלמידים בתחומים שונים, לפי קהילת מוצא
- 22 לוח 12 : המקצוע שבו התלמידים מעדיפים לעבוד, לפי קורסים
- 23 לוח 13 : מאפיינים חשובים בעבודה
- 24 לוח 14 : חששות לקראת השתלבות בעבודה, לפי ניסיון תעסוקתי קודם
- 26 לוח 15 : שיעורי נשירה לפי מאפייני האוכלוסייה
- 27 לוח 16 : שיעור הנושרים מן הלימודים המקצועיים, לפי מועד הנשירה

- 28 לוח 17 : מצב התעסוקה של בוגרי הקורסים בנקודת הזמן השנייה על-פי מצבם בנקודת הזמן הראשונה והשנייה
- 29 לוח 18 : המועסקים בנקודת הזמן הראשונה והשנייה, לפי מאפיינים דמוגרפיים והשכלתיים
- 32 לוח 19א' : השתתפות בכוח העבודה בשלב המעקב, לפי זרם דתי
- 32 לוח 19ב' : השתתפות בכוח העבודה בשלב המעקב, לפי גיל בשלב א'
- 32 לוח 19ג' : השתתפות בכוח העבודה בשלב המעקב, לפי מספר ילדים
- 32 לוח 19ד' : השתתפות בכוח העבודה בשלב המעקב, לפי השכלה כללית
- 33 לוח 19ה' : השתתפות בכוח העבודה בשלב המעקב, לפי סוג הקורס
- 33 לוח 20 : המשתנים המשפיעים על הסיכוי להיות בכוח העבודה - ממצאי רגרסיה לוגיסטית
- 34 לוח 21 : דפוסי שינוי בתעסוקה
- 34 לוח 22 : המשתנים המשפיעים על הסיכויים לשינוי בתעסוקה - רגרסיה לוגיסטית
- 35 לוח 23 : דפוסי מציאת העבודה על ידי העובדים השכירים
- 37 לוח 24 : תרומת הקורס להשתלבות מקצועית בעבודה
- 38 לוח 25 : קשיים של העובדים השכירים בעבודה
- 38 לוח 26 : חששות לפני העבודה לעומת קשיים בעבודה של העובדים השכירים
- 40 לוח 27 : שביעות רצון מהעבודה
- 42 לוח 28 : מקורות ההכנסה של משפחות העובדים בשלב המעקב בהשוואה לשלב א'
- 43 לוח 29 : עמדתם של "אחרים משמעותיים" לגבי הלימודים המקצועיים וההשתלבות בעבודה

רשימת תרשימים

- 30 תרשים 1 : המצב התעסוקתי של החרדים בוגרי הקורסים
- 31 תרשים 2 : המצב התעסוקתי של החרדים בוגרי הקורסים, על פי הרקע התעסוקתי שלהם
- 48 תרשים 3 : המצב התעסוקתי של בוגרי הקורסים שלא היו מועסקים לפני הצטרפותם לפרויקט

נספחים

- 61 נספח א : שיעורי נשירה (לפי קורסים)

א. הרקע לפרויקט

על פי המודל התרבותי של "חברת הלומדים" החרדית (פרידמן, 1991), על הגבר להקדיש את מרב זמנו וכוחו ללימוד תורה ולקיום מצוות ולהמעט ככל האפשר בפעילות גשמית. לימוד תורה הוא לימוד לשמו. הוא אינו מיועד להניב תשואה חומרית (בניגוד להשכלה אקדמית), אך הוא מזכה את הלומד בתגמול טרנסצנדנטלי. העבודה נתפסת כעיסוק גשמי; בחלק מהפרשנויות אפילו כקללה וצרכיו החומריים של הלומד המסור ומשפחתו אמורים להיות מסופקים על ידי האל. מכאן נגזרים אידיאליזציה של הסתפקות במועט וחיים של סגפנות (שטדלר, 2003).

מניתוח נתוני סקרי כוח אדם עולה כי בשנים 1980-1993, שיעור הגברים בגילי העבודה העיקריים (25-54) שאינם משתתפים בשוק העבודה בשל לימודיהם בישיבה/כולל כמעט הכפיל את עצמו: הוא עלה מ-1.2% ל-2.3% (Berman and Klinov, 1997). שיעור אי ההשתתפות בשוק העבודה בקרב גברים חרדים (=מי שמוסד הלימודים האחרון שבו למד הוא ישיבה חרדית) בגילים אלה עלה מ-49.6% ל-67.1%; וגם שיעור הגברים החרדים גדל מ-2.7% ל-3.7%. נתונים אלה מצביעים על גידול משמעותי בהיקף אי ההשתתפות בכוח העבודה בקרב גברים חרדים.

מיעוט ההשתתפות בכוח העבודה הוא הגורם העיקרי לתופעה רחבת היקף של עוני בחברה החרדית. מנתוני סקר ההכנסות של משקי בית עולה כי הכנסתם החודשית של משקי הבית של תלמידי ישיבות וכוללים מגיעה ל-42% בלבד מהכנסתה של משפחה דו-הורית ישראלית ממוצעת; וזאת כאשר מספר הילדים בה הוא 4.5 בהשוואה ל-2.1 במשפחה שאינה חרדית (Berman, 1998).

בשנים האחרונות התפתחו מסלולי לימודים, כולל לימודים אקדמיים, המיועדים לנשים ולגברים חרדיים. הדוח הנוכחי מציג את ממצאיו של מחקר הערכה המתמקד באחד מהם - התכנית התעסוקתית "פרנסה בכבוד". מטרתה היא לשלב חרדים בשוק העבודה באמצעות הכשרה במקצועות מבוקשים בשוק העבודה ולסייע בהשמתם. הפרויקט צמח על רקע היווצרותה של פתיחות ללימודים כלליים בחברה החרדית.

ד"ר יעקב לופו, בספרו "מפנה בחברה החרדית - הכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים" (דצמבר, 2003), תולה את היווצרות פתיחות זו בצירוף מכלול גורמים חברתיים, כלכליים ופוליטיים, שנפרטם להלן:

- ♦ חלק מאלפי המצטרפים לחברת הלומדים בשני העשורים האחרונים היו תלמידים שאינם מסוגלים ו/או אינם מעוניינים לשאת בעול לימוד התורה. מאחר שהתנהגותם של חלק מהם פגעה קשות במוניטין של לומדי התורה, הסכימו מנהיגי החרדים שעדיף להפנות צעירים אלה למסלול הכשרה מקצועית.
- ♦ בקרב ציבור משלמי המסים הלכה וגברה הביקורת על החרדים כמי שגם אינם משרתים בצבא וגם אינם משלמים מסים, כיוון שאינם עובדים.

- ◆ כפי שצוין לעיל, רמת הכנסתן של משפחות חרדיות נמוכה. בשנים האחרונות, הקיצוץ בקצבאות הילדים, הפחתת המשאבים למוסדות החינוך החרדיים והצמצום הקיצוני במספר משרות ההוראה הפנויות לנשים (המפרנסות) החמירו עוד יותר את מצוקתן הכלכלית של המשפחות החרדיות.
- ◆ תרבות הצריכה המערבית החילונית מחלחלת אף אל החברה החרדית, והיא מתחילה לזנוח את האתוס של ה"עוני מרצון" ושואפת אף היא להעלות את רמת החיים.
- ◆ השגשוג בתחום ההיי-טק בסוף שנות התשעים עורר בקרב בני הישיבות את המחשבה שאף הם יוכלו להשתלב בעולם זה בלי להזדקק להשכלה פורמלית קודמת - שהיא תנאי כניסה ללימודים אקדמיים ובלי לשנות את אורח חייהם בהכרח, כיוון שבעזרת המחשב יוכלו לעבוד מהבית.
- ◆ על רקע מצב זה, המנהיגות החרדית שקמה לאחר מותו של הרב ש"ך לא התנגדה באופן מוחלט ללימודים כלליים, ואף שלא עודדה אותם, התירה ללמוד מקצועות, שהתאוריה בבסיסם אינה סותרת את התורה והאמונה, בין אם במסגרת של קורסים להכשרה מקצועית ובין אם במסגרת אקדמית.

ב. הפרויקט "פרנסה בכבוד"

למעשה, הוצעו קורסי הכשרה מקצועית לגברים חרדים על ידי משרד העבודה והרווחה עוד לפני הפרויקט "פרנסה בכבוד", אלא שהם היו מוגבלים לעוסקים במקצועות קודש, כגון סופרי סת"ם, שוחטים, בָּלְנִים וכו'. גם כאשר ביקש שר העבודה והרווחה דאז, אלי ישי, להרחיב את ההכשרה המקצועית למקצועות כלליים, התברר כי המשרד אינו ערוך לטפל בתלמידים ש"תורתם אומנותם" הן מבחינת האפשרות לקיים אורח חיים דתי, הן מבחינת התנאים להמשך הזכאות לגמלה והן מבחינת קריטריון סף הכניסה לקורסים מבחינת ההשכלה. הגיוינט נרתם לנושא ב-1996, בזכות היכרותו הממושכת עם עולם הישיבות ועם המגזר החרדי. תחילה הוא פעל לבדו, ובהמשך הצטרפו אליו משרד האוצר ומשרד העבודה והרווחה (כיום התמ"ת). הפרויקט, שזכה לשם "פרנסה בכבוד" קיבל תנופה משמעותית עם חתימת חוזה לשיתוף פעולה בתחום בין הגיוינט לבין ממשלת ישראל (משרד התמ"ת), משמעותו של הפרויקט הייתה הפעלת תוכנית להכשרה מקצועית לחרדים בתפרוסת ארצית. בהתאם לחלוקת העבודה בין הגיוינט לתמ"ת, הגיוינט אחראי על גיוס התלמידים והשמתם ועל ביצוע הפרויקט, והאגף להכשרה מקצועית בתמ"ת מפקח על ההכשרה המקצועית.

אוכלוסיית היעד של הפרויקט היא אברכים נשואים בני 23 ומעלה מכל הארץ. ההתמקדות באוכלוסייה זו (ולא בנשים חרדיות) נובעת מהמנדט שניתן לגיוינט ישראל על ידי ממשלת ישראל, לספק פתרון תעסוקתי לחרדים, אשר הסדר "תורתם אומנותם" פוגע ביכולתם להתפרנס בכבוד. במסגרת התוכנית "פרנסה בכבוד" הם יכולים להמשיך ללמוד בכולל (ולהיות זכאים לגמלה) ובמקביל ללמוד מקצוע בשעות הערב.

קורסי ההכשרה נערכים על ידי מוסדות הכשרה אשר נבחרים על ידי הגיוינט ומשרד התעשייה המסחר והתעסוקה, בהליך של מכרז, לפי יכולתם לגייס תלמידים ולהפעיל קורס מקצועי בתנאי לימוד המתאימים לאוכלוסייה החרדית, ליכולתם הפדגוגית והמקצועית, וליכולתם לדאוג להשמתם ולשילובם של בוגרי הקורסים בעבודה.

שיווק הפרויקט, שזכה לאישור (לא פומבי) מצד הרבנים, מתבצע ברגישות רבה, כדי שלא לעורר התנגדות שתכשיל אותו. הגיונט מקיים התייעצויות עם רבנים ועם שליחי הקהילות. מרכזי הפרויקט המשתתפים בשיווקו ובגיוס המועמדים הם מבני הקהילה החרדית. השיווק נעשה באמצעות פרסום בעיתונים חרדיים, בעיקר במקומונים המופצים באמצעות דיוור ישיר. הפרסום מסתפק בהעברת מידע על הקורסים ונזהר מפני הצגת הדברים באופן שיתפרש כניסיון לשכנע את האברכים לעזוב את עולם הישיבות.

התלמידים עוברים תהליך של מיון וסינון לפני קבלתם לקורס המקצועי. על פי רוב, תהליך זה כולל ריאיון אישי עם מנהל מוסד הלימודים ומבחני מיון. במבחני המיון, שנעשים בדרך כלל מול מחשב, בודקים מיומנות מתמטית, ידע באנגלית, וכן כישורים אינטלקטואליים כלליים וכישורי למידה. כמו כן בודקים בהם את מידת המוטיבציה של התלמיד ללימודים ואת רמת מחויבותו, וכן מספקים למועמד ייעוץ והכוונה למקצוע המתאים לכישוריו. בתהליך המיון מנהלי המוסדות מציגים בפני התלמידים את מבנה הקורס ואת דרישותיו. הייעוץ המקצועי שנערך כחלק משלב המיון חשוב ביותר, וזאת מכמה סיבות: ראשית, למוסדות הלימוד מגיעים מועמדים בעלי השכלה ברמות שונות, ולכן חשוב לעמוד על הפוטנציאל של התלמיד ברכישת מקצוע טכנולוגי או כלכלי והכוונתו לקורס המתאים לו. שנית, חלק לא מבוטל מן המועמדים ללימודים אינם יודעים איזה מקצוע הם רוצים ללמוד, ומסיבה זו חשוב לכוון אותם למקצוע שיתאים לנטיותיהם ושיעלה בקנה אחד עם כישוריהם. ולבסוף, הייעוץ גם מנוצל להחדרת מוטיבציה ללימודים, וזאת, בין היתר, תוך הדגשת ערכה של התעודה המקצועית.

ברוב הקורסים מתקיימת מכינה מקדימה. בשלב המכינה, שאורך כחודשיים, מקנים את הידע המינימלי הנדרש לקורסים המקצועיים בתחום המתמטיקה והאנגלית (בדרך כלל לא אנגלית מקצועית או טכנית). חלק מהמוסדות רואים במכינה את שלב המיון העיקרי המסנן תלמידים לא מתאימים לפני התחלת הקורס עצמו.

מתכונת הלימודים בקורס המקצועי היא 3-4 מפגשים שבועיים בערב האורכים כ-3-4 שעות כל אחד. בחלק מן הקורסים (בעיקר במקצועות הטכנולוגיים) מתקיימים תרגולים נוספים במהלך השבוע, וברובם גם מיוחדים מקצת השיעורים הקבועים לתרגול החומר של המרצה. המרצים בקורסים (ובמכינות) הם בדרך כלל בעלי תארים מתקדמים (על פי רוב בעלי תואר שני או סטודנטים לתואר שני) במקצוע הנלמד, ועל פי רוב הם מגויסים בשיטת "חבר מביא חבר". חלק מן המורים מלמדים במוסדות לימוד אחרים וחלקם עובדים במקצוע. רובם ככולם חילונים או בעלי כיפות סרוגות ואינם באים מן המגזר החרדי. מנהלי המוסדות מציינים כי בחלק מן הקורסים נעשה מאמץ להביא מרצה אורח שעובד במקצוע הנלמד, וזאת כדי להעשיר את הידע המקצועי של התלמידים. לשם כך, בחלק מהקורסים נערכים גם סיורים מקצועיים. ראוי לציין כי בחלק ממקצועות הלימוד נערך סטאז' שבו התלמידים מתנסים באופן מעשי בעבודה במקצוע. השמת התלמידים בשלב הסטאז' היא באחריות מוסד הלימודים.

מנהלי המוסדות משתדלים לאפשר לתלמידים להיבחן בבחינות חיצוניות ולקבל תעודות מקצוע המוכרות ומוערכות בשוק התעסוקה. במקצועות המחשב בוגרי הקורסים נבחנים בחינות של מרכז הכשרות טכנולוגיות ובחינות הסמכה של חברת מייקרוסופט, ובקורסים הכלכליים (למשל בקורסי שמאות מקרקעין וייעוץ מס) הם ניגשים לבחינות של מועצת השמאים ושל נציבות המס. חלק ממנהלי

המוסדות מציינים כי חיפשו מוסד לימודים מוכר (למשל אוניברסיטאות) שיגבה את תעודת המכללה ויכיר בה.

מוסדות הלימודים מחויבים באחוז השמה של 70% מבוגרי הקורס, וזאת, כחלק מתנאי החוזה עם הגיונט (בשנתיים האחרונות הופחת ל-50%). לכן, מנהלי המוסדות רואים בהשמת התלמידים בעבודה חלק בלתי נפרד מתהליך ההכשרה המקצועית. הדבר מתבטא בהכנת התלמידים לשלב ההשמה (למשל, בסיוע בכתיבת קורות חיים ובייעוץ לקראת ראיונות עבודה) וביצירת קשרים עם מעסיקים שונים. מנהלי מוסדות הלימוד ציינו כי הם עצמם פונים ישירות למעסיקים פוטנציאליים, וכמו כן נעזרים בבוגרי המכללה שהשתלבו בעבודה כדי לנסות ולהביא לגיוסם של בוגרים נוספים לעבודה. אחד ממנהלי מוסדות ההכשרה ציין בריאיון כי גם אישי ציבור במגזר החרדי מגויסים למאמץ ההשמה של בוגרי הקורסים המקצועיים.

הקורסים המקצועיים נערכים בערים שונות ברחבי הארץ. מרביתם מתמקדים במקצועות המחשב (למשל, תכנות מחשבים, תחזוקת מחשבים, וניהול רשתות), ובמקצועות כלכליים (כגון, ייעוץ מס, שמאות מקרקעין וניהול ושיווק).

ג. מטרת המחקר ושאלות המחקר

על רקע חשיבותו של הפרויקט ועל רקע המשאבים הרבים המושקעים בו פנה גיונט ישראל למאייס-גיונט-מכון ברוקדייל בהצעה לערוך מחקר הערכה לליווי בשלבים השונים. המחקר עוקב אחר תהליך השתלבותם של תלמידי הכולל בתעסוקה, החל בשלב ההחלטה על עצם היציאה ללימודים, הגיוס, דרך המיון וההכשרה וכלה בהשתלבות בתעסוקה, כדי להפיק לקחים לקראת הרחבת הפרויקט. המחקר מנסה ללמוד את הנושא מזווית הראייה של תלמידים (בוגרים ונושרים כאחד), מורים ומנהלי מוסדות ההכשרה ומעסיקים, באמצעות שילוב שיטות מחקר איכותניות וכמותיות. שאלות המחקר שעסקנו בהן מובאות להלן:

1. מהם מאפייניהם של החרדים שבחרו ללמוד מקצוע במסגרת הפרויקט "פרנסה בכבוד"?
2. מהם ערוצי הגיוס השכיחים ביותר שבאמצעותם הגיעו המשתתפים לפרויקט?
3. מהם הקשיים שאתם מתמודדים האברכים בתקופת הלימודים במישור הלימודי, המשפחתי, הכלכלי והחברתי, וכיצד ניתן להקל עליהם?
4. מהן הסיבות לנשירה מהקורסים, מהו היקף התופעה והאם ניתן לאפיין את הנושרים?
5. כמה מהבוגרים מצליחים להשתלב בתעסוקה בכלל ובמקצוע הקורס בפרט? האם ניתן לאפיין אותם?
6. כיצד משתלבים בוגרי הקורסים במקומות העבודה מבחינה מקצועית וחברתית ובאיזו מידה הם שבעי רצון מעבודתם?
7. באיזו מידה מהווה היזמות העסקית ערוץ משמעותי להשתלבות חרדים בתעסוקה?
8. במה מתבטאת תרומת הפרויקט לבוגר ההכשרה בהשתלבותו בעבודה?

ד. מערך המחקר: אוכלוסיית המחקר והשיטה

אוכלוסיית המחקר כוללת את כל התלמידים (N=221) שהחלו ללמוד ב-12 הקורסים המקצועיים במחזור הראשון בפרויקט "פרנסה בכבוד"¹. רשימת שמות התלמידים - אלה שסיימו את הלימודים ואלה שנשרו מהקורס - התקבלה ממנהלי מוסדות ההכשרה.

כפי שצוין, המחקר הוא מחקר מעקב, ואיסוף המידע מתלמידי הקורסים התבצע בשתי נקודות זמן:

שלב א'

1. **הבוגרים.** שאלונים במילוי עצמי הועברו בכיתות שבוע-שבועיים לפני סיום הקורס, בביקוח צוות המחקר ובהדרכתו. השאלונים התמקדו ברקע של התלמידים, בתהליך יציאתם ללימודים, בהתמודדותם עם הלימודים, בשביעות רצונם מן הקורס ובשאיפותיהם ובתוכניותיהם להשתלבות בתעסוקה. כ-10% מהתלמידים, אלה שנעדרו מהכיתה בעת העברת השאלונים, רואיינו טלפונית באמצעות אותו שאלון.

2. **הנושרים.** רואיינו בטלפון סמוך למועד נשירתם. התמקדנו בבדיקת שיעורי הנשירה, לפי מאפייני הנושרים וסוגי הקורסים, בבדיקת הסיבות להפסקת הלימודים, בעיסוק לאחר הנשירה ובכוונות לחזור ללימודי המקצוע בעתיד.

בשלב א' נאספו הנתונים בחודשים אוקטובר 2002–דצמבר 2003. עיתוי זה היה מותנה במועדי סיום הקורסים, שבחלקם התארכו מעבר למועד המתוכנן.

כהכנה לבניית השאלונים ולהעברתם בקרב התלמידים נערכו ראיונות עומק עם 5 מנהלי מוסדות, עם 4 מורים, ועם 5 בוגרים שסיימו את הלימודים בקורסים עוד לפני השתלבותו של הגיוינט בפרויקט ההכשרה המקצועית. הראיונות נועדו להעמיק את הידע על הקורסים המקצועיים, על תהליך הלימודים ועל קשיי התלמידים בפרויקט. נוסח השאלונים הועבר לאישור רכז הפרויקט ויועץ נוסף, שניהם אנשים חרדים.

לאחר העברת השאלונים בכיתות, אומתה רשימת התלמידים שנית עם מנהלי המוסדות כדי לוודא שלא חלה טעות בהגדרת התלמידים שנעדרו מן הכיתות כמסיימים או כנושרים.

בסך הכול בשלב א' נאסף מידע על 183 (83%) מן התלמידים: 124 (87%) מתוך 142 התלמידים שסיימו את הקורסים, ו-59 (74%) מתוך 79 הנושרים. הסיבות לאי ביצוע שאר הראיונות הן: סירוב התלמיד למלא את השאלון – 6% מהמסיימים ו-8% מהנושרים, אי-איתור התלמיד – 7% מהמסיימים ו-17% מהנושרים. תלמיד אחד מהנושרים (1%) נפטר.

¹ 12 הקורסים התקיימו ב-7 מרכזי לימוד. ארבעה מתוכם נוהלו מבחינה מנהלית ואקדמית על-ידי מוסד הכשרה אחד. מרכזי הלימוד יכוננו באותיות א'-ז' כדי שלא לחשוף את זהותם.

שלב ב'

הבוגרים. רואיינו בטלפון 6-12 חודשים לאחר סיום הקורס. הראיונות נערכו בחודשים מאי-יוני 2004 והתמקדו בטיב ההשתלבות בעבודה, בהערכת תרומת הקורס ובהשלכות ההשתלבות בתעסוקה על רווחת המשפחה בתחומי החיים השונים.

הנושרים. המידע נאסף באותו זמן שבו נאסף המידע על הבוגרים ובאותה שיטה, וזאת כדי להשוות בין השתלבותם של הנושרים בעבודה לבין זו של הבוגרים וכן כדי להעריך את נכונותם של הנושרים לחזור ללימודי מקצוע.

בסך הכול נאסף בשלב ב' מידע על 169 גברים, שהם 92% מן התלמידים שרואיינו בשלב א' של המחקר: 120 (97%) מתוך 124 הבוגרים, ו-49 (83%) מתוך 59 הנושרים שרואיינו בשלב הראשון. הסיבות לאי ביצוע שאר הראיונות הן: סירוב התלמיד להתראיין בשלב המעקב – 2% מהמסיימים ו-9% מהנושרים, אי-איתור התלמיד – 1% מהמסיימים ו-8% מהנושרים.

בנוסף, נערכו חמישה ראיונות עם מעסיקים כדי להעמיק את הידע שלהם על השתלבותם המקצועית והחברתית של בוגרי הקורסים בעבודה וכדי לעמוד על תרומת הקורס להשתלבות מוצלחת. שלושה מהמעסיקים קלטו בוגרים מהמחזור שנבדק במחקר הנוכחי, ושני האחרים קלטו עובדים חרדים שסיימו קורסים במתכונת קודמת של הפרויקט. רעיונות ותובנות שעלו בראיונות עם המעסיקים משולבים במהלך הדוח ואינם מוצגים בנפרד.

בדוח זה מוצגים נתונים משני השלבים. ממצאי השלב הראשון הוצגו בפני מזמין המחקר במאי 2004. ממצאים ראשוניים משלב א' הוצגו עוד קודם לכן, והיוו תשומה לעיצוב הפרויקט.

ה. ממצאים

1. רקע סוציו-דמוגרפי ומשאבים לתעסוקה של התלמידים בפרויקט

1.1. רקע סוציו-דמוגרפי (לוח 1)

גיל. 23% הם בני 18-25, 58% הם בני 26-40, ו-19% הם בני 41-55.

מצב משפחתי. 84% הם נשואים והשאר כמעט כולם רווקים.

מספר ילדים. ל-22% (כל הרווקים וכמה מהנשואים) אין ילדים. ל-34% יש 1-3 ילדים, ל-24% יש 4-5 ילדים, ול-20% יש 6-11 ילדים. מספר הילדים הממוצע בקרב התלמידים הנשואים הוא 3.9.

השתייכות דתית. 26% מהתלמידים נמנים עם פלגים חסידיים שונים, בעיקר חב"ד, גור ובעלז; 17% נמנים עם הזרם הליטאי; 41% הגדירו עצמם כחרדים ספרדים או כחרדים לא מזוהים, ו-16% הגדירו עצמם כחרדים לאומיים, דתיים לאומיים או דתיים מסורתיים.² עשרים וארבעה אחוזים מכלל המסיימים הגדירו את עצמם כבעלי תשובה. שיעור בעלי התשובה היה מעט יותר גדול בקרב הדתיים

² לשם הקיצור יכונן בדוח כולו החרדים הספרדים והבלתי מזוהים בשם חרדים ספרדים, והחרדים הלאומיים, הדתיים הלאומיים והדתיים המסורתיים בשם דתיים לאומיים.

הלאומיים מאשר בקרב החסידים, הליטאים, והחרדים הספרדים (כ-30% לעומת כ-20%). מן הראיונות עם מנהלי המוסדות עולה שהמדיניות של מוסדות ההכשרה בנוגע לגיוסם של תלמידים שאינם חרדים אינה אחידה. במרכז לימוד ה', למשל, אין הגבלה על קבלתם של תלמידים לא חרדים ללימודים "כל עוד הם מכירים את כללי המשחק המקובלים במקום". בממרכז לימוד ב', לעומת זאת, הקריטריונים לקבלה נוקשים יותר ואין מקבלים תלמידים חובשי כיפות סרוגות.

התלמידים הליטאים נבדלים מעמיתיהם במספר תכונות דמוגרפיות. הם קצת יותר מבוגרים: כמעט כולם מעל גיל 26, בעוד שבקרב החסידים והחרדים הספרדים, כרבע הם צעירים בני 18-25, ובקרב הדתיים הלאומיים עולה שיעור הצעירים עד לכדי 35%. כל התלמידים הליטאים (למעט אחד) נשואים, לעומת 92% מהחסידים, 80% מהספרדים החרדים ו-69% בלבד מהדתיים הלאומיים. מספר הילדים הממוצע בקרבם הוא 4.8 (סטיית תקן=2.7), לעומת 3.2-3.9 בשאר הפלגים (עם סטיות תקן של 1.9-2.7).

לוח 1: מאפיינים דמוגרפיים של כלל התלמידים, לפי השתייכות קהילתית (אחוזים)

סה"כ	חסידים	ליטאים	ספרדים	דתיים לאומיים
סה"כ (N)	47	31	75	29
סה"כ (%)	26	17	41	16
גיל				
25-18	22	7	24	34
40-26	61	76	56	45
55-41	17	17	20	21
מצב משפחתי				
נשוי	92	97	80	69
מספר ילדים				
0	13	9	24	41
3-1	40	36	35	24
5-4	30	26	20	21
11-6	17	29	21	14
מס' ילדים ממוצע**	3.5	4.8	3.9	3.2

* תלמיד אחד סירב לציין פרטים דמוגרפיים

** מחושב מתוך אלה שיש להם ילדים

1.2 משאבים לתעסוקה

השכלה חילונית עיונית. 50% מהתלמידים דיווחו כי למדו לימודי חול עיוניים לפני הקורס הנוכחי. מתוכם: 23% (שהם 11% מכלל התלמידים) הם בעלי תואר אקדמי או תעודה על-תיכונית, 24% הם בעלי תעודת בגרות מלאה, 32% הם בעלי תעודת בגרות חלקית או תעודת סיום 12 שנות לימוד. הנותרים הם חסרי תעודה או בעלי תעודת סיום של שמונה שנות לימוד בלבד. שיעור בעלי התואר האקדמי או תעודה על-תיכונית גבוה יחסית בקרב הדתיים הלאומיים (34% לעומת 11% או פחות בקרב הפלגים האחרים), ואילו שיעור בעלי תעודת בגרות מלאה גבוה יותר בקרב הליטאים והדתיים הלאומיים (23% ו-21%, בהתאמה), לעומת החרדים הספרדים והחסידים (7% ו-4%, בהתאמה). מנהל מרכז הלימוד ז' ציין כי לעתים ההטרוגניות של התלמידים ורמת ההשכלה השונה שלהם מקשה לגבש מסגרת לימודים שתתאים לכלל התלמידים בקבוצת הלימוד (לוח 2).

השכלה מקצועית. 41% דיווחו כי למדו בקורס מקצועי לפני הקורס הנוכחי, 43% מתוכם במהלך חמש השנים האחרונות. שישים ושישה אחוזים מתוך אלו שלמדו מקצוע קודם סיימו את הקורס וקיבלו תעודה מקצועית. כלומר, ל-26% מכלל התלמידים יש תעודה מקצועית קודמת. הלומדים למדו במגוון קורסים מקצועיים, שהעיקריים בהם הם: מחשבים (24% מהלומדים), אלקטרוניקה (8%), מקצועות קודש (8%) והנהלת חשבונות (7%). כשני שלישים מהדתיים הלאומיים למדו בקורס מקצועי קודם בהשוואה ל-42% מהחרדים הספרדים, ל-34% מהחסידיים ול-32% מהליטאים.

ניסיון תעסוקתי קודם. ל-46% מהתלמידים היה קשר עם שוק העבודה לפני הצטרפותם לפרויקט "פרנסה בכבוד": עשרים ואחד אחוזים עסקו אך ורק בעבודה, ו-25% נוספים שילבו עבודה עם לימודים ועבדו לפחות 15 שעות בשבוע. רוב המועסקים עבדו במקצועות לא תורניים. ארבעים וחמישה אחוזים רק למדו בכולל ו-9% הנותרים השתתפו במסגרות לא חרדיות, כגון ישיבת הסדר או לימודים חילוניים. רובם המכריע של הליטאים (71%) למדו בכולל. בקרב החסידיים והחרדים הספרדים, לעומת זאת, רק כ-45% למדו בכולל ואילו כ-50% השתתפו בשוק העבודה.

למרות הבדלי הקונטקסט בין ישראל לניו-יורק, יש, לדעתנו, מקום להציג כאן את ההבדלים בין חסידיים לליטאים שמצא גונן (2000) בסקירתו על תהליכי המעבר מעולם הישיבות למעגל העבודה בקרב האוכלוסייה החרדית באזור ניו-יורק. החסידיים מתחננים בגיל צעיר ומשתלבים בעולם העבודה, ואילו הליטאים נשארים במסגרת לימודית עד גיל מאוחר יותר, ואז לומדים מקצוע ומשתלבים במשרות ברמה גבוהה יותר.

אבחנה נוספת של גונן, המתייחסת לקונטקסט הישראלי ונראית לנו רלבנטית למחקר הנוכחי היא ההתפתחות של "חברת הלומדים" ל"חברת לומדים ומתפרנסים", המורכבת מארבע תת-קבוצות:

- ♦ לומדים באופן מלא ("תורתם אומנותם")
- ♦ לומדים ומתפרנסים באופן חלקי או זמני – בין ה"סדרים" ובין ה"זמנים"
- ♦ מתפרנסים הלומדים בקביעות – "בעלי בתים" הקובעים "עתים לתורה"
- ♦ מתפרנסים הלומדים לפעמים – "בעלי בתים" הלומדים בעיקר בשבתות³

לוח 2: משאבים לתעסוקה, לפי השתייכות קהילתית (אחוזים)

למדו לימודי חול עיוניים	תואר אקדמי/ על תיכוני	תעודת בגרות מלאה	בגרות חלקית/12 ש"ל	תעודה מקצועית	ניסיון תעסוקתי
סה"כ	חסידיים	ליטאים	ספרדים	דתיים לאומיים	
50	26	45	53	83	
11	9	7	2	34	
12	4	23	7	21	
18	4	13	20	24	
26	17	23	27	45	
46	51	26	46	62	

³ דברים שנאמרו ביום עיון של מכון פלורסהיימר בנושא לימודים מקצועיים ואקדמיים בחברה החרדית שנערך בירושלים 24.3.04.

כצפוי, משאביהם התעסוקתיים של בעלי התשובה גדולים במקצת מאלו של האחרים. שיעור בעלי התשובה בעלי השכלה חילונית עיונית קודמת והשכלה מקצועית קודמת גבוה מזה של התלמידים שאינם בעלי תשובה. עם זאת, שיעור התלמידים שלהם היה קשר עם שוק העבודה לפני ההצטרפות לפרויקט זהה בקרב בעלי התשובה ובקרב מי שאינם בעלי תשובה.

סוציאליזציה מוקדמת לעבודה. ניתן לראות במודל של הורה שעובד לפרנסת המשפחה סוציאליזציה מוקדמת לעבודה. תשעים ואחד אחוזים מהתלמידים דיווחו כי אביהם עבד בצורה סדירה (כלומר, לא רק בעבודות מזדמנות) כשהם עצמם היו צעירים, ו-33% דיווחו שאמם הייתה מועסקת. גם חקק (2004) מציין מאפיין זה לגבי מושאי המחקר שלו - תלמידי הנדסת תעשייה וניהול מערכות מידע במרכז ג' (רובם צעירים לא נשואים שאינם לומדים במסגרת הפרויקט "פרנסה בכבוד"). הוא לומד מכך שמשפחותיהם אינן נמנות עם האליטה החרדית, ולעתים קרובות משתייכות יותר לשולי החברה החרדית.

עבודת בת הזוג. 52% מבנות זוגם של התלמידים עובדות בשכר, 41% עקרות בית, ו-7% לומדות - ומהן חלקן (4%) משלבות לימודים ועבודה.

עתה נתחקה אחרי תהליך היציאה ללימודי המקצוע, החל בשלב ההחלטה, דרך המיון לקורסים והמכינה וכלה בלימודים בקורס עצמו. מכיוון שמידע מפורט על תהליך הלימודים נאסף רק לגבי התלמידים הבוגרים, הפרקים 2-10 דנים בהם בלבד.

2. שלב ההחלטה

2.1 מועד ההחלטה על היציאה ללימודים

עשרים וארבעה אחוזים מן המסיימים החלו לחשוב על לימודים מקצועיים כבר בזמן לימודיהם בישיבה, 46% במהלך לימודיהם בכולל, ו-23% לאחר שהשתלבו בשוק העבודה. שבעת האחוזים הנותרים החליטו ללמוד מקצוע בעת שירותם הצבאי או בעקבות שינויים במצבם האישי (למשל, נישואים או הולדת ילדים).

2.2 הסיבות העיקריות ללימודים בקורס המקצועי

ניתן לסווג את הסיבות שציינו הבוגרים⁴ ליציאתם ללימודים המקצועיים בעיקר לשלושה סוגים: סיבות כלכליות, שאיפה להתמקצעות ורצון בהרחבת אופקים.

סיבות כלכליות. הסיבות הכלכליות שציינו מבטאות דרגות שונות של לחץ כלכלי והתייחסות לציר הזמן – הווה או עתיד. חמישים וארבעה אחוזים מן התלמידים ציינו כי הסיבה ללימודיהם המקצועיים היא קשיי פרנסה שוטפים – לחץ כלכלי מידי; 21% נימקו את הלימודים ברצונם להעלות את רמת החיים של המשפחה – לא ציינו לחץ כלכלי, אך דיברו על מניעים כלכליים הקשורים להווה; 17% ציינו כי יצאו ללמוד מקצוע כדי שיוכלו לעזור לילדיהם להסתדר בעתיד.

⁴ אפשר היה לציין מספר סיבות.

שאיפה להתמקצעות. 39% החלו ללמוד בקורס משום שרצו לעבוד באופן מקצועי ולא בעבודות מזדמנות.

רצון בהרחבת אופקים. 30% נימקו את לימודיהם ברצונם להכיר תחומים חדשים.

רק מיעוט אמרו כי בחרו ללמוד מקצוע כדי לצאת מהכולל: 10% החלו ללמוד, כיוון שהגיעו למסקנה שלא יהיו גדולים בתורה או שלא יקבלו בעתיד משרה תורנית.

לעומת האמור לעיל מניעיהם של מרואייניו של חקק (2004), שכאמור רובם היו צעירים ולא נשואים, היו שונים, או לפחות בעלי משקל שונה. ניתן לייחס זאת למקומם השונה במחזור החיים. מניע בולט שלהם היה חוסר ההנאה מלימודי הגמרא כעיסוק בלעדי וראיית חוסר התכלית בלימודים, אף שהם מבטאים הערכה רבה למי שמסוגל להתמיד בלימודים. אין אצלם ביטוי למצוקה כלכלית שוטפת, אך יש רצון לא להסתפק בחיי סגפנות ועוני בהתאם למודל החרדי ולהגיע לרמת חיים סבירה.

2.3 התייעצות לגבי היציאה ללימודים

התלמידים נתבקשו לפרט עם מי התייעצו בנושא יציאה ללימודים מקצועיים ומה הייתה עמדתם של הגורמים השונים (לוחות 3, 4). מן הדיווחים עולה כי בסביבה החברתית הקרובה של התלמידים לא הייתה התנגדות משמעותית לגבי עצם הלימודים, המקצוע או המוסד. סביר להניח כי בוגרי הקורס יטו להבליט את התמיכה, או לפחות את אי התנגדותם של "אחרים משמעותיים", לצעדם הבלתי שגרתי.

בת הזוג. 86% מן התלמידים הנשואים התייעצו עם בת זוגם לגבי עצם היציאה ללימודים מקצועיים וכמחצית התייעצו גם לגבי המקצוע הנלמד. לדבריהם, במהלך היציאה ללימודים תמכו 63% מבנות הזוג ו-16% מן הנשים אפילו יזמו את היציאה ללימודים המקצועיים של הבעל. מנקודת ראותה של האישה, ביציאתו של הבעל לעבודה יש הפסד מסוים. זאת בשל העובדה שמעמדו של תלמיד חכם בחברה החרדית גבוה מזה של בעל עובד. עם זאת, היא זו שצריכה להתמודד עם קשיי הקיום היום-יומיים, והכנסת הבעל מעבודה מקצועית, במיוחד בתקופה של קיצוצים קיצוניים בקצבאות, עשויה להפחית את הקשיים הכלכליים (ריאיון עם די"ר יעקב לופו, 18.5.03).

בני משפחה אחרים. 51% מן התלמידים התייעצו לגבי היציאה ללימודים המקצוע עם בני משפחתם ושלושים ושלושה אחוזים גם לגבי סוג המקצוע הנלמד. 64% ציינו כי בני המשפחה תמכו בלימודים ו-10% ציינו כי בני המשפחה אפילו יזמו את המהלך.

חברים. 48% מן התלמידים התייעצו עם חברים לגבי לימודי המקצוע. ב-51% ממקרים אלה החברים תמכו בצעד, וב-6% מן המקרים הם יזמו אותו.

רבנים משמעותיים. באופן מפתיע, רק 33% מכלל התלמידים התייעצו עם רבנים משמעותיים מבחינתם לגבי היציאה ללימודים. שיעור המתייעצים גבוה יותר בקרב התלמידים החסידים והליטאים (44%)

ו-45% בהתאמה), לעומת התלמידים הספרדים והדתיים-לאומיים (26% ו-15% בהתאמה). שיעור התמיכה בלימודים מצד הרבנים, לפי דיווח הבוגרים, היה גבוה בעיקר בקרב הרבנים החסידיים (42%) ובקרב הרבנים הליטאים (50%), לעומת הספרדים (27%) והדתיים-הלאומיים (29%).

אברכים שעברו מסלול דומה. 22% מן התלמידים המסיימים התייעצו לגבי הלימודים עם אברכים שעברו מסלול דומה. שיעור זה נמוך במקצת, בהתחשב בכך ש-43% מן התלמידים למדו בכולל שבו למדו אברכים נוספים או לומדים מקצוע. התלמידים המסיימים לא נתבקשו לציין מה הייתה עמדת האברכים האחרים לגבי היציאה ללימודים.

לוח 3: התייעצות* לגבי היציאה ללימודים מקצועיים ועמדת המייעצים, לפי גורם מייעץ (אחוזים)

התנגד	עמדת הגורם המייעץ		יזם את היציאה ללימודים	התייעצו עם:	
	לא תמך ולא התנגד	תמך			
2	20	62	16	86	בת הזוג
1	25	64	10	51	בני משפחה אחרים
1	42	51	6	48	חברים
3	58	36	3	33	רבנים משמעותיים
-	-	-	-	22	אברכים שעברו מסלול דומה

* ניתן היה לציין מספר גורמים להתייעצות

2.4 בחירת המקצוע הנלמד

חמישים ושניים אחוזים מן התלמידים ידעו בוודאות מה הם רוצים ללמוד, 30% לא היו בטוחים, ו-18% הנותרים בעצם לא ידעו מה הם רוצים ללמוד. תשובות אלה מעידות על מידה רבה של צורך בייעוץ ובהכוון מקצועי. מבין הגורמים השונים נמצא כי בת הזוג היא הגורם שעמו רוב התלמידים התייעצו לגבי נושא הלימודים.

לוח 4: התייעצות לגבי המקצוע הנלמד (אחוזים)

הגורם המייעץ	
בת הזוג	49
בני משפחה אחרים	33
חברים	37
רבנים	21
אברכים שעברו מסלול דומה	16
בעלי מקצוע בתחום	29

מדיווחי התלמידים עולות סיבות שונות לבחירת מקצוע הלימודים (לוח 5). הסיבה העיקרית לבחירה במקצוע הייתה משיכה לתחום או התאמת המקצוע לכישורים אישיים (65%). סיבות חשובות נוספות היו: מקצוע שאפשר להרוויח בו היטב (36%), מקצוע מבוקש שניתן למצוא בו עבודה בקלות (20%), העבודה במקצוע נקייה (ללא לכלוך, רעש או מאמץ גופני); (22%), ומקצוע שאליו התלמידים נמצאו מתאימים בתהליך המיון (14%).

לוח 5: סיבות לבחירה* במקצוע (אחוזים)

סיבה	
משיכה לתחום/התאמה לכישורים בתחום	65
ניתן להרוויח היטב	36
עבודה נקייה	22
מקצוע מבוקש	20
בתהליך המיון נמצאו מתאימים	14
אין תכנים בעייתיים לאדם חרדי	10
אפשר לפתוח עסק ללא השקעה גדולה	10
רבנים/חברים/בני משפחה יעצו ללמוד	10
מנהל המוסד יעץ ללמוד	10
המקצוע היחיד שאפשר ללמוד במוסד הלימודים	9
התמחות במקצוע שבו כבר עובדים	7

* ניתן היה לציין עד 3 סיבות עיקריות

2.5 הסיבות העיקריות לבחירה במוסד הלימודים או בתוכנית "פרנסה בכבוד"

חמישים ושלושה אחוזים מהתלמידים בחרו ללמוד במסגרת הפרויקט בגלל שכר הלימוד הנמוך, 44% נימקו את הבחירה בצביון החרדי של המכללה, 38% בחרו בתוכנית בגלל שעות הלימוד הנוחות, ו-34% מן התלמידים בגלל תנאי הקבלה הנוחים (לוח 6).

לוח 6: סיבות לבחירה* במוסד הלימודים או בתוכנית "פרנסה בכבוד" (אחוזים)

סיבה	
שכר לימוד נמוך	53
צביון חרדי של המכללה	44
שעות לימוד נוחות	38
תנאי קבלה נוחים	34
עזרה במציאת עבודה לאחר הלימודים	14
אי חיכוך עם אוכלוסייה חילונית	13
יחס אישי של צוות המכללה	12
רמת לימודים מתאימה	11
קרבת מוסד הלימודים למקום המגורים	6

* ניתן היה לציין עד 3 סיבות עיקריות

2.6 מקורות מידע על הפרויקט

המידע על התוכנית הגיע אל התלמידים ממקורות שונים (לוח 7). ניתן להבחין בין ערוצי פרסום פורמליים, שהבולטים בהם הם העיתונות החרדית המקומית והארצית (55% ו-33%, בהתאמה) ומודעות פרסום חוצות (20%), לבין ערוצים בין-אישיים, כגון קשר עם אנשים אחרים בקהילה (44%) ובני משפחה (19%).

לוח 7: מקורות המידע* על התוכנית (אחוזים)

מקורות המידע	
ערוצי פרסום	
55	עיתונות חרדית מקומית
33	עיתונות חרדית ארצית
20	פרסום חוצות
7	פרסומת בדואר
ערוצים בין אישיים	
44	אנשים בקהילה
14	חברים בכולל
10	בת הזוג
19	בני משפחה
5	רב

* התלמידים נתבקשו לציין לגבי כל מקור מידע האם נעזרו בו או לא

3. השלב המקדים לקורס

3.1 תהליך המיון

שמונים ושישה אחוזים מן התלמידים עברו תהליך מיון לפני התחלת הקורס. מתוכם 72% נבחנו במבחן התאמה (דוגמת המבחן של מכון תי"ל), 94% רואיינו על ידי מנהל מוסד הלימודים, ו-25% רואיינו על ידי רכז המגמה במקצוע שביקשו ללמוד. רכיבי המיון אינם אקסקלוסיביים; כך שהתלמיד יכול היה לעבור מספר סוגי מיון.⁵

3.2 ייעוץ מקצועי

עשרים ותשעה אחוזים מן התלמידים קיבלו ייעוץ מקצועי ממנהל המוסד או ממרצה המגמה לגבי מקצוע הלימודים. לאור העובדה ש-48% מהתלמידים הבוגרים לא היו בטוחים איזה מקצוע ברצונם ללמוד (ראה סעיף 2.3), נראה כי לא כל התלמידים הזקוקים לכך קיבלו ייעוץ.

לאלה שקיבלו ייעוץ הוא עזר במידה רבה (48%) או מעטה (41%). רק 14% טענו כי הוא לא עזר להם כלל. מבין אלה שדיווחו כי הוא עזר להם במידה זו או אחרת, 65% ציינו כי הוא עזר להם לבחור במקצוע המתאים לכישוריהם; 18% ציינו כי הוא עזר להם להעריך את יכולתם להצליח בלימודים; ו-17% דיווחו כי הוא הרחיב את ידיעותיהם לגבי תוכני הקורס ודרישותיו.

3.3 הלימודים במכינה

בכל הקורסים המקצועיים התקיימה מכינה שנמשכה 3-4 חודשים, ובה נלמדו אנגלית, מתמטיקה והיכרות בסיסית של המחשב. שישים ושבעה אחוזים מן התלמידים הבוגרים למדו במכינה. עשרים ושלושה אחוזים קיבלו פטור מלימודים במכינה, 9% נרשמו לקורס לאחר התחלת המכינה ולא למדו בה כלל, ואחוז אחד מן התלמידים למדו פרקים בודדים מן המכינה (למשל, רק אנגלית).

⁵ כיום תהליך המיון והקבלה לקורס מוסדר ומובנה יותר ומפוקח על ידי מנהל הפרויקט ועל ידי הרכזים האזוריים. ועדת הקבלה כוללת את נציגי הגוינט, מנהל פדגוגי או מנהל מוסד ההכשרה ומרצה מוביל בתחום הנלמד או נציג חברה שמשותפת בוועדת ההיגוי של הקורס. בנוסף לוועדת הקבלה נעשה מאמץ לשימוש אחיד במבחני ההתאמה של חברת תי"ל בכל מוסדות הלימוד.

3.4 תרומת המכינה

מדיווחי הבוגרים עולה כי תרומת המכינה מתבטאת במישור התוכני של הקניית ידע, אך גם בבחינת הנכונות והיכולת האישית להתמודדות עם לימודים במסגרת שונה מזו של הכולל. שישים ושניים אחוזים מכלל התלמידים ציינו כי המכינה תרמה להם במידה רבה או מסוימת ברכישת ידע במתמטיקה, ו-45% בלבד ציינו כי המכינה עזרה במידה רבה או מסוימת ברכישת ידע באנגלית. בקורס לניהול ולשיווק במרכז לימוד ב' כל התלמידים דיווחו כי המכינה לא תרמה להם כלל או במידה מעטה בלבד ברכישת ידע באנגלית. שישים ושמונה אחוזים מן התלמידים בקורסים השונים ציינו כי המכינה תרמה להם במידה רבה או במידה מסוימת בהכרת המחשב. שישים אחוזים ציינו כי המכינה עזרה להם להעריך את מידת נכונותם להשקיע מאמץ בלימודים (לוח 8).

לוח 8: הערכת תרומת המכינה (אחוזים)

תרומה בהקניית ידע	במידה רבה	במידה מסוימת	במידה מועטה	בכלל לא
במתמטיקה	40	32	21	7
באנגלית	23	22	35	20
בהכרת המחשב	39	29	18	20
בהרגלי למידה	18	25	28	29
מבחינת בדיקה עצמית של נכונות למאמץ בלימודים	37	23	16	24

3.5 תוכני לימוד חסרים במכינה

שישים ושלושה אחוזים מן התלמידים ציינו כי יש צורך בהרחבת לימודי האנגלית במכינה; צורך שמתברר כחיוני במיוחד על רקע קשייהם של התלמידים באנגלית במהלך הקורס. ארבעים ושמונה אחוזים ציינו כי יש לתגבר את לימודי המתמטיקה ואת לימודי המחשב הבסיסיים. טענה זו נשמעה גם בקרב המורים שרואיינו במסגרת המחקר.

4. מבחר מאפיינים של הלימודים בקורס

4.1 תדירות ומשך המפגשים

תדירות המפגשים בקורסים השונים עמדה על 2-3 מפגשים בשבוע, למעט הקורס בטכנאות PC במרכז הלימוד א', שם התקיימו ארבעה מפגשים בשבוע. כל מפגש ארך בממוצע כשלוש שעות וחצי; בחלק מן הקורסים המפגשים היו ארוכים יותר מאשר באחרים. בקורס בטכנאות PC במרכז הלימוד א' ובקורס ייעוץ מס במרכז הלימוד ב' התארכו המפגשים ל-4-5 שעות, ובקורס MCSD במרכז הלימוד ז' התארכו השיעורים עד לכדי 5-6 שעות בכל פעם.

4.2 ביקור במקומות עבודה

חמישה עשר אחוזים מן התלמידים דיווחו כי הם ביקרו במקומות עבודה הקשורים למקצוע הנלמד (בקורסים הבאים: טכנאות PC במרכז הלימוד א', תחזוקת PC ו-MCSE במרכז הלימוד ג', וניהול ושיווק במרכז ב').

4.3 מפגש עם מעסיקים

ארבעה-עשר אחוזים מן התלמידים ציינו כי במהלך הלימודים בקורס הם נפגשו עם מעסיקים במהלך הקורס (הביקורים נעשו במסגרת הקורסים הבאים: טכנאות PC במרכז הלימוד א', תחזוקת מחשבים במרכזי הלימוד ג', ד', ה', ו', MCSE במרכז הלימוד ג' ושמאות מקרקעין, ייעוץ מס וניהול ושיווק במרכז הלימוד ב').

5. תפקוד התלמיד

כדי לעמוד על התמודדותם של התלמידים עם תוכני לימוד ועם צורות למידה השונות תכלית שינוי מאלה המקובלים בכולל, בדקנו את דפוסי הלמידה שלהם, את מיומנויות הלמידה, ואת הקשיים שהתעוררו במהלך לימודיהם המקצועיים (לוח 9). סוגיות אלה נבדקו עבור כלל התלמידים וכן בהבחנה לפי סוגי הקורסים המקצועיים: טכנאות מחשבים ותחזוקת מחשבים (Low-Tech) וקורסים לניהול רשתות ותכנות מחשבים (High-Tech) וקורסים כלכליים - שמאות מקרקעין, ניהול ושיווק וייעוץ מס.

5.1 התנהגויות למידה

לימוד עצמי והכנת שיעורים בבית. מניתוח תשובות התלמידים עולה כי הם משקיעים בממוצע 4.8 שעות בשבוע לתרגול עצמי של החומר ולהכנת שיעורי הבית בבית. כאשר בוחנים את מידת ההשקעה העצמית בלימודים לפי סוג הקורסים ניתן להבחין שהזמן המוקדש לתרגול עצמי גדול יותר אצל התלמידים הלומדים בקורסים הכלכליים (5.6 שעות בשבוע בממוצע) לעומת אלה הלומדים בקורסי ה-Low-Tech וה-High-Tech (4.4 ו-4.9 שעות בשבוע בממוצע, בהתאמה).

קבלת הדרכה בהכנת התרגילים בקורס. 30% מהתלמידים דיווחו כי נעזרו במורים לעתים קרובות בהכנת התרגילים או שיעורי הבית במוסד ההכשרה. השאר דיווחו כי לא נעזרו במורים או שלא נדרשו להכין תרגילים או שיעורי בית (אין זאת אומרת כי במקרים אלה לא ניתנה עזרה זו במוסד ההכשרה). יש מורים המעדיפים שלא לתת שיעורי בית כלל, וזאת כדי שלא להכביד יותר מדי על התלמידים, ובמקום זאת הם מבכרים לקדם את תהליך הלמידה בכיתה. עם זאת, אחד המורים ציין כי יש אווירה של אי עשיית שיעורי בית; דבר הפוגע בהתמקצעותם של התלמידים.

היעדרות מלימודים. 40% מן התלמידים ציינו כי לא החסירו אף יום לימודים בחודש האחרון, 48% החסירו 1-2 ימים - לא בגלל מחלה, והיתר (12%) נעדרו מעל יומיים.

איחורים לשיעור או עזיבה לפני סיום השיעור. ארבעים וארבעה אחוזים מן התלמידים ציינו כי אף פעם לא איחרו לשיעור ולא עזבו את השיעור לפני הזמן במהלך החודש האחרון; 51% איחרו או עזבו את השיעור לפני הזמן 1-4 פעמים והיתר מעל ל-4 פעמים. יש לציין כי מספר מורים ציינו כי תופעת האיחורים לשיעור שכיחה, וההיעדרויות מרובות וכי הן פוגעות ברצף הלימודים בקורס. להיעדרויות יש (לדברי המורים) מגוון גורמים, הכוללים בין היתר אירועים משפחתיים רבים, ולחצה של בת הזוג המצפה לסיוע הבעל במטלות הבית. על רקע תופעה זו, בחלק מן המוסדות, למשל, במרכזי הלימוד ה' ו-ו', אחד מתנאי המעבר של הקורס הוא שיעורי נוכחות של כ-80% לפחות.

5.2 קשיים במיומנויות למידה

היות שאופי הלימודים בכולל שונה מאוד מהלימודים בקורס המקצועי, לא ברור באיזו מידה אפשר להעביר מיומנויות למידה שנרכשו במסגרת אחת לאחרת. בכולל אין בחינות נושאות ציונים, לא מגישים עבודות ואין צורך לעמוד בלוחות זמנים. בקורס המקצועי מנסים להקפיד על כל אלה, הן לצורך התקדמות בלימודים והן כהכנה לחיי העבודה.

קשיים עיקריים. 28% מכלל התלמידים דיווחו (לוח 9) כי הם מתקשים לסכם את חומר הלימודים בכיתה – קושי אשר חלק מן המורים שרואיינו במסגרת המחקר הזכירו. חרדים אינם רגילים לשיעורים פרונטליים, מאחר שבישיבה הם לומדים בצורה אקטיבית, תוך דיונים וויכוחים ב"חברותא", והם אינם יודעים כיצד לסכם הרצאה. שליש מן התלמידים התקשו בהכנת התרגילים והמטלות בקורס. על רקע קושי זה ציינו חלק מן המורים כי הם ממעיטים בהטלת מטלות על התלמידים. 32% מהתלמידים ציינו כי הם מתקשים לעמוד בלוח הזמנים במסירת המטלות. כ-20% מן התלמידים התקשו בכתיבת מבחן. עשרים ושמונה אחוזים אחוזים התקשו בלמידת מספר נושאים במקביל, ושיעור דומה (17%) התקשו לעקוב אחר המשכיות החומר משיעור לשיעור. כ-16% בלבד מבין הלומדים בקורסי המחשבים ציינו כי התקשו לתרגל את החומר משום שאין להם מחשב בבית.

חקק (2004) מציע הסבר מרתק לקושי של התלמידים לעמוד בלוח הזמנים של מטלות הקורס; הסבר שמעוגן בתפיסת הזמן בעולם החרדי. אדם אינו יכול לתכנן לוח זמנים, כיוון שהיכולת לעמוד בו אינה תלויה בו אלא רק ברצון האל. לוח הזמנים המופיע ביומנים הוא לוח קולקטיבי. הוא כולל מועדי תפילות, חגים, ימי פטירה של רבנים חשובים, ואין בו מקום לזמן אישי. זמן הלימודים בישיבה הגדולה ובכולל גמיש. הלומד צריך אמנם להספיק ללמוד מספר מסוים של דפי גמרא, אך אם לא עמד בקצב, הוא יוכל להשלים את החסר בזמנו הפנוי או בחופשה. בניגוד לכך, בקורס, קצב הלימודים נקבע על ידי תוכנית הלימודים, ואם תלמיד נעדר, נותר פער בינו לבין הכיתה והוא מתקשה להדביק אותו.

קשיים במיומנויות למידה, לפי רמת הקורסים. הקושי בהכנת מטלות הקורס והגשת עבודות בזמן בולט בעיקר בקרב התלמידים בקורסי ה-High-Tech (כ-40%) בהשוואה לקורסי ה-Low-Tech (26%) והקורסים הכלכליים (27%). כשליש מתלמידים אלה גם התקשו לסכם את החומר בכיתה. למעלה משליש מן התלמידים בקורסי ה-Low-Tech התקשו ללמוד מספר נושאים במקביל. כ-20% מכלל תלמידי קורסי המחשב ציינו כי התקשו להתמודד עם כתיבת מבחן - כלי לא מוכר להם, שלא התמודדו עמו בעבר. בקרב תלמידי הקורסים הכלכליים קושי זה נמצא כלא-משמעותי (4% בלבד).

קשיים במיומנויות הלמידה לפי השכלה חילונית קודמת. סביר היה להניח כי תלמידים בעלי השכלה חילונית קודמת הם בעלי מיומנויות למידה שרכשו בעבר, ולפיכך הם יתקשו פחות בלימודיהם בקורס. בבדיקה שעשינו לא נמצאו הבדלים משמעותיים בקשיים הקשורים במיומנויות הלמידה של התלמידים לפי השכלה חילונית קודמת. ההבדל היחיד שנמצא הוא דווקא בכיוון ההפוך: קושי גדול יותר של בעלי תעודת בגרות ותארים גבוהים יותר לעמוד בלוח הזמנים בהגשת מטלות הקורס לעומת בעלי השכלה נמוכה יותר (40% לעומת 29%, בהתאמה).

תרומת הלימודים בכולל להקניית מיומנויות למידה. 58% מן התלמידים ציינו כי הלימודים בכולל הקנו להם כישורים המסייעים להם בלימודים בקורס המקצועי. חמישים וחמישה אחוזים מהם דיווחו כי לימודי הקודש הקנו להם יכולת ניתוח, ו-45% מהם ציינו כי הדבר הקנה להם יכולת חשיבה מתחכמת (כגון חשיבה מופשטת אנלוגית ולוגית). שלושים ושבעה אחוזים ציינו כי הם מסוגלים ללמוד במשך שעות רבות הודות לכך שלמדו בכולל. מן הראיונות עם המורים עולה שאכן חלק ממיומנויות הלמידה שנרכשו בכולל עוזרות ללימודים בהכשרה המקצועית, וחלקם אף ציינו כי הלוגיקה של לימודי הגמרא דומה ללוגיקה הנדרשת בתכנות מחשבים, למשל. התלמידים העדיפו ללמוד בקבוצות ולתרגל יחד את החומר ("חברותא"), ויש אף מורים שיישמו דפוס למידה זה בכיתותיהם.

5.3 נושאי לימוד שבהם מתקשים התלמידים

חמישה-עשר אחוזים מן התלמידים דיווחו כי התקשו במידה רבה או בינונית במבחני ההתאמה בכניסה לקורס, 23% מן התלמידים התקשו במידה רבה או בינונית בקריאת חומר באנגלית. חשוב לציין כי מרבית המורים שרואינינו למחקר ציינו אף הם את הקושי באנגלית, שהיה חסם בקריאת חומר מקצועי על ידי התלמידים. עשרים וחמישה אחוזים מהתלמידים התקשו במתמטיקה. חלק מן המורים ציינו כי דווקא בתחום המתמטיקה ניכרת התקדמות של התלמידים במהלך הלימודים בקורס, למרות הידע הבסיסי המועט של חלקם כשהגיעו לקורס. מורים אחרים, לעומת זאת, בעיקר בתחום תכנות המחשבים, ציינו כי הידע הבסיסי של התלמידים במתמטיקה לעתים מאלץ אותם לדלג על חומר הלימודים ולא ללמד חלק ממנו.

נושאים שבהם מתקשה התלמיד, לפי רמת הקורס. שיעור המתקשים באנגלית גבוה יותר בקורסי ה-Low-Tech (60%) לעומת קורסי ה-High-Tech (43%). שיעור המתקשים באנגלית קטן בהרבה (15% בלבד) בקרב התלמידים שלמדו בקורסים כלכליים (ייעוץ מס, ניהול ושיווק ושמאות מקרקעין), שם השפה האנגלית פחות רלבנטית למקצוע הנלמד. הקושי במתמטיקה נמצא גבוה יותר בקורסי ה-Low-Tech ובקורסים הכלכליים (43% ו-42%, בהתאמה) לעומת קורסי ה-High-Tech (27%).

נושאים שבהם מתקשה התלמיד, לפי השכלה חילונית קודמת. מן הממצאים עולה שהתלמידים חסרי תעודת הבגרות מתקשים יותר במתמטיקה ובאנגלית (43% ו-44%, בהתאמה) לעומת התלמידים בעלי תעודת בגרות או תעודה גבוהה יותר (7% ו-37%, בהתאמה). למעט מקצועות אלה, לא נמצאו הבדלים משמעותיים בקשיים בלימודים של תלמידים בעלי השכלה שונה.

לוח 9: קשיים בלימודים, לפי סוג הקורסים (אחוזים)*

קורסי כלכליים	קורסי High-Tech	קורסי Low-Tech	כלל התלמידים	סוג הקושי
				נושאי הלימוד
15	33	60	43	אנגלית
42	27	43	34	מתמטיקה
				מיומנויות למידה
13	32	26	28	סיכום החומר
26	40	26	33	הכנת תרגילים ועבודות
19	42	23	32	לוח זמנים בהגשת מטלות הקורס
4	23	21	19	כתיבת מבחן
23	25	36	28	לימוד מספר נושאים במקביל
15	16	18	17	מעקב אחר המשכיות החומר

* רק אלה שציינו קושי במידה רבה או בינונית

5.4 קשיים הקשורים בתנאי הלימודים במוסד

כרבע מכלל התלמידים (24%) ציינו כי התנאים הפיזיים במכללה הקשו עליהם ללמוד (למשל, רעש, חום, תאורה לקויה). בעיה זו נמצאה כמשמעותית במיוחד במרכז לימוד ה' (40%). כשליש מכלל התלמידים דיווחו כי מחסור בציוד לימודים (למשל, מחסור במחשבים) הקשה עליהם. בעיה זו קיימת בעיקר במרכזים ז' (66%), ה' (60%), ו-א' (55%). שלושים ושניים אחוזים מהתלמידים דיווחו כי קשה להם לעקוב אחר חומר הלימודים, אם הפסידו שיעור, בגלל מחסור בספרי לימוד. קושי זה בולט בעיקר במרכז ב' (55%); (לוח 10).

לוח 10: קשיים הקשורים למכללה, לפי מוסד לימודים (אחוזים)

מרכז								סוג הקושי
ז'	ו'	ה'	ד'	ג'	ב'	א'	סה"כ	
33	11	41	0	31	27	31	25	תנאים פיזיים במוסד הלימודים
66	44	60	17	31	22	50	35	חסור ציוד מספיק
33	55	20	28	30	26	25	32	מחסור בספרי לימוד

6. הערכת התלמידים את הקורס

6.1 רמת הלימודים

84% מן התלמידים ציינו כי רמת הלימודים בקורס מתאימה להם. 10% ציינו כי הרמה נמוכה מדי עבורם, ו-6% בלבד ציינו כי רמת הלימודים בקורס גבוהה מדי.

6.2 איכות ההוראה בקורסים המקצועיים

ככלל, מסיימי הקורסים היו מרוצים מאוד מאיכות ההוראה במכללות. לכך היו שני יוצאים מן הכלל – קורס טכנאות ה-PC במרכז לימוד א' וקורס יועצי מס במרכז לימוד ב' – שם כמחצית מן התלמידים הביעו אי שביעות רצון מאיכות ההוראה על פי הממדים השונים.

מאחר שההערכות לגבי המורים השונים בקורס יכולות להיות שונות, התלמידים נתבקשו לציין את הערכתם לגבי המורה בקורס המרכזי שלהם.

ידע מקצועי של המורה. 98% מן התלמידים ציינו כי הידע המקצועי של המורים טוב מאוד או טוב.

איכות ההסברים. 85% מהתלמידים ציינו כי איכות ההסברים של המורים טובה מאוד או טובה.

ארגון החומר והעברתו על ידי המורה. 80% מכלל התלמידים הביעו שביעות רצון מארגון החומר על ידי המורה, ושיעור זה אמרו כי העברת חומר הלימודים על ידי המורה הייתה מעניינת. עם זאת, כמחצית מן התלמידים בארבעה קורסים או ביותר ציינו כי חומר הלימודים לא היה מאורגן בצורה משביעת רצון על ידי המורה ו/או שהעברת החומר על ידי המורה לא הייתה מעניינת. הקורסים הם: יעוץ מס וניהול ושיווק במרכז ב', טכנאות PC במרכז א' ו-MCSD במרכז ז'.

סיכומים בכתב. 32% מן התלמידים דיווחו כי המרצים סיפקו להם סיכומים בכתב של חומר ההרצאות. **יחס המורה לתלמידים.** 91% מן התלמידים ציינו כי יחס המורה אליהם היה טוב או טוב מאוד, ו-82% ציינו כי המורה היה קשוב לשאלותיהם ולבעיותיהם. ככלל לא נמצאו הבדלים בין הקורסים בנושא זה, למעט בקורס יעוץ מס במרכז ב'; שם 80% מן התלמידים ציינו כי המורה לא היה קשוב דיו לשאלותיהם. שבעים ושניים אחוזים מן התלמידים בקורס זה גם דירגו את יחס המורה לתלמידים כבינוני או חלש.

6.3 שביעות רצון כוללת מהקורס

עשרים וחמישה אחוזים מן התלמידים ציינו כי הם מרוצים מאוד מהקורס המקצועי שלמדו בו ו-50% ציינו כי הם מרוצים. הנותרים (25%) ציינו כי הם לא כל כך מרוצים או כלל לא מרוצים מן הקורס. יש הבדלים משמעותיים ברמת שביעות הרצון הכוללת מן הקורס בין התלמידים ממוסדות הלימוד השונים. שיעור שביעות הרצון היה גבוה במיוחד בקרב התלמידים מהמרכזים ג' ו-ד'; שם 90% מן התלמידים ציינו כי הם מרוצים או מרוצים מאוד מן הקורס. שיעור שביעות רצון נמוך יותר נמצא במרכז ב' (73%) ובקרב תלמידי המרכזים ה' ו-ו' (63%). שביעות הרצון הנמוכה ביותר נמצאה בקרב התלמידים במרכז ז' - 17% בלבד מהם ציינו כי הם מרוצים במידה רבה או מסוימת מן הקורס.

7. מקורות הכנסה בתקופת הלימודים

מקורות ההכנסה של התלמידים בקורסים המקצועיים היו מגוונים מאוד וכללו מקורות עצמיים, עזרה מן ההורים, הכנסה מקצבאות וממקורות נוספים.

מקורות הכנסה עצמיים. 59% מן התלמידים דיווחו כי הם התפרנסו מעבודתם, ו-51% ציינו את עבודת בת הזוג כמקור הכנסה.

עזרה מההורים. 36% מן התלמידים נתמכו כספית על ידי הוריהם ו-41% קיבלו תמיכה בשווה-כסף (למשל, קניית בגדים לילדים, הבאת אוכל לשבת) מן ההורים.

הכנסה מקצבאות. 34% מן התלמידים דיווחו כי קיבלו מלגת קיום מן הכולל, ו-16% - כי הם קיבלו קצבה ממשרד הדתות.

תמיכות זמניות. 15% ציינו כי נעזרו בהלוואות מבני משפחה או מחברים ו-12% קיבלו עזרה מגמ"חים (גמילות חסדים) או מאגודות חסד.

מלגות לימודים. יש קרנות המעניקות מלגות לימודים לחרדים, למשל, קרן יו"ר הפקט וקרנות חרדיות, כדוגמת יד אליעזר. שמונה עשר אחוזים מהמסיימים קיבלו מלגות לימודים בסכומים הנעים בין 500 ₪ ל-7,300 ₪. מחציתם קיבלו מלגות בסכומים של עד 1,000 ₪.

מקורות נוספים. 46% מהתלמידים נעזרו בקצבאות הביטוח הלאומי, 18% מהתלמידים לקחו הלוואות בנקאיות ו-18% אמרו כי הם מתפרנסים מתשלומי פנסייה שצברו.

נוסח השאלה אפשר לנו לזהות מקורות הכנסה ייחודיים לתקופת הלימודים, אך לא אפשר לנו לקבוע האם נעשה שימוש מוגדל במקורות שגרתיים. במילים אחרות, אין ביכולתנו לדעת האם תלמידים אשר בדרך כלל נתמכים כספית על ידי הוריהם קיבלו תמיכה גדולה יותר בתקופת הלימודים. בעיה זו אינה רלבנטית לקצבאות, שכן הן היו קבועות בתקופת המחקר. קבלת הלוואות מבני משפחה או מחברים היא מקור ההכנסה היחיד שתלמידים רבים יחסית (11%) ציינו כמקור הכנסה, שבו נעזרו רק בתקופת הלימודים. אחד המאפיינים של אורח החיים החרדי הוא "גלגול" הלוואות – לוקחים הלוואה, ובבוא המועד לפרוע אותה לוקחים הלוואה ממקור אחר, כדי לשלם את ההלוואה הראשונה (ריאיון עם דודי זילברשלג, 22.6.02).

8. קשיים כלכליים בתקופת הלימודים

סביר היה להניח כי היציאה ללימודים תקשה עוד יותר את מצבם הכלכלי, הקשה ממילא, של התלמידים, וזאת בשל כמה סיבות: שכר הלימוד (כ-300 ₪ לחודש בממוצע) והוצאות הנסיעה לקורס, צמצום היכולת לעבוד והעדר עתודות כספיות. ואכן, חלק ניכר מהבוגרים דיווחו על קשיים כלכליים.

השינוי במצב הכלכלי בעקבות הלימודים. 42% מבוגרי הקורסים ציינו כי מצבם הכלכלי הורע במידה כלשהי במהלך תקופת הלימודים, חמישים וארבעה אחוזים ציינו כי מצבם הכלכלי לא השתנה, והנותרים (4%) ציינו כי מצבם הכלכלי השתפר.

קושי כלכלי לפי מספר ילדים. מספר הילדים משפיע על העומס הכלכלי בתקופת הלימודים. חמישים ושניים אחוזים מן התלמידים שלהם ארבעה ילדים או יותר ציינו כי מצבם הכלכלי הורע במהלך תקופת הלימודים, לעומת 42% בקרב תלמידים שלהם 1-3 ילדים, ו-27% בקרב התלמידים ללא ילדים כלל.

9. תפיסת השפעת הלימודים המקצועיים על חיי היום-יום

9.1 ויתור על עיסוקים משמעותיים בעקבות היציאה ללימודים

היציאה ללימודי מקצוע עשויה להטיל עומס רב על תלמיד הכולל ולהשפיע על דפוסי חיי היום-יום שלו. השיעורים בקורסים אמנם מתקיימים בשעות הערב כדי לא לפגוע בלימודי הקודש של התלמידים. למרות זאת, הלימודים עלולים להשפיע על מעורבותו של התלמיד בחיי המשפחה, וכן על הזמן המוקדש ללימוד תורה (לוח 11).

ויתורים הקשורים במשפחה. הויתור המשמעותי ביותר בעקבות היציאה ללימודים, לדברי התלמידים, הוא בזמן המוקדש לעזרה בבית ולטיפול בילדים (41%), ובמידה מסוימת גם בזמן המוקדש לבילוי עם המשפחה (31%). ויתורים אלה מדווחים בעיקר על ידי התלמידים הליטאים, שלהם מספר גדול יותר של ילדים.

ויתורים בתחום לימוד תורה. באופן מפתיע, רק 31% מן התלמידים ציינו כי נאלצו לוותר על לימוד התורה בעקבות לימוד המקצוע. בקרב הליטאים, הידועים כמקפידים על לימוד תורה, שיעור הוויתור נמוך מעט יותר.

ויתורים בתחום חברתי. שלושים ושלושה אחוזים ציינו כי עליהם לעשות ויתורים בתחום חיי החברה. ויתור זה בולט בעיקר בקרב התלמידים הדתיים-לאומיים והתלמידים הספרדים (45% ו-40%, בהתאמה). בתחום הפעילות הקהילתית, בולט הוויתור בעיקר בקרב התלמידים הלא-חרדים (26%) לעומת התלמידים האחרים.

ויתור על עבודה. כ-15% ויתרו על עבודות קבועות ו/או מזדמנות. בכל הנוגע לויתור בתחום העבודה בעקבות לימודי המקצוע יש הבדלים בין הקהילות השונות. שיעור המוותרים על עבודות קבועות גבוה במיוחד בקרב התלמידים הדתיים-הלאומיים (30%). שיעור המוותרים על עבודות זמניות גבוה בעיקר בקרב התלמידים החסידיים (21%).

לוח 11: ויתורים של התלמידים בתחומים שונים, לפי קהילת מוצא (אחוזים)*

ויתרו על:	כלל התלמידים	חסידיים	ליטאים	ספרדים לא מזהים	דתיים-לאומיים
עזרה בבית וטיפול בילדים**	41	24	54	33	30
זמן למשפחה ולילדים**	31	26	43	29	32
לימוד תורה	31	29	27	33	35
מפגשים חברתיים	33	24	19	40	45
פעילות קהילתית	13	9	10	11	26
עבודות קבועות	14	12	19	7	30
עבודות מזדמנות	15	21	10	14	16
פעילויות פנאי	9	12	5	7	16

* אלה שציינו ויתור במידה גבוהה בלבד
** רק בעלי משפחות

9.2 השפעת הלימודים המקצועיים על המעמד בקהילה

במגזר החרדי עדיין אין לגיטימציה מלאה ללימודי מקצוע, והאידיאל החברתי ממשיך להיות זה של תלמיד חכם המקדיש את עיקר זמנו ללימוד תורה (לופו, 2003). על רקע זה, חשוב לבחון את תפיסתם של בוגרי הקורסים לגבי ההשפעה שיש ללימודים המקצועיים על מעמדו של התלמיד בקהילה.

שישים ותשעה אחוזים מן התלמידים ציינו כי השתלבותם בלימודים מקצועיים לא השפיעה על מעמדם בקהילה. עשרים ושמונה אחוזים ציינו כי הלימודים המקצועיים שיפרו את מעמדם, ו-3% בלבד ציינו כי הם הרעו את מעמדם בקהילה. ייתכן שיש כאן ניסיון להפחתת דיסוננס קוגניטיבי, אך ייתכן שבמסגרת המפנה שחל בחברת הלומדים, אכן יש מידה רבה יותר של קבלה של המכשירים עצמם לעבודה.

בהשוואה בין הקהילות נמצא בקרב התלמידים הליטאים שיעור גבוה יותר של תלמידים (10%) שציינו שהלימודים המקצועיים השפיעו לרעה על מעמדם הקהילתי. כפי שצוין לעיל, שיעור העובדים בקרב התלמידים הליטאים היה גם הנמוך ביותר מבין כלל התלמידים, ורובם (73%) הגיעו ללימודי המקצוע מן הכולל.

10. ציפיות לגבי ההשתלבות בעבודה והשלכותיה

10.1 כוונה להשתלבות בעבודה

בשלב א', בסיום הלימודים בקורס, 43% מהבוגרים עבדו באופן סדיר בהיקף מלא או חלקי (לא כולל אנשים שעבדו רק בעבודות מזדמנות). שלושים ותשעה אחוזים (67% מהבלתי מועסקים) הצהירו על כוונתם להתחיל לעבוד בטווח של 3 חודשים לאחר סיום הלימודים, ואילו 18% דיווחו כי אינם מתכוונים לעבוד בטווח הקרוב. ארבעים ושלושה אחוזים מהם נימקו זאת בכך שאינם מאמינים כי ימצאו עבודה טובה במצב המשק הנוכחי, 19% העידו כי עדיין אינם חשים מקצועיים מספיק בתחום, ו-14% עדיין לא החליטו סופית האם לעזוב את הכולל.

10.2 העדפה לגבי המקצוע

הציפייה מבוגרי הכשרה מקצועית, במיוחד אם זו ממומנת מכספי ציבור, היא שהם יעבדו במקצוע שבו הוכשרו וכך תוחזר ההשקעה בהכשרתם. רוב הבוגרים בפרויקט "פרנסה בכבוד" אכן חשבו כך (לוח 12). שבעים ושמונה אחוזים ציינו כי בעדיפות ראשונה ירצו לעבוד במקצוע שאותו למדו בקורס, ו-9% ציינו כי הם רוצים לעבוד במקצוע קרוב למקצוע הקורס (למשל, ניהול רשתות במקום תכנות מחשבים). בניגוד לכך, 13% היו מעוניינים לעבוד במקצוע אחר לחלוטין מן המקצוע שאותו למדו.

לוח 12: המקצוע שבו התלמידים מעדיפים לעבוד, לפי קורסים (אחוזים)

מקצוע אחר	מקצוע הקורס או מקצוע קרוב	
13	87	טכנאות PC – מרכז לימוד א'
9	91	שמאות מקרקעין – מרכז לימוד ב'
5	95	תחזוקת PC – מרכז לימוד ג'
0	100	ניהול רשתות MCSE – מרכז לימוד ג'
13	87	תחזוקת מחשבים וניהול רשתות – מרכז לימוד ד'
44	56	תחזוקת מחשבים וניהול רשתות – מרכז לימוד ה'
12	88	תחזוקת מחשבים וניהול רשתות – מרכז לימוד ו'
33	67	ניהול רשתות – מרכז לימוד ז'
0	100	ייעוץ מס – מרכז לימוד ב'
17	83	תכנות מחשבים – מרכז לימוד ג'
0	100	תכנות מחשבים – מרכז לימוד ה'
37	63	ניהול ושיווק – מרכז לימוד ב'

10.3 מאפיינים חשובים בעבודה

לתפיסתם של בוגרי הקורסים, שני המאפיינים החשובים ביותר בבחירת עבודה לאחר הקורס הם: קביעות ואפשרויות קידום – 88% ו-81%, בהתאמה, דירגו אותם כבעלי חשיבות רבה. מעניין לציין ששכר גבוה נמצא במקום החמישי בלבד מבחינת אחוז הבוגרים שדירגו אותו כבעל חשיבות רבה, לאחר עניין ושימוש בידע ובכישורים שנרכשו (או במילים אחרות, עבודה במקצוע הנלמד). כשני שלישים ייחסו חשיבות רבה לכך שהעבודה תהיה מכובדת ונקייה. שלא כצפוי, רק 20% ו-25%, בהתאמה, מן התלמידים ציינו כי חשוב להם מאוד לעבוד בארגון שבו רוב העובדים והלקוחות הם חרדים ושלא יידרש מהם להיות בקשרי עבודה עם נשים (לוח 13).

חקק (2004) מספק תובנות לחלק מהסיבות, אשר מעוגנות במודל התרבותי החרדי. החשיבות של "עבודה נקייה" נובעת מההבחנה שהחברה החרדית עושה בין הגשמי לרוחני. לכלוך וקשיים פיזיים קשורים לגשמי; לעבודת הראש יש מעמד מועדף. המשיכה למקצועות המחשב מוסברת, לפחות בחלקה, בכך ש"המחשב והעולם הווירטואלי שהוא מייצג מייצרים גם הם מציאות שהגשמי נעדר ממנה במובנים רבים" (חקק, עמ' 37). על החשיבות שהעבודה תהיה ב"מקצוע מכובד" ניתן ללמוד מדבריו של אחד המרואיינים שאביו עמד על כך שילמד מקצוע של צווארון לבן, אף שהוא עצמו העדיף ללמוד חשמלאות או נגרות: "אם כבר חרדי החליט לעזוב את הגמרא, אז לפחות שזה יהיה בשביל משהו מכובד" (חקק, עמ' 38). חקק מסביר שתלמידי הישיבות החרדיות מחונכים לראות את עצמם כאלוהים בהשוואה לחברה הישראלית, ולכן הם נמנעים מלפנות לעיסוקים הנחשבים כנחותים בהשוואה לתפקידי רבנות ודיינות. בייחוד אמור הדבר לגבי הליטאים: הם חוששים שאם ייכנסו לעולם העבודה הישר מתוך הכולל או מהישיבה, יאלצו להתחיל בתחילת הסולם, בגלל מיעוט השכלה כללית וחוסר מקצוע; משום כך הם דוחים את כניסתם לשוק העבודה עד לאחר לימוד מקצוע ובחרים במקצוע מכובד. גם במחקרנו, אחוז הליטאים שבחרו במקצועות High-Tech היה משמעותית גדול יותר מהאחוז שבחר במקצועות Low-Tech או במקצועות כלכליים.

10.4 ציפיות לגבי שכר

ממוצע השכר ההתחלתי לחודש (ברוטו) למשרה מלאה שהבוגרים מצפים להשתכר עמד על 5,363 ₪; הטווח נע בין 2,500 ₪ ל-10,000 ₪ לחודש.

לוח 13: מאפיינים חשובים בעבודה (אחוזים)

מאפיינים	במידה רבה	במידה בינונית	במידה מעטה/כלל לא
עבודה קבועה	88	11	1
עבודה עם אפשרויות קידום	81	16	3
עבודה מעניינת	78	18	4
עבודה במקצוע הנלמד	76	18	6
שכר גבוה	73	22	5
עבודה מכובדת	69	26	5
עבודה נקייה	64	28	8
עבודה בשעות נוחות	61	29	10
עבודה קרובה לבית	41	40	19
עבודה עם אנשים	40	35	25
עבודה ללא מגע עם נשים	25	30	45
עבודה בארגון בו רוב העובדים והלקוחות חרדים	20	35	45

10.5 הערכת הסיכוי למצוא עבודה "טובה"

ניתן להעריך את האופן שבו הבוגרים תופסים את שוק העבודה מתשובותיהם לשאלה: מה הסיכוי למצוא עבודה "טובה" בחצי השנה לאחר סיום הקורס. 37% מן התלמידים העריכו כי סיכוייהם טובים מאוד או טובים, 45% ציינו כי הסיכויים לכך לא כל כך טובים, ו-18% ציינו כי הם כלל לא טובים.

10.6 חששות לקראת ההשתלבות בעבודה

מלוח 14 עלתה התמונה הבאה:

חשש הקשור בתפקוד בעבודה. 62% מכלל התלמידים חששו שמא אינם די מקצועיים לביצוע התפקיד בעבודה; 50% חששו מעבודה בשעות חריגות וממושכות ואחוז דומה - מתפקוד לקוי תחת לוח זמנים לוחץ.

חשש הקשור בסביבת העבודה. 57% מן הבוגרים חששו שיתקשו לשמור על אורח חיים חרדי בעבודה (הקפדה על כשרות, זמן לתפילות, וכד''). לעומת זאת, חלק קטן יותר מן התלמידים חששו מתחושת ניכור וזרות במקום העבודה וממגע עם נשים (24%-ו-29%, בהתאמה).

חשש הקשור בהשפעת העבודה על אורח החיים. חשש זה נמצא כמשמעותי ביותר. 74% מן התלמידים חששו שלא יוכלו להקדיש די זמן ללימוד תורה לאחר שיתחילו לעבוד. שיעור נמוך יותר של תלמידים חששו שלא ייוותר להם זמן לעיסוקים אישיים, וכי יתרחקו מן הקהילה בעקבות יציאתם לעבודה (49%-ו-24%, בהתאמה).

מספר החששות הממוצע הרב ביותר מתייחס לאפשרות להמשיך ולקיים אורח חיים חרדי בעת ההשתלבות בעבודה. כאשר משווים בין שיעור החוששים בקרב תלמידים בעלי ניסיון קודם בעבודה לעומת תלמידים בוגרים שטרם התנסו בשוק העבודה באופן ממשי, עולה שבשניים מתוך שלושת התחומים שנבדקו, בעלי ניסיון חששו פחות מאחרים.

לוח 14: חששות לקראת השתלבות בעבודה, לפי ניסיון תעסוקתי קודם* (אחוזים)**

סוג החשש	כלל הבוגרים	בעלי ניסיון תעסוקתי קודם	חסרי ניסיון תעסוקתי קודם
תפקוד בעבודה			
עבודה בשעות חריגות וממושכות	50	39	57
קושי בתפקוד תחת לוח זמנים לוחץ	50	40	55
חוסר בידע מקצועי מספיק לביצוע התפקיד	62	56	59
מספר חששות ממוצע בקשר לתפקוד בעבודה	1.6	1.4	1.6
סביבת העבודה			
קושי בקיום אורח חיים חרדי במקום העבודה	57	48	66
תחושת ניכור וזרות במקום העבודה	24	18	27
מגע עם נשים במקום העבודה	29	21	29
מספר חששות ממוצע בקשר לסביבת העבודה	1.0	0.9	1.3
השפעת העבודה על אורח החיים			
קושי בהקדשת זמן למשפחה	68	56	75
קושי בהקדשת עיתים ללימוד תורה	74	70	80
חוסר זמן לעיסוקים אישיים	49	49	47
יצירת ריחוק מהקהילה	24	26	20
מספר חששות ממוצע בקשר לאורח החיים	2.0	2.1	2.0

* בעלי ניסיון תעסוקתי קודם הם תלמידים שעבדו במשך 15 שעות בשבוע לפחות לפני שהתחילו ללמוד בקורס המקצועי.

** האחוזים מתייחסים לאחוז הבוגרים שציינו חשש במידה רבה או בינונית.

10.7 חששות המעסיקים מהעסקת עובדים חרדים

מהראיונות עם המעסיקים עולה כי גם להם היו חששות שונים מהעסקת עובדים חרדים. בעל משרד השמאות שמעסיק את אחד מבוגרי הקורסים העיד כי הוא חשש להעסיק עובד חרדי שצריך לעבוד בסביבה חילונית. הוא חשש שהעובד יתקשה לבצע פרויקטים בשכונות מגורים חילוניות ולבוא מגע עם לקוחות שהם נשים (בדיעבד, החשש התברר כבלתי מוצדק). לעומת זאת, בחברות ההיי-טק החששות מהעסקת עובדים חרדים נבעו מתפיסה של חוסר בגרות מקצועית של עובדים אלה וחוסר ניסיון בעבודה במסגרת נהלים פורמליים, למשל בכל הקשור להגעה בזמן לעבודה, ועבודה בלוח זמנים מוגדר. חששות נוספים נבעו מכך שפניות של מועמדים חרדים היו פעמים רבות לא רציניות, לדברי המעסיקים, ונראה שנעשו כלאחר יד ולא מתוך רצון של ממש להשתלב במקום העבודה. מעסיקים בתחום ההיי-טק לא חששו מאי השתלבותם החברתית של החרדים בעבודה או מניכורם במקום עבודה שהוא חילוני בעיקרו.

10.8 ציפיות הבוגרים לשיפור כלכלי בעקבות ההשתלבות בעבודה

כמחצית מן התלמידים (48%) ציפו כי מצבם הכלכלי ישתפר במידה רבה או בינונית במהלך השנה הראשונה להשתלבותם בעבודה. שיעור זה גדל ל-86% בטווח זמן ארוך יותר - לאחר שלוש שנות עבודה. התלמידים התבקשו לפרט באילו תחומים הם מצפים כי יחול שיפור במצבם הכלכלי.

התמודדות עם מצוקה כלכלית עכשווית. כזכור, 54% מהתלמידים ציינו את המצוקה הכלכלית כסיבה העיקרית ליציאתם ללימודים (ראה סעיף 2.2); בתום ההכשרה, שיעור גדול ראו בהשתלבות בעבודה אמצעי לשיפור בתחום זה. שמונים וחמישה אחוזים מאלה המצפים לשיפור כלשהו ציינו כי בעקבות היציאה לעבודה הם יוכלו "לסגור" את משיכת היתר בבנק (אוברדראפט), 84% ציפו כי יוכלו להחזיר הלוואות שלקחו, 77% קיוו כי לא יזדקקו עוד לסיוע הכלכלי של המשפחה, ו-74% לא יזדקקו לעזרה מגמ"ח.

העלאת רמת החיים. כפי שצוין לעיל, רק 21% מהתלמידים נימקו את יציאתם ללימודים ברצון להעלות את רמת החיים של המשפחה. אולם רבים צפו כי בעקבות השתלבותם בעבודה יוכלו לקנות יותר מוצרים שוטפים לבית (75%), לנסוע לפעמים לנופש (72%), לקנות יותר בגדים (71%), ולקנות יותר צעצועים לילדים (89%). ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם טענתו של פרופ' עמירם גונן ממכון פלורסהיימר כי יש לייחס חשיבות רבה לגורם הצריכה במגזר החרדי. גונן טוען כי חדירתה של תרבות הצריכה אל המגזר החרדי תניע תהליך שבו ציבור הולך וגדל יחפש אחר איזון בין לימודי הקודש לבין יציאה לעבודה וחיפוש אחר מקורות פרנסה.⁶

הוצאות עתידיות. 87% מן התלמידים ציפו כי השיפור הכלכלי יקל עליהם לחתן את הילדים (כזכור, 17% ציינו כי יצאו ללמוד מקצוע כדי שיוכלו לעזור לילדיהם להסתדר בעתיד). שבעים ותשעה אחוזים ציפו כי יוכלו לחסוך לצורך פנסייה לזיקנה, ו-69% לחסוך לקניית דירה או למעבר לדירה גדולה יותר. שיעור נמוך יותר קיוו כי יוכלו לחסוך לצורך רכישת מכונית או החלפת מכונית קיימת (62%).

⁶ דברים שנאמרו ביום עיון של מכון פלורסהיימר בנושא "לימודים מקצועיים ואקדמיים בחברה החרדית", 24.3.04.

תמיכה כלכלית בבני משפחה. 85% מהבוגרים ציפו שהשיפור הכלכלי במצבם יאפשר להם לתמוך בבני משפחה נזקקים.

11. נשירה מהקורסים

11.1 שיעורי נשירה לפי מאפייני האוכלוסייה

בסך הכול נמצאו שיעורי נשירה גבוהים בפרויקט (36%); (לוח 15). שיעור הנשירה מעט יותר גבוה בקרב התלמידים הספרדים (37%) לעומת הקהילות האחרות (26%-31%). כמו כן, בקרב בני 26-40 שיעורי הנשירה גבוהים יותר מאשר בקבוצות הגיל האחרות ובעיקר בהשוואה לבני 18-25 (35% לעומת 26%, בהתאמה).

לוח 15: שיעורי נשירה, לפי מאפייני האוכלוסייה (אחוזים)

התלמידים הנושרים	סה"כ (N)
59	אחוז מכלל התלמידים
*36	גיל
26	25-18
35	40-26
31	55-41
	מספר ילדים
34	5-0
32	11-6
	השתייכות קהילתית
26	חסידים
29	ליטאים
37	ספרדים
31	דתיים-לאומיים
30	בעלי תשובה
	משאבים לתעסוקה
32	השכלה חילונית קודמת
32	בעלי תעודת בגרות או תואר אקדמי
29	בעלי תעודה מקצועית
28	ניסיון תעסוקתי קודם
	הסיבות העיקריות ליציאה ללימודים מקצועיים
36	קשיי פרנסה שוטפים
30	רצון לעבוד באופן מקצועי
31	הרחבת אופקים
	סיבות עיקריות לבחירה במקצוע
32	משיכה לתחום והתאמה
39	מקצוע מבוקש
31	המקצוע היחידי שיכלו ללמוד במכללה
	קבלה ללימודים
35	תהליך מיון
40	ייעוץ מקצועי

* אחוז הנשירה הכולל מחושב מתוך כלל התלמידים שהתחילו את הקורס (79 נושרים מתוך 221 תלמידים). אחוזי הנשירה מתוך תת-הקבוצות השונות מחושבים מתוך כלל התלמידים שרואיינו בפועל (183 תלמידים בסה"כ).

כאשר בודקים את שיעורי הנשירה לפי הסיבות העיקריות לציאה ללימודים עולה ששיעור נשירה גבוה יחסית קיים בקרב אלה שצינו כי החלו ללמוד מקצוע על רקע קשיי פרנסה שוטפים (36%) ובקרב אלה שצינו כי הם בחרו במקצוע מכיוון שהעריכו שמדובר במקצוע מבוקש (39%) וקל יהיה למצוא בו עבודה. נתונים אלה יכולים להצביע על כך שעבור חרדים המוטרדים מאוד על ידי בעיות קיום מידיות, מציאת עבודה היא צורך דחוף יותר מאשר לימוד מקצוע. ואכן, 21% מן הנושרים ציינו במפורש כי עזבו את הלימודים בגלל קשיי פרנסה שוטפים.

נמצאו שיעורי נשירה שונים בקורסים השונים. הם מוצגים בפירוט בנספח.

11.2 עיתוי הנשירה

מועדי הנשירה מראים כי הנשירה אינה מתרכזת בשלב מסוים של הלימודים אלא מתפרסת לאורך הקורס כולו. 4% מן הנושרים עזבו את הלימודים במהלך המכינה, 5% לאחר סיום המכינה ולפני התחלת הקורס עצמו ו-91% עזבו במהלך הקורס עצמו, כאשר 21% נשרו לאחר שנה שלמה של לימודים בקורס (לוח 16).

לוח 16: שיעור הנושרים מן הלימודים המקצועיים, לפי מועד הנשירה (אחוזים)

סה"כ	100
במהלך המכינה	4
אחרי סיום המכינה ולפני התחלת הקורס	5
2-1 חודשים לאחר התחלת הקורס	17
3-6 חודשים לאחר התחלת הקורס	24
7-12 חודשים לאחר התחלת הקורס	29
מעל שנה לאחר התחלת הקורס	21

11.3 הסיבות לנשירה

מניתוח תשובות התלמידים עולה כי הסיבות העיקריות לנשירה מן הלימודים נעוצות בלחץ משפחתי וכלכלי וכן בסיבות הקשורות ללימודים המקצועיים עצמם.

סיבות שמקורן בלחץ משפחתי-כלכלי. 34% דיווחו כי הפסיקו ללמוד בקורס משום שלא יכלו להשקיע את הזמן הדרוש ללימודים בגלל הצורך לעזור בבית ו-21% בגלל קשיי פרנסה.

סיבות הקשורות בלימודים. 29% מן התלמידים הנושרים ציינו כי הפסיקו את לימודיהם בגלל רמת לימודים נמוכה, 25% משום שנוכחו שהלימודים לא מושכים אותם או לא מעניינים אותם, ו-13% משום שנוכחו לדעת שהמקצוע לא מתאים להם. כמעט כל אלה שצינו את שתי הסיבות האחרונות (למעט אחד) לא קיבלו ייעוץ מקצועי מבעל תפקיד במוסד (מנהל או רכז מגמה).

סיבות אחרות. 14% הסבירו את הפסקת הלימודים בסיבות הקשורות לנסיעה למוסד הלימודים (משך הנסיעה ו/או עלותה).

12. מצבם התעסוקתי של בוגרי הפרויקט לאחר 6-12 חודשים מתום ההכשרה

12.1 השתתפות בכוח העבודה - תעסוקה

זכור, בסיום הלימודים בקורס, 43% מהבוגרים עבדו באופן סדיר; 39% (המהווים 67% מהבלתי מועסקים) הצהירו על כוונתם להתחיל לעבוד בטווח של שלושה חודשים; ואילו 18% דיווחו כי אינם מתכוונים להתחיל לעבוד במהלך תקופה זו. כ-80% העדיפו לעבוד במקצוע שלמדו במסגרת הפרויקט "פרנסה בכבוד". הנתונים הבאים מראים באיזו מידה התממשו הציפיות:

- ♦ השתתפות בכוח העבודה: 53% מבוגרי הקורסים היו מועסקים בשלב המעקב, 23% חיפשו עבודה, ו-24% לא עבדו ולא חיפשו, במילים אחרות, היו מחוץ לכוח העבודה (ראה תרשימים 1 ו-2).
- ♦ 63% מהמועסקים בשלב המעקב (40 מתוך 63 גברים) עבדו גם בשלב הקודם, לא בהכרח באותו משלח יד.
- ♦ 32% מהבלתי מועסקים בשלב המעקב (15% מכלל הבוגרים) עבדו לאחר סיום הקורס.
- ♦ 21% מהמועסקים בשלב המעקב (11% מכלל הבוגרים) עבדו במקצוע שלמדו בקורס או במקצוע קרוב. בנוסף לכך, 44% מהבוגרים שעבדו לאחר סיום הקורס אך לא היו מועסקים בשלב המעקב (7% מכלל הבוגרים) עבדו במקצוע הקורס. כלומר, בסך הכול 18% מבוגרי הקורסים עבדו במקצוע הקורס או במקצוע קרוב בשלב כלשהו לאחר סיום הקורס (ראה תרשים). ממצא זה אינו עולה בקנה אחד עם שאיפות הבוגרים בעת סיום ההכשרה: בשלב א' דיווחו 78% על רצונם לעבוד במקצוע שלמדו, ו-9% נוספים - במקצוע קרוב (ר' לוח 12).
- ♦ שיעור המועסקים הגבוה ביותר (לאו דווקא במקצוע הקורס) בשלב המעקב נמצא בקרב בוגרי הקורסים הכלכליים - שְמאות מקרקעין וייעוץ מס - 60%. שיעור המועסקים בקרב בוגרי קורסי high-tech עומד על 53% ובקורסי low-tech על 47%.
- ♦ 20% מתוך החרדים שעבדו בשלב א' (כלומר, לפחות 15 שעות בשבוע, לא בעבודות מזדמנות) שוב לא עבדו בשלב המעקב (ראה לוח 17).

לוח 17: מצב התעסוקה של בוגרי הקורסים בנקודת הזמן השנייה על-פי מצבם בנקודת הזמן הראשונה והשנייה*

T2				סה"כ	T1
רק בעבודות מזדמנות	לא עובד	עובד	סה"כ		
13	47	40	100	רק למד	
(7)	(25)	(21)	(53)		
12	20	68	100	עבד (עיסוק בלעדי או בשילוב לימודים בכולל)	
(7)	(12)	(40)	(59)		
0	71	29	100	לא עבד ולא למד	
0	(5)	(2)	(7)		
12	35	53	100	סה"כ	
(14)	(42)	(63)	(119)		

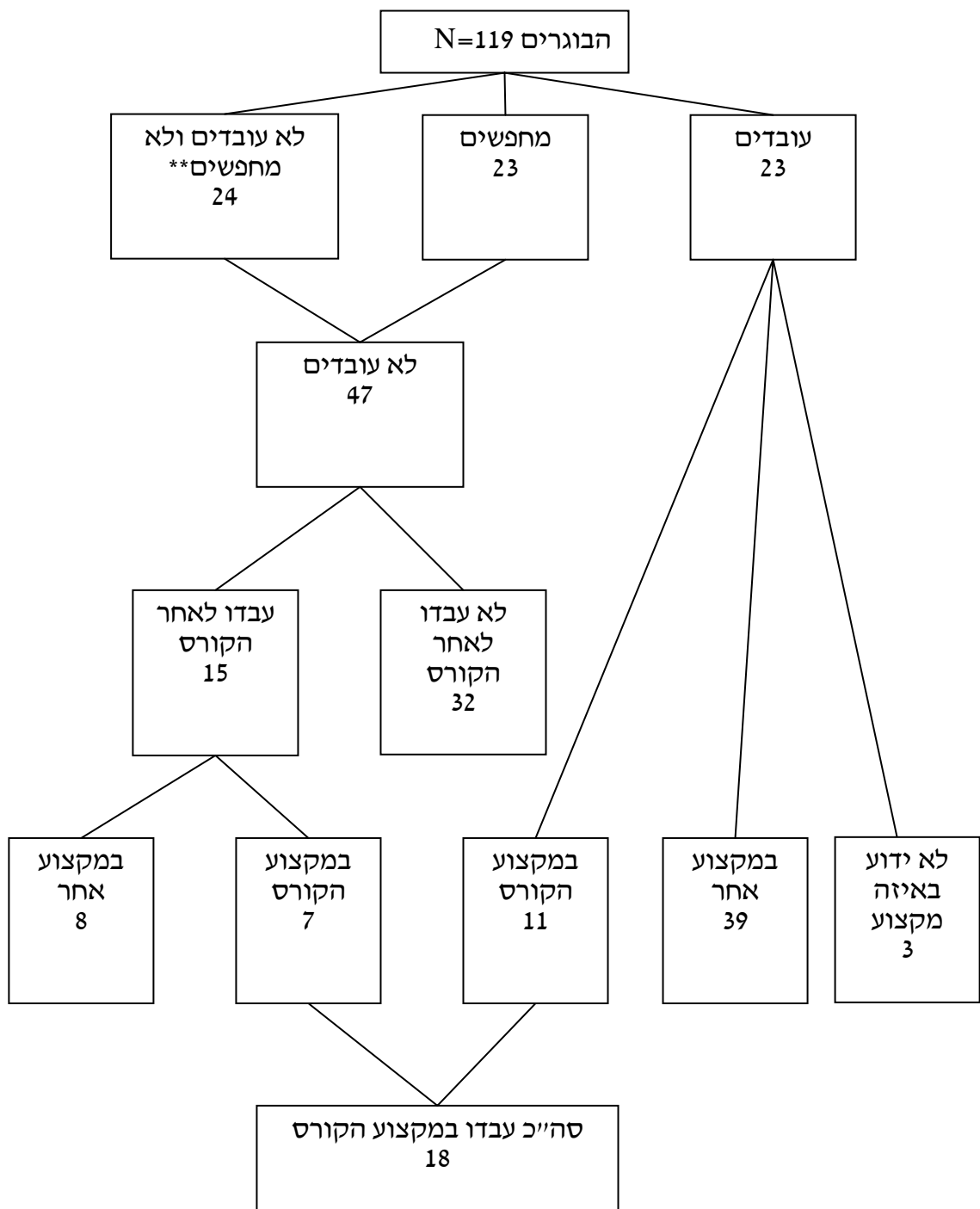
* בסוגריים מופיעים מספרים מוחלטים; ללא סוגריים - אחוזים

- ♦ 78% מהמועסקים בשלב המעקב היו שכירים, 17% היו בעלי עסק עצמאי ו-5% שילבו עבודה שכירה עם עבודה עצמאית. שבעים ושמונה אחוזים (11) מתוך 14 העצמאים הפעילו את העסק עוד לפני השתתפותם בפרויקט. 14% (2) פתחו את העסק חודשים מספר לאחר סיום הקורס, ואחד טרם פתח והוא עובד על הקמתו.
- ♦ בסך הכול לא חל גידול משמעותי בשיעור המועסקים בקרב בוגרי הקורסים בין שתי נקודות הזמן. עם זאת, מסתמן גידול בקרב תת-קבוצות מסוימות: הליטאים (מ-24% ל-57%) ובעלי תעודת בגרות מלאה (מ-31% ל-62%); (ראה לוח 18). נראה כי תעודת בגרות + תעודה מקצועית סייעת בהשתלבות בתעסוקה. עלייה קטנה יותר (8-10 נקודות אחוז) נמצאה בקרב צעירים עד גיל 25 ובקרב אבות ל-1-3 ילדים. לעומת זאת, חלה ירידה בשיעור התעסוקה בקרב גילאי +40, דתיים לאומיים ובעלי 12 שנות לימוד.

לוח 18: המועסקים בנקודת הזמן הראשונה והשנייה, לפי מאפיינים דמוגרפיים והשכלתיים (אחוזים)

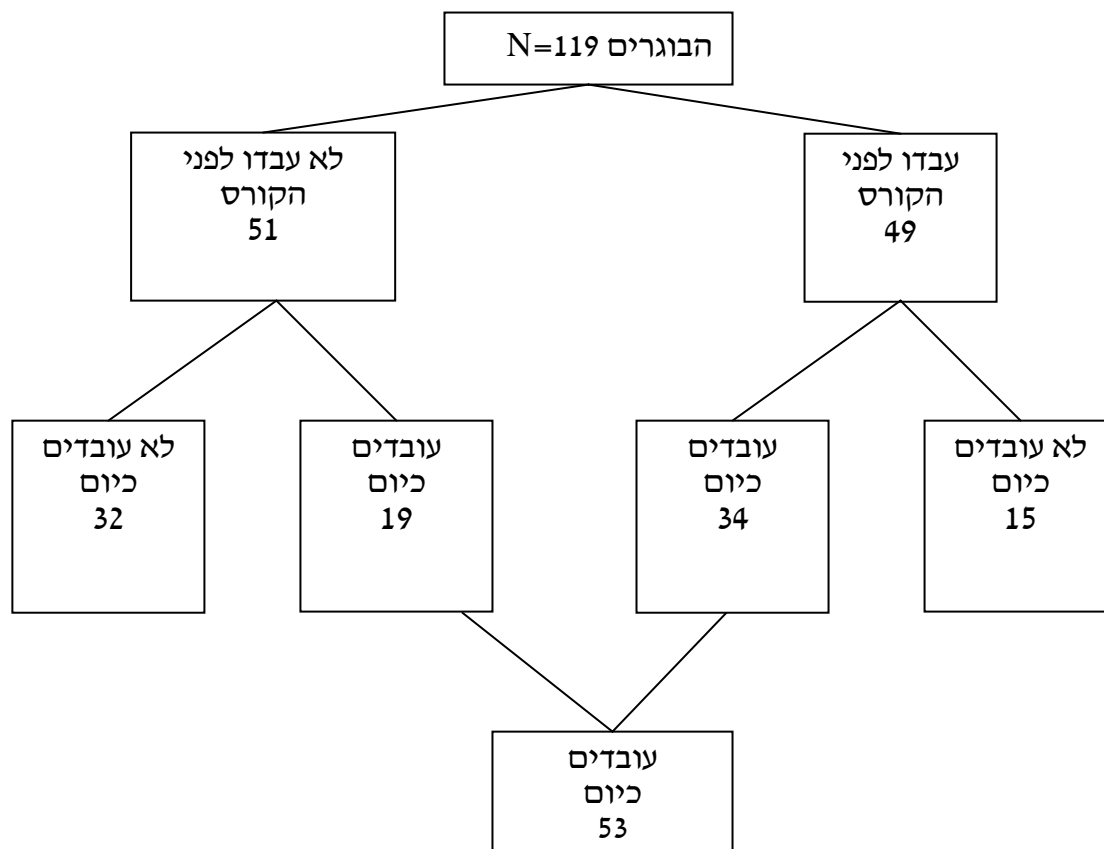
T2	T1	התפלגות כלל האוכלוסייה (%)	סה"כ
53	49	100	גיל
63	53	25	25-18
52	47	56	40-26
39	48	19	55-41
			מספר ילדים
46	50	23	0
59	51	35	3-1
62	59	24	5-4
36	32	18	11-6
			זרם דתי
53	50	28	חסידיים
57	24	18	ליטאים
49	51	37	ספרדים
55	70	17	דתיים לאומיים
			השכלה כללית
55	48	61	פחות מ-12 ש"ל
50	70	17	12 ש"ל, בגרות חלקית
62	31	11	בגרות מלאה
39	46	11	על-תיכונית, אקדמית
51	53	41	לימודים בקורס מקצועי בעבר

תרשים 1: המצב התעסוקתי של החרדים בוגרי הקורסים (%)*



* כל האחוזים בתרשים מחושבים מתוך כלל הבוגרים
 ** 16% מתכוונים לחפש עבודה בטווח המידי

תרשים 2: המצב התעסוקתי של החרדים בוגרי הקורסים על-פי הרקע התעסוקתי שלהם (%)*



* כל האחוזים מחושבים מתוך כלל הבוגרים

12.2 השתתפות בכוח העבודה - חיפוש עבודה

בלימוד תהליך ההשתלבות בתעסוקה נודעת משמעות לא רק לשיעור המועסקים אלא אף לשיעור מחפשי העבודה בקרב הבלתי מועסקים, שכן חיפוש עבודה פעיל מעיד על רצינות הכוונה להיכנס למעגל העבודה. לוחות א'19-ה' מכילים כמה ממצאים מעניינים:

- ♦ כפי שצוין לעיל, אחוז המועסקים בקרב הליטאים גדל במידה ניכרת מאז נקודת הבדיקה הראשונה, אולם נמצא כי אלה שלא השתלבו בעבודה לא התאמצו במיוחד, ורובם המכריע לא חיפשו עבודה. לעומת זאת, החסידי והספרדים, שמחציתם עבדו כבר בשלב א', המשיכו את מאמצייהם להיקלט בתעסוקה, ו-50% או יותר מהבלתי מועסקים בקרבם מחפשים עבודה (לוח א'19).
- ♦ כצפוי, שיעורי התעסוקה יורדים עם הגיל, אך עולים עם עליית מספר הילדים עד לסף של 5 ילדים. יש כאן השפעות מנוגדות של יתרונות הגיל הצעיר בשוק העבודה ושל לחץ כלכלי הקשור לגודל משפחה. גם שיעור מחפשי עבודה יורד עם הגיל. מכאן שבני 41 ומעלה גם מועסקים פחות וגם יש להם פחות סיכויים להשתלב במשך הזמן, כיוון שאינם מחפשים עבודה (לוח ב'19 ולוח ג'19).

- ♦ ההבדלים לפי רמת ההשכלה הכללית אינם עקיבים. דווקא בקרב בעלי ההשכלה העל-תיכונית שיעור המועסקים ושיעור מחפשי העבודה היה נמוך. בניגוד לכך יש לציין את השיעורים הגבוהים יחסית של מועסקים ושל מחפשים בקרב בעלי פחות מ-12 שנות לימוד (לוח 19ד').
- ♦ אין הבדלים בהשתתפות בכוח העבודה, לפי המניע של לחץ כלכלי מידי כגורם להשתתפות בפרויקט.
- ♦ הבדלים מעניינים נמצאו לפי סוג הקורס. שיעורי בוגרי הקורסים הכלכליים – שָמאות מקרקעין, ייעוץ מס וניהול ושיווק - הן בקרב המועסקים והן בקרב מחפשי העבודה מתוך הבלתי מועסקים הם הגבוהים ביותר. בוגרי הקורסים הגבוהים יותר במחשבים, כגון תכנות וניהול רשתות, מועסקים בשיעור דומה לבוגרי הקורסים הנמוכים יותר, כגון טכנאות מחשבים, אולם שיעור קטן יותר מהבלתי מועסקים בהם מחפשים עבודה. אפשר לפרש ממצאים אלה כתגובת הבוגרים למצב שוק העבודה: ייתכן שבמקצועות הכלכליים יש ביקוש לעובדים; בוגרי קורסי ההייטק מחכים לשיפור משמעותי בענף ההייטק; אך לטכנאים יש כבר עכשיו יותר הזדמנויות (לוח 19ה').

לוח 19א': השתתפות בכוח העבודה בשלב המעקב, לפי זרם דתי (אחוזים)

	סה"כ				
	דתיים-לאומיים	ספרדים	ליטאים	חסידים	N
עובדים	55	49	57	53	53
לא עובדים	45	51	43	47	47
מתוכם					
מחפשים	44	50	22	63	48
לא מחפשים	56	50	78	37	52

לוח 19ב': השתתפות בכוח העבודה בשלב המעקב, לפי גיל בשלב א' (אחוזים)

	סה"כ				
	55-41	40-26	25-18		
עובדים	39	52	63		53
לא עובדים	61	48	37		47
מתוכם					
מחפשים	46	41	73		48
לא מחפשים	54	59	27		52

לוח 19ג': השתתפות בכוח העבודה בשלב המעקב, לפי מספר ילדים (אחוזים)

	סה"כ				
	11-6	5-4	3-1	אין ילדים	
עובדים	36	62	59	46	53
לא עובדים	64	38	41	54	47
מתוכם					
מחפשים	36	40	53	60	48
לא מחפשים	64	60	47	40	52

לוח 19ד': השתתפות בכוח העבודה בשלב המעקב, לפי השכלה כללית (אחוזים)

	סה"כ				
	על תיכונית, אקדמית	בגרות מלאה	12 ש"ל, בגרות חלקית	פחות מ-12 ש"ל	
עובדים	39	62	50	55	53
לא עובדים	61	38	50	45	47
מתוכם					
מחפשים	37	40	20	59	48
לא מחפשים	63	60	80	41	52

לוח 19ה': השתתפות בכוח העבודה בשלב המעקב, לפי סוג הקורס (אחוזים)

כלכליים	High-tech	Low-tech	סה"כ	
63	53	47	53	עובדים
37	47	53	47	לא עובדים
				מתוכם:
78	36	53	48	מחפשים
22	64	47	52	לא מחפשים

ביקשנו לדעת אילו משתנים השפיעו על השתתפות בשוק העבודה. לשם כך הרצנו רגרסיה על המשתנה התלוי - השתתפות בשוק העבודה (עבודה או חיפוש עבודה) - עם המשתנים הבלתי תלויים הבאים: תכונות דמוגרפיות - גיל, מספר ילדים וזרם דתי; השכלה וניסיון תעסוקתי בטרם הקורס; סוג הקורס שבו למדו. כל המשתנים הוכנסו כמשתני-דמה. אחוז השונות המוסברת במודל הוא 18%, כאשר המשתנה בעל ההשפעה המובהקת היחידה הוא הניסיון התעסוקתי הקודם. כלומר, העובדה שבוגר הקורס עבד בטרם השתתפותו בפרויקט הגדילה את סיכוייו להיות בכוח העבודה לאחר תום הקורס, בהשוואה למי שלא עבד קודם (לוח 20). גם גיל צעיר הוא בעל השפעה ניכרת - סיכוייו של בן 18-25 להיות בכוח העבודה גדולים מסיכוייו של בוגר בן 41-55 - אך אינו מובהק.

לוח 20: המשתנים המשפיעים על הסיכוי להיות בכוח העבודה - ממצאי רגרסיה לוגיסטית

Exp(b)	B	קב' השוואה	המשתנים הב"ת
5.60	1.79	גיל 41-55	גיל 18-25
1.48	.39	גיל 41-55	גיל 26-40
1.23	.20	4+ ילדים	עד 3 ילדים
.46	.78	פחות מ-12 ש"ל	12+ ש"ל
2.10	.72	דתי לאומי	ליטאי
1.69	.52	דתי לאומי	חסידי
1.01	.01	דתי לאומי	חרדי ספרדי
5.84	*1.76	לא עבד	עבד טרם הקורס
1.24	.21	קורס טכנאות מחשבים (low-tech)	קורס תכנות וניהול רשתות
3.33	1.20	קורס טכנאות מחשבים (low-tech)	קורס מסחרי

* p=.00

12.3 דפוסי שינוי בתעסוקה

ביקשנו לזהות את המשתנים המגדילים את הסיכויים שבוגרי הפרויקט אכן יעשו שינויים משמעותיים מבחינת מעורבותם בשוק העבודה, לפי מטרות הפרויקט "פרנסה בכבוד". לפיכך בנינו פרופילים של שינוי על בסיס שני ממדים אלו: 1. מעבר מאי עבודה לעבודה או להפך; 2. עבודה במקצוע הקורס לעומת עבודה במקצוע אחר. בבניית הפרופילים לא הבדלנו בין עבודה כשכיר או כעצמאי; לגבי 4 מועסקים (3 שכירים ו-1 עצמאי) אין מידע על המקצוע שבו הם עובדים, ולכן הם אינם כלולים בפרופילים. בדרך זו נוצרו שישה פרופילים, המוצגים בלוח 21.

כשינוי משמעותי הוגדרו המעברים המבוססים על שלושת הפרופילים הראשונים:

- ◆ מעבר מאי-תעסוקה בשלב אי לעבודה במקצוע הקורס
- ◆ מעבר מאי-תעסוקה בשלב אי לעבודה במקצוע שונה ממקצוע הקורס
- ◆ מעבר מעבודה במקצוע כלשהו בשלב אי לעבודה במקצוע הקורס

לוח 21: דפוסי שינוי בתעסוקה

הפרופיל	N	%
לא עבד וכיום עובד במקצוע הקורס	6	5
לא עבד וכיום עובד במקצוע אחר	17	15
עבד (ללא הבדל במה) וכיום עובד במקצוע הקורס	7	6
עבד (ללא הבדל מה) וכיום עובד במקצוע אחר	29	25
לא עבד וכיום לא עובד (אין שינוי)	37	32
עבד וכיום לא עובד (שינוי לרעה)	19	17
סה"כ	115	100

26% מהבוגרים עשו שינוי משמעותי, כהגדרתו לעיל. הרצנו רגרסיה מסוג Logit על המשתנה "שינוי" עם המשתנים הבלתי תלויים הבאים: תכונות דמוגרפיות - גיל, מספר ילדים וזרם דתי; השכלה וסוג הקורס שלמדו בו. כל המשתנים הוכנסו כמשתני-דמה. אחוז השונות המוסברת הוא 9%. המשתנה היחיד שיצא מובהק הוא השתייכות לקהילה הליטאית. לגיל צעיר (18-25) היה משקל גדול, אך לא מובהק. מהניתוח עולה כי סיכוייהם של הליטאים לעשות שינוי משמעותי בתחום המעורבות בשוק העבודה בעקבות הקורס גדולים יותר, כאשר מחזיקים קבוע את כל הגורמים האחרים (ראה לוח 22).

לוח 22: המשתנים המשפיעים על הסיכויים לשינוי בתעסוקה – רגרסיה לוגיסטית

Exp(b)	B	קב' השוואה	משתנים ב"ת
4.03	1.39	גיל 55-41	גיל 25-18
2.00	.69	גיל 55-41	גיל 40-26
.66	-.41	4+ ילדים	עד 3 ילדים
.72	-.33	פחות מ-12 ש"ל	12+ ש"ל
9.66	*2.27	דתי לאומי	ליטאי
2.59	.95	דתי לאומי	חסיד
2.35	.86	דתי לאומי	חרדי ספרדי
1.56	.44	קורס טכנאות מחשבים (low-tech)	קורס הייטק
1.00	.00	קורס טכנאות מחשבים (low-tech)	קורס מסחרי

P=.01 *

13. בוגרי הקורסים המועסקים כשכירים

הנתונים שנאספו לגבי הבוגרים המועסקים כשכירים כוללים מידע על אופן מציאת העבודה, על מאפייני המשרה שלהם, על השתלבותם המקצועית והחברתית במקום העבודה, על שביעות רצונם מן העבודה ועל הערכתם את תרומת הקורס להשתלבותם בעבודה. בהיבטים הרלבנטיים תובא השוואה בין בוגרים המועסקים במקצוע הקורס לבין המועסקים במקצוע אחר.

13.1 אופן מציאת מקום העבודה הנוכחי

בסיום הקורס תכננו הבוגרים להסתמך בחיפוש עבודה בעיקר על חברים וקרובים (62%), עיתונות חרדית (58%) והפניה של מוסד ההכשרה (58%). כ-40% תכננו להיעזר בעיתונות לא חרדית ו/או במעסיקים שביקרו במוסד ההכשרה. בפועל התברר כי הערוץ הבין-אישי נמצא כיעיל ביותר למציאת עבודה - 74% מהבוגרים המועסקים כשכירים דיווחו כי מצאו את מקום עבודתם בעזרת חברים או קרובים (לוח 23). רק 10% או פחות מצאו את עבודתם בעזרת מודעות בעיתונים או פנייה ישירה למעסיקים, בלי לדעת אם

הם זקוקים לעובדים. על פי דיווחם, אף לא אחד מצא עבודה בעזרת גורמים הקשורים במוסד ההכשרה או בפרויקט.

לוח 23: דפוסי מציאת העבודה על ידי העובדים השכירים (אחוזים)

הערות	
ערוצים בין-אישיים (בני משפחה וחברים)	75
אמצעי תקשורת	
מודעות דרושים בעיתונים חרדיים	6
מודעות דרושים בעיתונים חילוניים	4
פנייה ישירה למעסיק	7
היכרות קודמת עם בעל העסק	5
הכוונה של ביטוח לאומי או של הלשכה להכוונת חיילים משוחררים	3

13.2 תהליך הקבלה לעבודה

זווית המעסיקים. המעסיקים ציינו שבעיקרון הם לא מעמידים קריטריונים מיוחדים להעסקת חרדים. עם זאת, מן הראיונות עולה כי קיימת דקדקנות רבה יותר בתחום של בדיקת יכולתו המקצועית של העובד, בעיקר בגלל חוסר הניסיון המקצועי של המועמדים החרדים. היו מעסיקים שיצרו קשר עם מוסד ההכשרה על מנת להעריך את היכולת המקצועית של המועמד. לדוגמה, במקרה של בוגר הקורס העובד במשרד שְׁמָאוֹת המקרקעין, המעסיק פנה למנהל המרכז שבו למד התלמיד כדי לשמוע על תוכני הלימוד בקורס, על רמת הלימודים ועל הרקע של מנהל המרכז, כדי להתרשם האם מדובר במוסד הכשרה רציני ומקצועי. בחברת ההיי-טק המועמדים לעבודה נדרשים לעבור בחינה פנימית של החברה כדי להעריך את היכולת המקצועית; זאת בצד ההכרה בתעודה המקצועית. אחד המעסיקים ציין כי מכיוון שמדובר בתעודה מקצועית ולא בתעודה אקדמית, חשוב לבחון את הידע המעשי של המועמד לעבודה. בנוסף, עלה הרצון של המעסיקים לעמוד את מידת רצינותו של המועמד לעבודה מעבר לכישוריו המקצועיים.

זווית הראייה של התלמידים. 53% מן התלמידים ציינו כי הם עברו תהליך מיון כחלק מקבלתם לעבודה: 36% עברו ראיון עבודה, 15% עברו מבחני קבלה, ו-2% עברו גם ראיון עבודה וגם מבחן קבלה. תהליך הקבלה לעבודה של המועסקים במקצוע הקורס או במקצוע קרוב היה מורכב יותר: 30% עברו גם ראיון עבודה וגם מבחן קבלה. 93% מכלל העובדים השכירים שעברו תהליך מיון דיווחו כי לא נתקלו בקושי כלשהו במהלכו, ו-7% ציינו כי התקשו בראיון העבודה.

13.3 מאפייני העבודה הנוכחית

אופן ההעסקה והמעמד בעבודה. כמעט כל בוגרי הקורס השכירים הועסקו ישירות על ידי המעסיק ולא באמצעות חברת כוח אדם. שבעים וארבעה אחוזים מהם קיבלו משכורת חודשית, 20% עבדו לפי שעות, והיתר היו שכירים יומיים או עובדים בקבלנות. 93% מן העובדים עבדו בעבודה קבועה ו-7% לא ידעו לומר האם העבודה היא קבועה או זמנית. העובדה ששיעור כה גבוה של המועסקים החזיקו במשרה קבועה היא יתרון, נוכח החשיבות שהבוגרים מייחסים לעבודה קבועה – בשלב א' זה היה הגורם שהאחוז הגדול ביותר דירגו כבעל חשיבות רבה - 88% (ראה לוח 13).

היקף המשרה. 44% מכלל העובדים השכירים עבדו במשרה חלקית (13% עבדו פחות מ-15 שעות בשבוע) ו-56% עבדו במשרה מלאה או יותר.⁷ מגמה זו נמצאה דומה בקרב אלה שעובדים במקצוע ובקרב אלה שאינם עובדים במקצוע.

סוג הלקוחות. 41% מן העובדים השכירים עבדו במקומות עבודה המשרתים בעיקר לקוחות חרדים, 4% במקומות המשרתים בעיקר לקוחות חילונים, ו-48% בעסקים המשרתים את כלל הציבור. 8% עבדו במקומות עבודה שלא משרתים לקוחות באופן ישיר.

שכר העבודה. 7% מן השכירים השתכרו פחות משכר מינימום לשעה. 78% השתכרו בין 100% ל-200% משכר המינימום לשעה, ו-15% מעל ל-200% משכר המינימום לשעה.

תנאים סוציאליים. 25% מן העובדים השכירים דיווחו כי המעסיק הפריש בעבורם לקרן פנסייה, ו/או ביטוח מנהלים ו/או קופת גמל. 10% ציינו כי יש להם קרן השתלמות במימון משותף של המעסיק. ל-65% לא היו תנאים סוציאליים. 10% לא ידעו אם הם מקבלים תנאים סוציאליים.

הערכת הסיכויים להתקדמות בעבודה. 28% מכלל השכירים העריכו שיש להם סיכויים טובים להתקדם במקום העבודה, 33% העריכו כי יש להם סיכויים לא כל כך טובים או סיכויים חלשים להתקדם בעבודה, ו-39% ציינו כי אין לאן להתקדם במקום שבו הם עובדים. הערכות דומות נשמעו מפי הבוגרים העובדים במקצוע הקורס. כזכור, אפשרויות קידום הן אחד הגורמים החשובים ביותר עבור הבוגרים, יותר מאשר רמת השכר – בשלב אי 81% ייחסו לו חשיבות רבה (לוח 13).

13.4 השתלבות מקצועית בעבודה

סיוע מקום העבודה בהשתלבות המקצועית. מהראיונות עם המעסיקים עולה כי בחברות ההיי-טק ניתנת לעובדים חדשים אוריינטציה כללית לגבי הארגון. בשתיים מן החברות הם עוברים השתלמות קצרה לגבי המערכות הספציפיות בחברה, אולם אין מדובר בהכשרה מקצועית נוספת. מבחינתם הידע המקצועי של העובדים החרדים מספיק. אחד המעסיקים בתחום שמאות המקרקעין ציין כי הוא נוהג לתת לעובד חדש לעבוד על תיקי שמאות גמורים ולעבוד עליהם מחדש. תרגול זה נועד להגדיל את ניסיונו בסוגים שונים של שמאות, ולדעתו צריך היה להתבצע בשלב ההכשרה של התלמידים במכללה. מהראיונות עם בוגרי הקורסים עולה כי 28% מכלל השכירים קיבלו ליווי או הדרכה מקצועית אישית בשלבים הראשונים במקום העבודה. שמונה אחוזים בלבד נשלחו להשתלמות מקצועית נוספת במקום העבודה או מטעמו.

תרומת הקורס להשתלבות מקצועית בעבודה (לוח 24). הבוגרים נתבקשו לציין באיזו מידה תרם הקורס להשתלבותם בעבודה, מבחינה כללית ומבחינה מקצועית. התרומה העיקרית לאלה שעובדים במקצוע הקורס, כמו גם לאחרים, הייתה ברכישת ידע מקצועי רלבנטי (84%) ובמציאת פתרונות מקצועיים

⁷ לפי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה משרה חלקית היא עבודה בפחות מ-35 שעות בשבוע.

במקום העבודה (70%). ראוי לציין כי גם המעסיקים שרואיינו במסגרת המחקר ציינו כי בוגרי הקורסים שעובדים אצלם החזיקו בידע מקצועי רלבנטי ולא התקשו במציאת פתרונות מקצועיים לבעיות העולות במהלך העבודה. כצפוי, תרומת הקורס מבחינת ההיכרות עם מכשור וטכנולוגיה הייתה רלבנטית יותר לבוגרים שהועסקו במקצוע הקורס.

לוח 24: תרומת הקורס להשתלבות מקצועית בעבודה*

תרומת הקורס	כלל העובדים השכירים	העובדים השכירים שעובדים במקצוע או במקצוע קרוב
רכישת ידע מקצועי רלבנטי	VVV	VVV
מציאת פתרונות מקצועיים	VVV	VV
יכולת הקריאה באנגלית	-	-
כתיבת דוחות וסיכומים בעבודה	VV	V
ארגון המשימות בעבודה	V	V
ארגון לוח הזמנים בעבודה	V	V
הכרת מכשור וטכנולוגיה	V	VV

* הנתונים מתייחסים לאחוז התלמידים שציינו תרומה במידה רבה או תרומה מסוימת. אלה שציינו כי ההיבט לא רלבנטי לעבודתם לא נכללו בחישוב.

- פחות מ- 30% ; V מעל 30% ; VV מעל 50% ; VVV מעל 80%

קשיים בעבודה. 38% מכלל העובדים השכירים דיווחו כי הם מתקשים לעבוד שעות נוספות או לעבוד בשעות לא רגילות, 24% התקשו בכתיבת דוחות ו-20% ציינו כי העבודה קשה להם מבחינה פיזית (לוח 24). אף שרק 7% ציינו כי הם התקשו בשמירת אורח חיים חרדי במקום העבודה, שיעורים גדולים יותר ציינו כי נתקלו בחוסר התחשבות מצד המעסיקים (20%), ביחס לא סובלני של לקוחות העסק (29%), ו/או שהם התקשו לעבוד עם נשים במקום העבודה (23%). הקושי הבולט היחיד של המועסקים במקצוע הקורס הוא כתיבת דוחות – 68%, ואילו הקושי העיקרי של המועסקים במקצוע אחר הוא שעות העבודה החריגות. כאשר בוחנים את הקשיים בעבודתם של העובדים השכירים לעומת החששות לפני ההשתלבות בעבודה עולה שהחששות היו רבים יותר מאשר הקשיים בפועל. כך, למשל, 54% חששו מפני ההכרח לעבוד בלוח זמנים לוחץ (לוח 25), ובפועל רק 14% התמודדו עם קושי זה (לוח 25). מעניין לציין כי לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין מועסקים בעלי ניסיון תעסוקתי (כלומר, כאלה שעבדו גם לפני הקורס) לבין חרדים שהתחילו לעבוד רק בעקבות ההכשרה המקצועית.

לוח 25: קשיים של העובדים השכירים בעבודה (אחוזים)*

השכירים שלא עובדים במקצוע הקורס N=46	השכירים העובדים במקצוע הקורס N=7	כלל העובדים השכירים N=53	
38	20	38	שעות נוספות או שעות לא רגילות
15	17	17	קושי להגיע לעבודה בזמן
11	17	14	לוח זמנים לוחץ
17	0	13	מכשור וטכנולוגיה
9	0	8	קריאת חומר באנגלית
18	17	20	עבודה פיזית "לא נקייה"
7	68	24	כתיבת דוחות
17	0	14	עבודת צוות
22	14	20	חוסר התחשבות מצד ממונים
6	14	9	חוסר התחשבות מצד עובדים אחרים
25	0	29	יחס לקוחות העסק
6	17	7	אורח חיים חרדי במקום העבודה
13	17	16	התנהגות לא צנועה של העובדים
18	20	23	עבודה עם נשים

* הנתונים מתייחסים לאחוז התלמידים שציינו קושי במידה רבה או בינונית. אלה שציינו כי הקושי לא רלבנטי לעבודתם לא נכללו בחישוב.

13.5 השתלבות חברתית במקום העבודה

- ♦ 37% דיווחו כי הם העובדים החרדים היחידים במקום העבודה. 41% ציינו כי עובדים אֶתם גברים חרדיים אחרים, ו-22% דיווחו כי עובדים אֶתם גם גברים וגם נשים חרדים.
- ♦ כל העובדים השכירים ציינו כי אינם חשים זרות במקום העבודה, וכל העובדים השכירים שעובדים עם חילונים (למעט אחד) דיווחו כי לעתים קרובות הם משוחחים עם חבריהם לעבודה גם על נושאים שלא קשורים לעבודה.
- ♦ 68% מן העובדים השכירים נהגו להשתתף באירועים חברתיים המאורגנים מטעם מקום העבודה, ו-85% נהגו להשתתף בשמחות של חברים לעבודה.
- ♦ 86% מהשכירים ציינו כי לא קיבלו יחס מיוחד, לטוב או לרע, מן הממונים עליהם במקום העבודה; 89% ציינו כי הם אינם מקבלים יחס כזה מצד עמיתיהם החילוניים במקום העבודה.
- ♦ נראה כי גם במישור החברתי היו החששות המוקדמים של הבוגרים מוגזמים, בייחוד במה שקשור לשמירת אורח חיים חרדי במקום העבודה ולתחושת ניכור וזרות במקום העבודה. (לוח 26).

לוח 26: חששות לפני העבודה לעומת קשיים בעבודה של העובדים השכירים (אחוזים)

קשיים בעבודה עצמה (שלב ב')	חששות לפני ההשתלבות בעבודה (שלב א')	
7	70	קושי בשמירת אורח חיים חרדי בעבודה
0	30	ניכור וזרות במקום העבודה
23	32	קושי בעבודה לצד נשים
38	56	עבודה בשעות נוספות או בשעות לא רגילות
14	54	עבודה בלוח זמנים לוחץ

♦ גם להערכת המעסיקים שרואיינו במסגרת המחקר, השתלבותם החברתית של החרדים במקום העבודה טובה. העובדים החילוניים היו מודעים לצורך בשמירה על קודים התנהגותיים מסוימים, כגון אי לחיצת ידיים בין נשים לגברים, האיסור על נוכחות גבר ואישה שאינם נשואים זה לזה בחדר לבדם; על רקע זה מקפידים על קיום ישיבות עם דלת פתוחה או עם תריס מורם. הארגון מקפיד להטמיע את הרגישויות האלה לעובדים חדשים וליצור תרבות ארגונית של קבלת האחר ומיתון מחלוקות. העובדים שומרים על אורח חיים דתי ללא שום בעיה: יש בית כנסת בבניין, העובדים אוכלים בחוץ והחברה מספקת תלושים גם למסעדות שהן גלאט-כשר. עם זאת, יש איסור לדון בסוגיות פוליטיות במסגרת העבודה, אין מקיימים במקום בעבודה לימודי דת וסדנאות במסורת ישראל, וכד'. העובדים החרדים השתתפו באירועים חברתיים של החברה. לעתים הדבר היה כרוך בשכנוע מצד ההנהלה, אבל כמעט תמיד הם הצטרפו. החברה הקפידה שפעילויות מתאימות לא יגרמו למבוכה או לבעיות של צניעות, ולחלופין של כשרות. התפיסה היא שהעובדים החרדים הם חלק אינטגרלי מן החברה. אחת המנהלות ציינה שלדעתה מיקומה של החברה בירושלים הופך אותה לליברלית יותר כלפי שילוב חרדים, ואילו בחברות בתל אביב המפגש הבין-תרבותי קשה יותר, והיא יודעת על השתלבות פחות מוצלחת.

13.6 שביעות רצון מן העבודה

מלוח 27 מצטיירת תמונה זו:

- ♦ 85% מהמועסקים מרוצים מעבודתם: 27% מרוצים מאוד ו-58% מרוצים. השאר לא כל כך מרוצים (13%) או לא מרוצים כלל (2%).
- ♦ שביעות הרצון הרבה הייתה מיחסים עם עמיתים לעבודה (84% מרוצים מאוד), מהערכה מקצועית כלפי העובד (72%), מהסמכות הניתנת לו ומידת האחריות המוטלת עליו (67%), משעות העבודה ונוחות ההגעה לעבודה (67%). לאור החשיבות שייחסו הבוגרים לעבודה בשעות נוחות (61% דירגו גורם זה כבעל חשיבות רבה בשלב א'), ולאור חששותיהם מפני ההכרח לעבוד בשעות חריגות וממושכות (50%), לשביעות הרצון בהיבט זה יש חשיבות רבה.
- ♦ שביעות הרצון הכוללת של המועסקים במקצוע הקורס גבוהה בהרבה מזו של המועסקים במקצוע אחר: 71% מהם היו מרוצים מאוד מעבודתם, לעומת 21% בלבד מקרב האחרים (לוח 24).
- ♦ הבדלי שביעות הרצון בלטו לגבי ההיבטים הבאים: רמת העניין בעבודה (פער של 34 נקודות אחוז), עבודה נקייה (פער של 37 נקודות אחוז), שעות העבודה (17 נקודות אחוז) והאפשרויות להתייעצות מקצועית (35%). שתי הקבוצות אינן מרוצות מהשכר, אך עדיין שביעות הרצון של המועסקים במקצוע הקורס גבוהה מעט יותר (29% לעומת 17% מרוצים מאוד).
- ♦ ההיבט היחיד שבו המועסקים במקצוע הקורס היו פחות מרוצים מעמיתיהם הוא נוחות ההגעה לעבודה.

לוח 27: שביעות רצון מהעבודה (אחוזים)*

המועסקים במקצוע אחר	המועסקים במקצוע הקורס	כלל המועסקים כשכירים	
21	71	27	שביעות רצון כוללת
38	43	36	ניצול הידע המקצועי
48	57	49	עבודה מכובדת
49	86	56	עבודה נקייה
37	71	40	עניין בעבודה
48	83	53	אפשרות להתייעצות מקצועית
67	86	67	שעות העבודה
73	57	67	נוחות ההגעה לעבודה
79	29	18	רמת השכר
71	86	68	היחסים עם הממונה הישיר
85	86	84	יחסים עם חברים לעבודה
73	71	72	ההערכה המקצועית כלפי העובד
67	83	67	סמכות ואחריות בעבודה

* הנתונים מתייחסים רק לאחוז המועסקים שציינו שביעות רצון רבה. אלה שציינו כי ההיבט לא רלבנטי לעבודתם לא נכללו בחישוב.

13.7 שביעות רצון של המעסיקים מן העובדים החרדיים

שביעות רצונם של המעסיקים שרואיינו מן העובדים החרדים הייתה גבוהה. לדברי המעסיקים, לעובדים יש ידע מקצועי רלבנטי ומשביע רצון, יש להם מוטיבציה והם מבצעים את משימותיהם כהלכה. אין תחומים שבהם תפקודם המקצועי בעייתי.

סמנכ"לית חברת היי-טק ציינה כי לעתים העובדים החרדים נוטים שלא לחשוב על מסלול של קריירה, כלומר, הם נוטים לחשוב על ה"כאן ועכשיו" ופחות על קריירה ארוכת טווח. בתפקידים מסוימים הדבר מהווה יתרון ובאחרים חיסרון, משום שהעובד אינו שאפתן מספיק. ייתכן שזה קשור לכך ששאלות חומריות סותרות את מערכת הערכים החרדית, הרואה בעבודה אמצעי דלית ברירה לפרנסה ולא ערוץ לגיטימי להתקדמות אישית. מעסיק אחר ציין כי יש פרויקטים שקשה לשלב בהם חרדים, לדוגמה, ניהול רשתות בבתי ספר חילוניים או לחלופין עבודות שדורשות בעלות על רכב פרטי, שבדרך כלל אין לעובדים החרדים. חלק מהמעסיקים רואים יתרון בהעסקת עובדים חרדים מעבר לאיכותם המקצועית, והוא: ביצוע פרויקטים במגזר החרדי – אחד המעסיקים העדיף לשלוח עובד חרדי להתקנת רשת מחשבים בבית ספר לבנות חרדיות – והרחבת הפעילות במגזר זה.

14. יזמות עסקית בקרב בוגרי הקורסים, כערוץ להשתלבות בתעסוקה

הקמת עסק או עבודה עצמאית, במיוחד כאלה שאינם דורשים השקעה ניכרת, נחשבת כערוץ תעסוקתי מתאים במיוחד לקבוצות אוכלוסייה הנתקלות באפליה או בקשיים אחרים בשוק העבודה. בכתבה ב-Y-NET מיום 30.7.04 צוין כי "הציבור החרדי פונה יותר ויותר לעסקים, בעיקר עסקים קטנים" ומגדירה התפתחות זאת כ"המהפכה השקטה". "מחקר בנושא מלמד כי בחמש השנים האחרונות נרשם גידול של פי 10 בפנייה של חרדים לתוכניות סיוע ליזמות עסקית". הפרויקט "פרנסה בכבוד" לא נועד דווקא להכשרת יזמים, אך המחשבה הייתה שהמקצועות שנלמדו יאפשרו לבוגרים לעבוד כעצמאיים.

שיעור בעלי העסקים. 12% מהבוגרים עובדים בעסק שלהם, רובם בעצם ממשיכים בעסק שבו עבדו עוד בטרם לימודיהם בקורסים.

סוגי העסקים. 5 מתוך 14 העצמאיים (בעלי עסק או עובדים באופן עצמאי – self employed) עובדים במקצוע שלמדו בקורס – טכנאי מחשבים, והשאר במקצועות אחרים, למשל, צלם אירועים, גרפיקאי, נהג רכב מסחרי, יצרן מזון. העוסקים במקצועות הבלתי קשורים לקורסים עבדו בהם גם קודם.

שותפות. 3 מפעילים את העסק עם שותף – בן משפחה או חרדי שלא למד אתם בקורס.

מיקום העסקים. 8 מפעילים את העסק מן הבית, 4 במבנה שכור, ו-2 במבנה בבעלותם או בבעלות המשפחה או השותף. הסיבות העיקריות להפעלת העסק מן הבית: אפשרות לשלב בין העבודה לבין משימות של משק הבית וטיפול בילדים (סיבה אופיינית לנשים הפותחות עסק בבית) וחסכון בשכר דירה.

מקורות המימון להקמת העסק. היזמים הסתמכו בעיקר על הון אישי וחסכוניות (8), ובמידה פחותה על הלוואות מבני משפחה (3) ו/או מהבנק (2).

קשיים במהלך הקמת העסק (מספר המשיבים שנתקלו בקושי במידה רבה או בינונית). השגת הון התחלתי (3), מיומנויות של ניהול עסק (3), יצירת מעגל לקוחות (4), גיוס עובדים (2), ידע במיסוי, ביטוח לאומי ואשראי (2).

הסתייעות במט"י. ממצאי שלב א' מצביעים על כך כי 20% בלבד מהתלמידים היו מודעים לקיומם של גופים ציבוריים המעניקים סיוע מקצועי וכספי לאנשים הרוצים להקים עסק. בהם, רק 5 תלמידים (4% מכלל הבוגרים) ציינו כי בכוונתם לפנות לעזרת גורמי הסיוע הללו. מנתני המעקב עולה כי רק אחד נעזר במט"י (לא ידוע כיצד); 3 לא ידעו כלל מהו מט"י. 2 אמרו שישקלו פנייה למט"י בעתיד – האחד - כשהעסק יתרחב, והשני – אם יחליט על פיתוח בכיוון מסוים.

העסקת עובדים נוספים בעסק. ארבעה מעסיקים עובדים בשכר, 3 מהם מעסיקים רק או גם עובדים חרדים (יצירת מקומות עבודה להעסקת חרדים).

הלקוחות. 10 מתוך ה-14 משרתים בעיקר לקוחות חרדים; השאר משרתים את כלל הציבור. התמונה המצטיירת היא של כלכלת מובלעת. תעשיין חרדי מצוטט בכתבה שהוזכרה לעיל כמספק את ההסבר הבא לכך: "נוצר שוק חרדי גדול שצורך מוצרים חרדיים, וכשיש שוק יש גם יזמים שעושים ממנו כסף". **פרסום העסק.** רק 5 מתוך 14 בעלי העסקים פרסמו את העסק שלהם. הפרסום נעשה בעיתונות חרדית מקומית (3), בעיתונות חילונית מקומית, באמצעות מודעות בתיבות הדואר בבתים, בדפי זהב ובעלוני מודעות כגון אינדקס (1 בכל אחד מהערוצים). ייתכן שהשאר ממשיכים להסתמך על התקשורת הבין-אישית הבלתי פורמלית כספקית לקוחות.

15. השלכות העבודה על בוגר הקורס המועסק ועל משפחתו בתחומי חיים שונים

כזכור, נערך המעקב 6-12 חודשים לאחר תום ההכשרה; ייתכן שזה זמן קצר מדי מכדי לצפות לשינויים משמעותיים באורח חייו של הבוגר המועסק ומשפחתו.

15.1 מקורות הכנסה של המשפחה (לוח 28)

- ♦ ל-77% מהעובדים הייתה הכנסה מעבודה גם בשלב א', אולם לאחר הלימודים גדלה הכנסתם של 68%.
- ♦ השתלבות הבעל בתעסוקה לא הביאה להפסקת עבודתה של בת זוגו. כמעט כל בנות זוגם (למעט שתיים) של בוגרי הקורס המועסקים המשיכו לעבוד. על בסיס זה ניתן לשער שההכנסה המשפחתית גדלה.
- ♦ חלה עלייה מסוימת בשיעור המשפחות המקבלות תמיכה מהורי בני הזוג, הן כספית והן בעין, אם כי רמת התמיכה לא השתנתה במידה משמעותית.
- ♦ שיעור הנעזרים באגודות חסד או בגמ"חים ו/או בהלוואות מבני משפחה גדל מעט ורמת התמיכה המתקבלת מהם עלתה בחלק מהמקרים, אולי לצורך הקמת עסק (ראה פרק 14).

לוח 28: מקורות ההכנסה של משפחות העובדים בשלב המעקב בהשוואה לשלב א' (אחוזים)

ההכנסה ירדה	ההכנסה לא השתנתה	ההכנסה גדלה	יש הכנסה בשלב המעקב	הייתה הכנסה בשלב א'	
5	27	68	100	77	הכנסה מעבודה
4	88	8	55	58	הכנסה מעבודת בת הזוג
15	80	5	40	27	עזרה כספית מההורים
4	92	4	60	44	עזרה מההורים ב"שווה כסף"
42	42	16	23	12	גמ"ח, אגודות חסד
36	43	21	30	19	הלוואות מבני משפחה

15.2 שינוי בהוצאות המשפחה

בקרב הרוב המכריע של העובדים לא ניכר שינוי בהוצאות המשפחה בעקבות יציאת הבעל לעבודה. ייתכן כי הדבר קשור בהמשכיות של אינדאל הסגפנות והעמדה השוללת חיי מותרות ומתירה רק רכישת פריטים חיוניים ולא כאלה הנחשבים מותרות. עם זאת, כשליש מן העובדים הוציאו יותר על חוגים ושיעורי עזר לילדים (37%) ועל ספרים וצעצועים לילדים (34%), וכן על מוצרי חשמל לבית (32%).

15.3 ציפיות לשיפור המצב הכלכלי בעתיד

שלושים וארבעה אחוזים מן הבוגרים העובדים ציפו לשיפור גדול במצב הכלכלי של משפחתם לאחר שלוש שנים שיעבדו ושיעור זהה ציפו לשיפור בינוני. 13% ציפו לשיפור קטן בלבד, והיתר (19%) לא ציפו לשיפור כלל.

15.4 עמדת הסביבה החברתית הקרובה לגבי ההשתלבות בעבודה – תפיסת הבוגרים המועסקים (לוח 29)

כאמור, האינדאל החברתי במגזר החרדי ממשיך להיות זה של תלמיד חכם ולא של המצליח בעולם העבודה. על רקע זה חשוב לבדוק כיצד תופסים בוגרי הפרויקט את עמדת ה"אחרים המשמעותיים" מבחינתם כלפי השתלבותם בתעסוקה.

מן הממצאים עולה כי לפי תפיסת הבוגרים, התמיכה של בנות הזוג ושל בני המשפחה בהם נשארה יציבה (ברמה גבוהה – 82%-89%) במעבר מהיציאה ללימודים מקצועיים להשתלבות בעבודה בפועל. לעומת זאת, התמיכה הנתפסת מצד הרבנים המשמעותיים ואנשים בקהילה בהשתלבות בעבודה עלתה במידה משמעותית, בהשוואה לתמיכתם בעצם היציאה להכשרה המקצועית - מ-35% ל-69% ומ-28% ל-69%, בהתאמה. ניתן להציע שני הסברים אפשריים לשינוי: ההסבר הראשון הוא שייתכן שבעוד שלגבי היציאה ללימודים המקצועיים הייתה חשדנות מסוימת, לגבי ההשתלבות המעשית בעבודה חשדנות זו נחלשה וחלקה התחלפה בתמיכה. ההסבר האפשרי השני הוא שהשינוי מבטא את הלגיטימציה שצברו הפרויקט והרעיון של עבודת חרדים מאז היציאה ללימודים (התלמידים נתבקשו לפרט את התמיכה לגבי עצם התחלת הלימודים) ועד היום.

לוח 29: עמדתם של "אחרים משמעותיים" לגבי הלימודים המקצועיים וההשתלבות בעבודה (אחוזים)*

תמיכה בלימודים המקצועיים (שלב א')	תמיכה בהשתלבות בעבודה (שלב ב')	
89	82	בת הזוג
82	89	בני משפחה אחרים
35	69	רב/רבנים משמעותיים
28	69	אנשים מן הקהילה

* אחוז התמיכה הנתפסת בשלב א' חושב מתוך אחוז המתייעצים עם הגורם המסוים, למעט האנשים מן הקהילה; אחוז התמיכה הנתפסת בשלב ב' התקבל באמצעות שאלה ישירה.

15.5 ויתור על עיסוקים משמעותיים בעקבות היציאה לעבודה (לוח 30)

- ♦ ההשתלבות בעבודה אילצה את בוגרי הפרויקט המועסקים, לדבריהם, לעשות ויתורים מסוימים במישורי חיים אחרים. הוויתורים העיקריים נגעו לפעילויות הקשורות בבית ובילדים וכן לצמצום הזמן המוקדש ללימוד תורה.
- ♦ הוויתורים בפועל קטנים מהחששות המוקדמים שהובעו בשלב א'. כך, לדוגמה, בתום ההכשרה חששו 33% "במידה רבה" שכאשר יעבדו לא יוכלו להקדיש עתים לתורה. לאחר שהשתלבו בתעסוקה רק 17% דיווחו כי הם נאלצו "במידה רבה" לעשות ויתורים בתחום לימוד התורה.
- ♦ נראה שהחששות לגבי האפשרות לעסוק בפעילויות שונות בתקופת העבודה הושפעו מהוויתורים שהיה על התלמידים לעשות בתקופת ההכשרה. תקופת ההכשרה הייתה קשה במיוחד, כיוון שהתלמידים נדרשו לשלב לימודים בכולל, לימודים בקורס והכנת עבודות ועזרה במשק הבית ובטיפול בילדים, ולפעמים גם עבודה. עם ההשתלבות בעבודה (וללא מסגרת כולל יום), נראה שהם יצרו שגרה חדשה, המאפשרת שילוב העיסוקים השונים תוך ויתור מסוים, אך לא גדול, על כמות הזמן המיוחד להם.

לוח 30: ויתורים על עיסוקים משמעותיים בעקבות היציאה לעבודה – חששות ומציאות (אחוזים)

ויתורים בפועל בתקופת העבודה				חששות לגבי תקופת העבודה*	ויתורים בתקופת הלימודים*	
כלל לא	במידה מעטה	במידה מסוימת	במידה רבה			
14	26	40	20	30	33	עזרה במשק בית ובטיפול בילדים
30	13	38	20	----	----	עזרה בלימודים לילדים
35	10	38	17	33	32	הקדשת עתים לתורה מפגש עם חברים ובני משפחה
28	25	30	18	----	29	פעילות קהילתית
49	26	16	9	----	16	

* רק אלה שציינו "במידה רבה"

16. אוריינטציות לעתיד מבחינת תוכניות אישיות ללימודים והשתלבות ילדיהם בתעסוקה

המשך לימודים מקצועיים. 62% מהבוגרים העובדים דיווחו כי בכוונתם להמשיך בעתיד את לימודיהם המקצועיים; מתוכם: 73% מעוניינים להמשיך ללמוד את המקצוע שלמדו במסגרת הפרויקט, 10% מעוניינים ללמוד מקצוע אחר (כגון, תכנות, ניהול חשבונות, צילום ונגרות), ו-17% טרם החליטו מה ירצו ללמוד. 20% התנו את המשך הלימודים במצבם הכלכלי וביכולתם לשלב בין הלימודים לבין העבודה. 18% ציינו כי הם לא חושבים שירצו ללמוד שוב לימודים מקצועיים.

לימודי חול בעתיד. 49% מבוגרי הפרויקט העובדים התכוונו ללמוד לימודי חול עיוניים בעתיד, מתוכם: 25% מעוניינים ללמוד לימודים אקדמיים, 6% מעוניינים ללמוד לתעודת בגרות, והיתר טרם החליטו מה ירצו ללמוד.

עידוד הדור הבא ללמוד מקצוע ולצאת לעבודה. 69% מבוגרי הקורסים המקצועיים שעובדים ציינו כי יעודדו את בניהם ללמוד מקצוע ולצאת לעבוד. 11% טענו כי לא יעודדו את בניהם לצעד זה, והיתר טענו שיעשו זאת רק בתנאי שילדיהם לא ישתלבו בעולם התורה או שייקלעו למצוקה כלכלית שתחייב זאת. **המלצה לחברים ולבני משפחה ללמוד מקצוע ולצאת לעבודה.** 76% מבוגרי הפרויקט שעובדים ציינו כי ימליצו לבני משפחה ולחברים ללמוד מקצוע ולצאת לעבודה; בניגוד לכך, 24% ציינו כי לא יעשו זאת. מעניין לציין כי בהשוואה לתשובות שניתנו בדבר עידוד הבנים להשתלבות בתהליך היציאה לעבודה, לגבי בני המשפחה והחברים לא הועמדו התניות כלשהן.

17. בוגרי הקורס שאינם מועסקים בשלב המעקב

47% (56) מבוגרי הקורסים לא היו מועסקים בשלב המעקב.

עבודה לאחר סיום הקורס. 32% (18) מקרב הבלתי מועסקים עבדו לאחר סיום הקורס, אם כי לא בעת הריאיון. כמחציתם עבדו במקצוע הקורס או במקצוע קרוב (תרשים 2). הסיבות העיקריות להפסקת העבודה היו פיטורין (6) וסיום החוזה או הפרויקט שבו עבדו (3). רק בודדים עזבו ביוזמתם, עקב שכר נמוך, שעות עבודה לא נוחות, בעיות בריאות או סיבות אישיות (1 בכל סיבה). אחד התגייס לצה"ל. **הסיבות לאי עבודה בשלב המעקב** נעוצות בשלושה סוגי גורמים עיקריים: מצב שוק העבודה, העדפות אישיות וארגון הקורס. 27% נימקו את אי התעסוקה שלהם בחוסר יכולת למצוא עבודה במקצוע הקורס

או במקצוע קרוב, ו-43% בחוסר יכולת למצוא עבודה כלשהי; 10% אמרו בפירוש שהם מעדיפים ללמוד בכולל (אולי גם זה על רקע הקושי במציאת עבודה); 5% לא הצליחו למצוא מקום עבודה שבו ניתן לעשות סטאז' - שהוא תנאי לקבלת התעודה במקצוע שמאות מקרקעין, ו-5% טרם סיימו את חובותיהם במסגרת הלימודים (כזכור, המעקב נערך 6-12 חודשים לאחר סיום הקורסים). 4% משרתים בצבא, והשאר ציינו סיבות אישיות.

קשיים במציאת עבודה. ביקשנו לברר האם הקשיים במציאת עבודה נבעו מהעדפות מסוימות (בררנות) של החרדים עצמם, שגרמו להם לדחות הצעות עבודה, או מהעדפותיהם של מעסיקים שגרמו לדחייתם. לצורך זה ביקשנו מהמרוויינים לתאר שלוש הצעות עבודה שהם דחו ושלושה מקומות עבודה שבהם הם נדחו על-ידי מעסיקים. מהדיווח עולה כי הקשיים נבעו בעיקר מסירוב המעסיקים לגייסם: 43% מהבלתי מועסקים תיארו לפחות הצעת עבודה אחת שלגביה הם הציעו את מועמדותם ונדחו (23% יכלו לתאר שני מקרים, ו-5% תיארו 3 מקרים), בעוד שרק 18% תיארו הצעת עבודה אחת שהם דחו (רק אחד דיווח על 2 מקרים של דחייה מצדו). הנדחים מיעטו לייחס למעסיקים אפליה בקבלה לעבודה על רקע היותם חרדים – רק 8% טענו שלא התקבלו לעבודה משום שהם חרדים. כ-40% אמרו שאינם יודעים מדוע נדחו, ואילו השאר ציינו סיבות שכיחות כגון ניסיון מקצועי בלתי מספיק (21%), ידע מקצועי בלתי מספיק (8%), גיל מבוגר (4%) וסיבות ספציפיות למשרה המוצעת, למשל, העדר רכב. הסיבות לדחייה של הצעות עבודה מצד החרדים היו שתיים: שכר נמוך ושעות עבודה לא נוחות.

18. חיפוש עבודה

נושא חיפוש העבודה נבדק רק ביחס לבלתי מועסקים.

שיעור המחפשים. כמחצית הבלתי מועסקים חיפשו עבודה בחודש שקדם לריאיון (ראה תרשים 2). **ערוצי חיפוש** (לוח 31). ערוצי החיפוש העיקריים היו ערוצים בין-אישיים. גם בקרב כלל האוכלוסייה, חיפוש עבודה באמצעות חברים וקרובי משפחה היה השכיח ביותר – 83% נקטו אותו (נתוני סקר כוח אדם 2003, טרם פורסם), אך בקרב החרדים בוגרי הקורסים הוא בלט עוד יותר. חברים ללימודים הם משאב בין-אישי חשוב נוסף לחיפוש עבודה עבורם. באשר לערוצים המוסדיים, שיעור הפנייה לשירות התעסוקה נמוך בהשוואה לכלל האוכלוסייה (37% לעומת 52%, בהתאמה), אולי משום שרובם אינם זכאים לדמי אבטלה, אך שיעור הפנייה לחברות כוח אדם פרטיות דומה. החרדים השתמשו פחות מכלל האוכלוסייה במודעות בעיתונים – כ-60% לעומת 85%, בהתאמה. מעניין לציין שההסתניעות בעיתונים חילוניים מעט יותר גדולה מאשר בעיתונים חרדיים (63% לעומת 56%, בהתאמה). הם גם נוטים פחות לפנות ישירות למעסיקים פוטנציאליים – 48% לעומת 72%, בהתאמה. מהראיונות עולה כי בוגרי הקורסים אינם עושים שימוש נרחב בערוץ המיוחד שהועמד לרשותם בדמות רכז השמה של הפרויקט – רק כשליש דיווחו שפנו אליו במסגרת חיפוש העבודה.

העדפות לגבי מקצוע והיקף משרה. 63% מהבוגרים שחיפשו עבודה חיפשו עבודה במקצוע שלמדו בקורס. השאר חיפשו עבודה במקצוע כלשהו. 48% היו מעוניינים במשרה מלאה, 11% במשרה חלקית והשאר היו מוכנים לשתי האפשרויות.

הערכת הסיכויים למציאת עבודה. כ-60% העריכו את סיכוייהם למצוא עבודה במהלך מחצית השנה הקרובה במקצוע ובהיקף שהם מחפשים כ"לא כל כך טובים" (33%) או "בכלל לא טובים" (26%).

כ-40% היו אופטימיים יותר והעריכו שסיכוייהם "די טובים". יש לזכור שבוגרי הקורסים סיימו את לימודיהם ויצאו לשוק העבודה בתקופה שבה רמת האבטלה הארצית הייתה למעלה מ-10%.
צורכי עזרה מְוּוּחִים במציאת עבודה. מהתשובות לשאלה פתוחה לגבי סוגי העזרה הנחוצים להם לשם מציאת עבודה עולה כי הצורך הדומיננטי (כ-80%) הוא עזרה ביצירת קשר עם מעסיקים. ממצא זה הבליט את החיוניות של רכו ההשמה בפרויקט. צרכים בולטים פחות היו עזרה במציאת מקום להתמחות (19%), שהוא צורך ייחודי לבוגרי קורס שמאות מקרקעין וייעוץ לגבי דרכים יעילות לחיפוש עבודה (11%).

לוח 31: מחפשים (N=27) עבודה בערוצים השונים (אחוזים)*

הערוץ	
ערוצים בין-אישיים	
96	חברים ובני משפחה
67	חברים מהקורס
ערוצים מוסדיים כלליים	
37	שירות התעסוקה
52	חברות כוח אדם
ערוצים מוסדיים ייחודיים לקורס	
22	מורי המכללה
30	רכז ההשמה של הפרויקט
אמצעי תקשורת	
56	מודעות דרושים בעיתונות חרדית
63	מודעות דרושים בעיתונות חילונית
15	אינטרנט
2-1	דפי זהב, מודעות רחוב, מאגר מידע
48	פנייה ישירה למעסיק לא בעקבות מודעה

* ניתן לציין יותר מערוץ אחד

19. בלתי מועסקים שאינם מחפשים עבודה (או הבלתי שייכים לכוח העבודה)

סיבות לאי חיפוש עבודה. 24% מבוגרי הפרויקט לא עבדו בשלב ב' ולא חיפשו עבודה (ראה תרשים 2). תשובותיהם לשאלה⁸ מדוע אינם מחפשים עבודה יכולות לשמש כאינדיקציה לכוונותיהם להשתלב בתעסוקה. עשרים ואחד אחוזים הצהירו בפירוש שהם מעדיפים ללמוד תורה. בניגוד לכך, 24% היו מה שמכונה בספרות המקצועית "עובדים מיואשים" – כאלה שניסו למצוא עבודה והתייאשו, וגם כאלה שאפילו לא ניסו, כי לא האמינו שיש להם סיכוי למצוא עבודה במצב המשק הנוכחי. עשרים ושמונה אחוזים נימקו את אי חיפוש העבודה בנחיתותם המקצועית – חשש עקב חוסר ניסיון מקצועי, הרגשה שהם אינם מוכנים עדיין מבחינת מיומנויות מקצועיות, רצון להמשיך וללמוד את המקצוע. השאר נימקו את אי כניסתם לשוק העבודה בשירות צבאי, בסיבות אישיות או בשכר הנמוך המוצע להם. אף אחד לא ציין שאינו מצליח למצוא עבודה על רקע היותו חרדי.

⁸ המרואיינים נתבקשו לציין רק את הסיבה העיקרית.

כוונות לחיפוש עבודה. שני שלישים מבין הבוגרים שעזבו את שוק העבודה ציינו כי הם התכוונו לחפש עבודה במהלך שלושת החודשים הקרובים.
צורכי עזרה בחיפוש עבודה. כמו עמיתיהם המחפשים עבודה, גם הבוגרים שלא היו בכוח העבודה בשלב ב' ציינו צורך בעזרה בתהליך, בעיקר סיוע ביצירת קשר עם מעסיקים פוטנציאליים (כמחצית) וייעוץ לגבי דרכים יעילות לחיפוש עבודה (כ-20%).

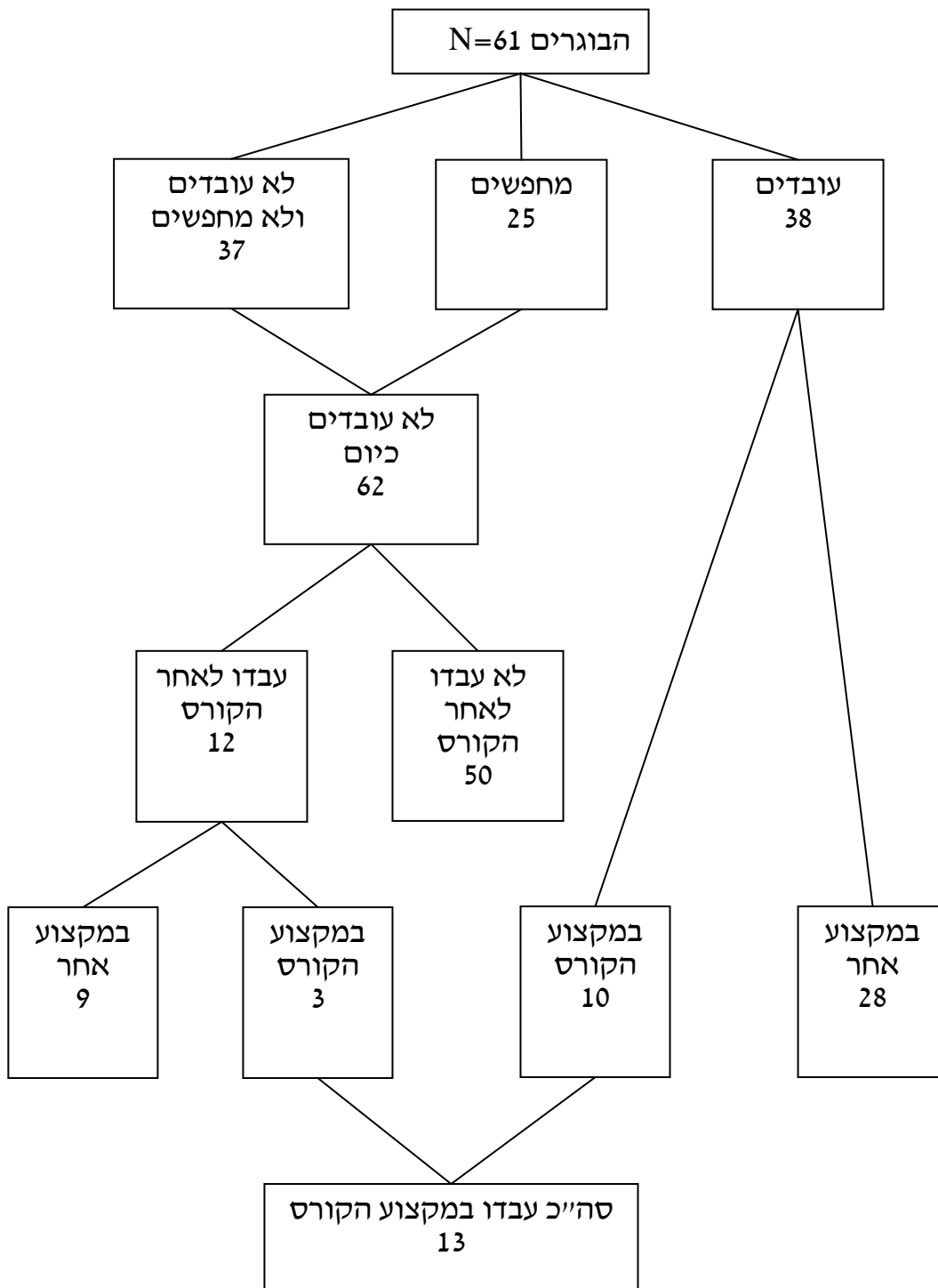
20. מצבם התעסוקתי של בוגרי הקורסים שלא היו מועסקים לפני הצטרפותם לפרויקט

מאחר שיעד הפרויקט "פרנסה בכבוד" הוא סיוע לגברים חרדים תלמידי כולל שאינם מועסקים להשתלב בעולם העבודה, ואילו כמחצית מאוכלוסיית התלמידים ב-12 הקורסים הראשונים שנבדקו במחקר זה היו מועסקים בהיקף של 15 שעות שבועיות לפחות עוד בטרם הצטרפותם לפרויקט, החלטנו לייחד פרק אחד לניתוח מצבה של קבוצת היעד המקורית – בוגרי הקורסים שלא היו מועסקים בטרם הצטרפותם לפרויקט. ייתכן שנתונים אלה הם מבחנו האמתי של הפרויקט.

20.1 השתתפות בכוח עבודה

- ♦ 63% מבוגרי הקורסים שלא היו מועסקים בשלב א' השתתפו בכוח העבודה בשלב ב': 38% היו מועסקים ו-25% חיפשו עבודה באופן פעיל (ראה תרשים 3).
- ♦ 12% אמנם לא היו מועסקים בעת הריאיון בשלב המעקב, אך עבדו לאחר סיום הקורס.
- ♦ בסה"כ 13% עבדו במקצוע שלמדו במסגרת הפרויקט בשלב כלשהו לאחר תום הקורס.
- ♦ 74% מהמועסקים היו שכירים, 22% פתחו עסקים קטנים, ו-4% שילבו עבודה שכירה עם עבודה עצמאית. 4 מתוך 5 בעלי העסקים עבדו במקצוע שלמדו בקורס.
- ♦ שיעורי תעסוקה גבוהים (50% ומעלה) נמצאו בקרב צעירים בני 18-25, בקרב הליטאים ובקרב אבות למספר בינוני של ילדים (4-5); (ראה לוח 32).
- ♦ 25% חיפשו עבודה. שיעורים גבוהים של מחפשי עבודה נמצאו בקרב החסידיים (36%), בקרב הורים למספר ילדים קטן (1-3), בקרב בעלי השכלה של פחות מ-12 שנות לימוד (26%) מצד אחד ובעלי השכלה על תיכונית, מצד אחר (29%).

תרשים 3: המצב התעסוקתי של בוגרי הקורסים שלא היו מועסקים לפני הצטרפותם לפרויקט (%)*



* כל האחוזים בתרשים מחושבים מתוך כלל הבוגרים
** 23% מתכוונים לחפש עבודה בטווח המיידי

לוח 32: משתתפים בכוח העבודה ומחפשים עבודה, לפי מאפיינים דמוגרפיים והשכלתיים (אחוזים)

שיעור המחפשים עבודה	שיעור המועסקים	שיעור השתתפות בכוח העבודה	התפלגות הקבוצה	סה"כ גיל
25	38	63		
36	57	93	23	25-18
20	37	57	57	40-26
25	17	42	20	55-41
מספר ילדים				
36	43	79	23	0
30	40	70	33	3-1
8	50	58	20	5-4
20	20	40	25	11-6
זרם דתי				
36	35	71	28	חסידיים
13	50	63	26	ליטאים
19	36	55	36	ספרדים
50	17	67	10	דתיים-לאומיים
השכלה כללית				
26	42	68	63	פחות מ-12 ש"ל
0	33	33	10	12 ש"ל, בגרות חלקית
23	44	67	15	בגרות מלאה
29	14	43	12	על-תיכונית, אקדמית
26	39	65	38	לימודים בקורס מקצועי בעבר

20.2 הבוגרים המועסקים כשכירים

מציאת מקום העבודה. הערוץ הבין-אישי נמצא כיעיל ביותר למציאת עבודה - 65% דיווחו כי מצאו את מקום עבודתם בעזרת חברים או קרובים. רק 15% או פחות מצאו את עבודתם בעזרת מודעות בעיתונים החרדיים, 5% פנו למעסיקים בלי לדעת אם הם זקוקים לעובדים ו-5% עובדים אצל בני משפחה. על-פי דיווחם, אף לא אחד מצא עבודה בעזרת גורמים הקשורים במוסד ההכשרה או בפרויקט. **תהליך הקבלה לעבודה.** 65% דיווחו כי הם עברו תהליך מיון כחלק מקבלתם לעבודה: 35% עברו ראיון עבודה, 5% עברו מבחני קבלה ו-25% עברו גם ראיון עבודה וגם מבחן קבלה. רק 8% ציינו כי היה להם קושי בראיון העבודה.

מאפייני העבודה הנוכחית

אופן ההעסקה. כמעט כל בוגרי הקורס השכירים שלא עבדו לפני הקורס מועסקים ישירות על ידי המעסיק ולא באמצעות חברת כוח אדם. 90% עבדו בעבודה קבועה ו-10% עדיין לא ידעו האם עבודתם קבועה או זמנית. 75% קיבלו משכורת חודשית, 20% עבדו לפי שעות, והיתר עבדו בקבלנות. **היקף המשרה.** רק 40% היו מועסקים במשרה מלאה. השאר עבדו במשרה חלקית, 30% עבדו פחות מ-15 שעות בשבוע. אין לנו מידע בדבר הסיבות לשכיחות הגבוהה של עבודה חלקית.

המגזר שבו הם מועסקים: 55% עבדו במקומות עבודה המשרתים בעיקר לקוחות חרדיים, ו-35% בעסקים המשרתים את כלל הציבור. השאר עבדו במקומות המשרתים בעיקר לקוחות חילוניים או לא משרתים לקוחות באופן ישיר.

שכר העבודה. 11% השתכרו פחות משכר מינימום לשעה, 79% השתכרו בין 100% ל-200% משכר המינימום לשעה, ו-10% השתכרו מעל ל-200% משכר המינימום לשעה.

תנאים סוציאליים. 36% דיווחו כי המעסיק הפריש בעבורם לקרן פנסייה, ו/או ביטוח מנהלים ו/או קופת גמל. אחד-עשר אחוזים ציינו כי יש להם קרן השתלמות במימון משותף של המעסיק. 33% אינם נהנים מתנאים סוציאליים. שלושים ואחד אחוזים לא ידעו אם יש להם תנאים סוציאליים.

השתלבות מקצועית בעבודה

תרומת הקורס להשתלבות מקצועית בעבודה. התרומה העיקרית הייתה ברכישת ידע מקצועי רלבנטי (100%) ובמציאת פתרונות מקצועיים במקום העבודה (86%). בוגרים אלה גם ציינו כי הקורס תרם להם בהכרת מכשור וטכנולוגיה, שבהם הם השתמשו בעבודה (43%), בארגון המשימות בעבודה (25%), ובארגון לוח הזמנים בעבודה (25%).

קשיים בעבודה. הקושי השכיח ביותר היה צורך לעבוד שעות נוספות או לעבוד בשעות לא רגילות - 36% (לוח 33). היבטים הקשורים באורח חיים חרדי הקשו רק במידה מעטה את ההסתגלות לעבודה בקרב הבוגרים חסרי הניסיון התעסוקתי. קשייהם של חרדים, שזו להם התנסות ראשונה בעבודה, לא נבדלו במידה משמעותית מקשייהם של כלל המועסקים, ששני שלישים מהם היו בעלי ניסיון תעסוקתי.

לוח 33: קשיים בעבודה של המועסקים "החדשים" בהשוואה לכלל הבוגרים השכירים* (אחוזים)

לכלל המועסקים	המועסקים החדשים	
38	36	שעות נוספות או שעות לא רגילות
17	12	קושי להגיע לעבודה בזמן
14	7	לוח זמנים לוחץ
13	13	מכשור וטכנולוגיה
8	0	קריאת חומר באנגלית
20	8	עבודה פיזית לא נקייה
24	17	כתיבת דוחות
14	20	עבודת צוות
20	14	חוסר התחשבות מצד ממונים
9	0	חוסר התחשבות מצד עובדים אחרים
29	20	יחס לקוחות העסק
7	8	אורח חיים חרדי במקום העבודה
16	8	התנהגות לא צנועה של העובדים
23	14	עבודה עם נשים

* הנתונים מתייחסים לאחוז התלמידים שציינו קושי במידה רבה או בינונית. אלה שציינו כי הקושי לא רלבנטי לעבודתם לא נכללו בחישוב.

השתלבות חברתית במקום העבודה

- ♦ 80% דיווחו כי הם אינם העובדים החרדים היחידים במקום העבודה.
- ♦ כל הבוגרים שלא עבדו בעבר ציינו כי לא חשו זרות במקום העבודה. שבעים ואחד אחוזים מבין מי שעבדו עם החילונים דיווחו כי לעתים קרובות שוחחו עם חבריהם לעבודה גם על נושאים שלא

- קשורים לעבודה ושיעור זהה דיווחו כי הם נהגו להשתתף באירועים חברתיים המאורגנים מטעם מקום העבודה. 88% השתתפו גם בשמחות של חברים לעבודה.
- 94% ציינו כי לא קיבלו יחס מיוחד, לטוב או לרע, מן הממונים עליהם במקום העבודה ומצד עמיתיהם החילוניים במקום העבודה.

שביעות רצון מן העבודה

- 79% מהמועסקים השכירים שלא עבדו בעבר היו מרוצים מעבודתם: 37% היו מרוצים מאוד ו-42% היו מרוצים. השאר (21%) ציינו כי הם לא כל כך מרוצים.
- ההיבטים שבהם בוטאה שביעות הרצון הרבה ביותר היו: שעות העבודה ונוחות ההגעה לעבודה (81%), יחסים עם חברים לעבודה (73%), עבודה נקייה ומכובדת (60%), יחסים עם הממונה עליהם וההערכה המקצועית שהם זוכים לה (60%). לגבי סיכויי קידום, היבט שנמצא בעל חשיבות רבה בשלב א', רק 31% היו מרוצים מסיכוייהם לקידום.

20.3 השלכות העבודה על הבוגר ומשפחתו

מקורות ההכנסה של המשפחה (לוח 34)

- ל-64% מהעובדים הייתה הכנסה מעבודה חלקית או מזדמנת בשלב א'.⁹ בשלב המעקב לכולם הייתה הכנסה מעבודה, אם כי אצל רבע בקירוב היא לא גדלה, כנראה, משום שהם עבדו גם בשלב המעקב במשרה חלקית.
- חלה עלייה מסוימת בשיעור המשפחות שקיבלו תמיכה מהורי בני הזוג, בעיקר בשווה כסף.
- שיעור הנעזרים באגודות חסד או בגמ"חים ו/או בהלוואות מבני משפחה כמעט הכפיל את עצמו (מ-18% ל-32%). עם זאת, יש יותר מקרים שבהם ההכנסה ממקור זה פחתה. ייתכן שהכנסה יציבה מעבודה צמצמה את הצורך ב"גלגול הלוואות". רמת התמיכה שהתקבלה מבני המשפחה עלתה אף היא בחלק מהמקרים, אולי לצורך הקמת עסק.

לוח 34: מקורות ההכנסה של משפחות העובדים בשלב המעקב שלא עבדו לפני הפרויקט, בהשוואה לשלב א' (אחוזים)

ההכנסה ירדה	ההכנסה לא השתנתה	ההכנסה גדלה	יש הכנסה בשלב המעקב	הייתה הכנסה בשלב א'	
0	23	77	100	*64	הכנסה מעבודה
10	90	0	58	48	הכנסה מעבודת בת הזוג
18	82	0	53	32	עזרה כספית מההורים
0	100	0	68	36	עזרה מההורים ב"שווה כסף"
43	43	14	32	18	גמ"ח, אוגדות חסד
66	17	17	32	27	הלוואות מבני משפחה

* רק מעבודות מזדמנות או מעבודה בת מספר שעות בשבוע

⁹ כזכור, מי שבשלב א' עבד פחות מ-15 שעות בשבוע הוגדר כמי שלא עבד. רוב המועסקים עבדו פחות מ-10 שעות בשבוע בשלב המעקב. הרציונל בבסיס ההגדרה הזו הוא שהתעניינותנו בעבודה בטרם הקורס הייתה לא כמקור הכנסה אלא כמסלול חיים.

שינוי בהוצאות המשפחה. מן הממצאים עולה שההשתלבות בעבודה בעקבות הפרויקט לא הביאה לשינוי בהוצאות המשפחה בטווח הקצר. עם זאת, כשליש מן העובדים הוציאו יותר על חוגים ושיעורי עזר לילדים (30%) ועל ספרים וצעצועים לילדים (31%), וכן על מוצרי חשמל לבית (33%).

ציפיות לשיפור המצב הכלכלי בעתיד. 30% מן הבוגרים העובדים ציפו לשיפור גדול במצב הכלכלי של משפחתם לאחר שלוש שנים שיעבדו ו-44% מצפים לשיפור בינוני. היתר לא ציפו לשיפור או לשיפור קטן בלבד.

ויתור על עיסוקים משמעותיים בעקבות היציאה לעבודה (לוח 35)

ההשתלבות בעבודה אילצה את בוגרי הפרויקט המועסקים, לדבריהם, לעשות ויתורים מסוימים במישורי חיים אחרים. הוויתורים העיקריים נגעו לפעילויות הקשורות בבית ובילדים (61%) וכן לצמצום הזמן המיוחד ללימוד תורה (62%).

בדומה לכלל הבוגרים המועסקים, הוויתורים בפועל היו קטנים מהחששות המוקדמים שהובעו בשלב א'. כך, לדוגמה, בתום ההכשרה חששו 26% "במידה רבה", שכאשר יעבדו לא יוכלו להקדיש עתים לתורה. לאחר שהשתלבו בתעסוקה, רק 5% דיווחו כי נאלצו "במידה רבה" לעשות ויתורים בתחום לימוד התורה. 35% חששו שלא יוכלו להקדיש זמן לעזרה במשק הבית ובטיפול בילדים, ועתה רק 11% נאלצו לוותר "במידה רבה" בתחום זה. הם ויתרו פחות מאשר בתקופת הלימודים. עם זאת, במרבית התחומים (להוציא פעילות קהילתית) חלק ניכר נתבעו לויתורים "במידה מסוימת".

לוח 35: ויתורים על עיסוקים משמעותיים בעקבות היציאה לעבודה – חששות ומציאות (אחוזים)

ויתורים בפועל בתקופת העבודה				חששות לגבי תקופת העבודה*	ויתורים בתקופת הלימודים*	
כלל לא	במידה במעטה	במידה מסוימת	במידה רבה			
6	22	61	11	35	35	עזרה במשק בית ובטיפול בילדים
38	6	38	19	----	----	עזרה בלימודים לילדים
27	5	62	5	26	22	הקדשת עתים לתורה מפגש עם חברים ובני משפחה
20	30	35	15	9	32	פעילות קהילתית
43	33	14	10	4	18	

* רק אלה שציינו "במידה רבה"

20.4 עמדת הסביבה החברתית הקרובה לגבי ההשתלבות בעבודה – תפיסת הבוגרים המועסקים שלא עבדו לפני הקורס (לוח 36)

מן הממצאים עלה כי התמיכה הנתפסת של בנות הזוג ירדה מעט במעבר מהיציאה ללימודים מקצועיים להשתלבות בעבודה בפועל. ייתכן שחלק מהנשים התאכזבו מהתשואה הנמוכה של הלימודים, הנובעת מהיקף העבודה במשרה חלקית. לעומת זאת, התמיכה הנתפסת מצד הרבנים המשמעותיים בהשתלבות בעבודה עלתה במידה משמעותית, לעומת תמיכתם בעצם היציאה להכשרה המקצועית.

לוח 36: עמדתם של "אחרים משמעותיים" לגבי הלימודים המקצועיים וההשתלבות בעבודה (אחוזים)

תמיכה בלימודים המקצועיים (שלב א')	תמיכה בהשתלבות בעבודה (שלב ב')	
90	74	בת הזוג
78	91	בני משפחה אחרים
32	65	רב/רבנים משמעותיים
64	57	אנשים מן הקהילה

20.5 אוריינטציות לעתיד מבחינת תוכניות אישיות ללימודים והשתלבות ילדיהם בתעסוקה

המשך לימודים מקצועיים. 58% מהבוגרים העובדים שלא עבדו לפני הפרויקט דיווחו כי בכוונתם להמשיך בעתיד בלימודיהם המקצועיים, מתוכם: 71% היו מעוניינים להמשיך ללמוד את המקצוע שלמדו במסגרת הפרויקט, 10% היו מעוניינים ללמוד מקצוע אחר (כגון, תכנות, ניהול חשבונות, צילום ונגרות), ו-19% טרם החליטו מה ירצו ללמוד.

לימודי חול עיוניים בעתיד. 67% מבוגרי הפרויקט העובדים התכוונו ללמוד לימודי חול עיוניים בעתיד, מתוכם: 25% היו מעוניינים ללמוד לימודים אקדמיים, 17% היו מעוניינים ללמוד לתעודת בגרות, והיתר טרם החליטו מה ירצו ללמוד.

עידוד הדור הבא ללמוד מקצוע ולצאת לעבודה. 54% מבוגרי הקורסים המקצועיים שעובדים ציינו כי יעודדו את בניהם ללמוד מקצוע ולצאת לעבוד. 17% טענו כי לא יעודדו את בניהם לצעד זה, והיתר טענו שיעשו זאת רק אם ילדיהם לא ישתלבו בעולם התורה או אם הם ייקלעו למצוקה כלכלית שתחייב זאת. **המלצה לחברים ולבני משפחה על למידת מקצוע ויציאה לעבודה.** כל בוגרי קורס שלא עבדו לפני הפרויקט אך היו מועסקים לאחר סיום ההכשרה ציינו כי ימליצו לחבריהם או לבני משפחה ללמוד מקצוע ולצאת לעבודה, אם כי 29% התנו את המלצתם בכך שהחברים או בני המשפחה יהיו במצוקה כלכלית.

20.6 בוגרי הקורסים שלא עבדו בשלב א' ושלא עבדו בשלב המעקב (N=37)

סיבות עיקריות לאי עבודה. 65% לא הצליחו למצוא עבודה במקצוע שלמדו או במקצוע כלשהו. 26% טרם סיימו את מטלותיהם הלימודיות או מכיוון שלא הצליחו למצוא מקום שבו יוכלו לעשות סטאז'. 7% העדיפו לחזור לכולל או שחששו מגיוס לצה"ל בעקבות השתלבותם בעבודה. הנותרים לא עבדו מכיוון שחשבו שבמצב הנוכחי של המשק לא כדאי לעבוד, מפני שאין להם סידור לילדים או מכיוון שהם משרתים בצה"ל.

חיפוש עבודה. 40% מבין הבוגרים שלא עבדו בשלב א' של הפרויקט ולא עבדו בשלב המעקב חיפשו עבודה.

סיבות עיקריות לאי חיפוש עבודה. 14% מבין מי שלא עבדו לא חיפשו עבודה, כיוון שהעדיפו להקדיש את זמנם ללימוד תורה, 16% ציינו כי הם מעדיפים להמשיך וללמוד את המקצוע, ו-8% התייאשו לאחר שחיפשו עבודה במשך זמן ממושך ולא מצאו. הנותרים נימקו את אי חיפוש העבודה בכך שלדעתם מצב המשק אינו מאפשר מציאת עבודה או בכך שמציעים להם רק עבודות בשכר נמוך.

כוונות לחיפוש עבודה. 64% מבין אלה שלא עבדו ולא חיפשו עבודה ציינו כי הם מתכוונים לחפש עבודה במהלך שלושת החודשים הקרובים.

21. מצב הנושרים בשלב המעקב

בשלב המעקב רואיינו גם 49 תלמידים שנשרו מן הקורסים המקצועיים ואשר רואיינו בשלב א' של המחקר. מטרת הראיונות הייתה לבחון האם הם השתלבו בעבודה, והאם הם חזרו ללימודי מקצוע לאחר שנשרו מן הפרויקט "פרנסה בכבוד".

עיסוק עיקרי בשלב המעקב. 57% מן הנושרים מועסקים, 29% חזרו ללמוד בכולל ו-14% לא עבדו ולא למדו בכולל. שיעור החוזרים לכולל לאחר עזיבת הקורס בקרב הנושרים עלה על שיעורם בקרב הבוגרים (29% לעומת 5%, בהתאמה).

לימודי מקצוע ולימודי חול אחרים. 14% מהנושרים חזרו ללמוד את מקצוע הקורס, ו-20% נוספים הצהירו על כוונתם לחזור ללמוד מקצוע זה. 25% התכוונו ללמוד מקצוע אחר. 18% למדו או התכוונו ללמוד לימודי חול עיוניים. 23% הצהירו שאינם מעוניינים ללמוד לימודים חילוניים. בסך הכול נראה כי כ-60% מהנושרים למדו מקצוע או היו מעוניינים לחזור ללימודי מקצוע.

22. מסקנות וכיווני פעולה

המסקנות וההמלצות המוצגות בפרק זה מתייחסות לשני השלבים: שלב ההכשרה ושלב הקליטה בתעסוקה. משולבות בו הערותיהם והמלצותיהם של התלמידים עצמם לגבי הפרויקט "פרנסה בכבוד" שנתקבלו בתום ההכשרה ובעקבות התנסותם בעבודה ו/או בחיפוש עבודה, וכן הערותיהם והמלצותיהם של המורים, מנהלי מוסדות ההכשרה ומעסיקים שרואיינו במסגרת המחקר. חשוב לציין שהדברים מבוססים על הממצאים שנמצאו בתקופה הראשונה להפעלת הפרויקט, וסביר להניח שבינתיים חלו בו שינויים, בעקבות ממצאי ביניים שהוצגו בפני מפעילי הפרויקט ועקב גורמים אחרים. הפרק מורכב משני חלקים: א. מסקנות והמלצות לגבי תוצאות הפרויקט; ב. מסקנות והמלצות לגבי תהליך היישום.

א. מסקנות וכיווני פעולה לגבי הממצאים

1. הצלחת הפרויקט על-פי מדד תוצאה 1 – השתלבות בתעסוקה. בעצם אפשר להציע מספר מדדים במישור של השתלבות בתעסוקה בעקבות הפרויקט. המדד הפשוט והברור ביותר להצלחת הפרויקט, הנובע ממטרת הפרויקט, הוא שיעור הבוגרים שלא עבדו בטרם הקורס, ובשלב המעקב עבדו במקצוע הנלמד. אם נצא מהנחה שאוכלוסיית היעד של הפרויקט הייתה תלמידי כולל שאינם עובדים, יש לחשב את השיעור הזה מתוך הבוגרים שלא עבדו טרם הפרויקט, והוא עומד על 10%.

מדד פחות חמור להצלחת הפרויקט הוא שיעור הבוגרים שעבדו במקצוע הקורס, או במקצוע קרוב, בשלב כלשהו לאחר תום לימודיהם, בין אם עבדו לפני הצטרפותם לפרויקט ובין אם לא. שיעור זה עומד על 18% מכלל הבוגרים.

היות שאין מדובר כאן בקורס מקצועי רגיל אלא בשינוי מהותי באורח החיים, לדעתנו, גם מעבר מאי עבודה לעבודה במקצוע כלשהו הוא אינדיקציה להצלחת הפרויקט. המדד הרלבנטי לפיכך יהיה שיעור הבוגרים שלא עבדו בטרם הקורס, ובשלב המעקב עבדו במקצוע כלשהו (בין אם זה במקצוע הקורס ובין אם במקצוע אחר), מחוץ מתוך הבוגרים שלא עבדו טרם הפרויקט. שיעור זה עומד על 38%. במובן זה

נראה שהפרויקט הביא למפנה המשמעותי ביותר בקרב הליטאים שהשתתפו בהכשרה המקצועית: רק רבע מהם היו בעלי ניסיון תעסוקתי לפני הפרויקט, ובעקבות הפרויקט קרוב ל-60% מהם היו מועסקים וכ-20% נוספים חיפשו עבודה.

מדד תוצאה אחרון במישור זה, שלדעתנו, בהתחשב במאפייניהם של משתתפי הפרויקט, אף הוא יכול להיות מדד להצלחה, הוא שיעור הבלתי מועסקים אשר מחפשים עבודה באופן פעיל, מחושב מתוך הבוגרים אשר לא היו מועסקים בטרם הפרויקט וגם לא בעת המעקב. שיעור זה עומד על 40%.

חשוב להעריך את התוצאות הללו על רקע רמת האבטלה הגבוהה במשק (10.8%), כאשר הבוגרים יצאו לשוק העבודה, עם סיום הקורס. גם אם בסך הכול לא חל גידול משמעותי בשיעור המועסקים בקרב בוגרי הקורסים בין שתי נקודות הזמן, הרי שחל גידול משמעותי בקרב תת-קבוצות מסוימות, שהבולטת בהן היא הליטאים (מ-24% ל-57%). ייתכן שיש מקום למקד את מאמצי שיווק הפרויקט בקהילה זו, מאחר שהיא פחות נוטה לעבוד מלכתחילה, זקוקה יותר לתוכנית ההתערבות ומפיקה תועלת ממנה.

ממצא נוסף שיכול לתרום להערכת הפרויקט הוא שרק 5% מהבוגרים לעומת 29% מהנושאים, חזרו לכולל בשלב המעקב. נראה שסיום מסלול ההכשרה המקצועית מוביל להשתלבות בעבודה, גם אם לא כולם היו מועסקים, כשנערכו הראיונות. דברי הבוגרים עצמם בסוף הראיון בשלב המעקב מעידים על נכונותם לבצע את השינוי בחייהם. 90% סבורים שהחלטתם ללמוד מקצוע הייתה החלטה נכונה (77% השיבו "בהחלט כן" ו-14% "חושב שכן")

2. הצלחת הפרויקט על-פי מדד תוצאה 2 – תרומת הקורסים לתפקוד המקצועי. ניתן להעריך את הצלחת הפרויקט על פי תרומת ההכשרה לתפקוד הבוגרים בעבודה. יש בידינו נתונים על תפיסות הבוגרים המועסקים בנושא זה וכן על עמדות מעסיקים (הגם שבצורה מינימלית) המאששות אותם. על סמך נתונים אלה נראית תרומתו של הקורס בהחלט בכיוון הצפוי: הקניית ידע מקצועי רלבנטי (84% מהבוגרים המועסקים כשכירים), מציאת פתרונות מקצועיים (70%), כתיבת דוחות וסיכומים (55%). מבחינת הכרת מכשור וטכנולוגיה תרם הקורס בעיקר לבוגרים המועסקים במקצוע הנלמד. ההמלצות לגבי רכיבים שונים של הקורסים המובאות בהמשך עשויות לשפר את תרומת הקורסים לתפקוד הבוגרים במקום העבודה.

3. הצלחת הפרויקט על-פי מדד תוצאה 3 – השתלבות הבוגרים במקום העבודה. מדיווחי הבוגרים והמעסיקים כאחד עולה כי השתלבות החרדים במקומות העבודה, הן במישור המקצועי והן במישור החברתי, טובה משציפו, והחששות המוקדמים של שני הצדדים התבררו כמופרזים. 85% מהמועסקים מרוצים מעבודתם, 28% מעריכים שיש להם סיכויים טובים להתקדם, רק רבע או פחות נתקלים בקשיים בהיבטים שונים של העבודה (להוציא עניין השעות החרוגות). שביעות רצונם של המעסיקים גבוהה. לדבריהם, העובדים החרדים הם בעלי ידע מקצועי רלבנטי ומשביע רצון, מגלים מוטיבציה ומבצעים את משימותיהם כהלכה. אף שיותר משליש מהעובדים הם החרדים היחידים במקום העבודה הם אינם חשים זרות, רובם (70%) משתתפים באירועים חברתיים המאורגנים מטעם מקום העבודה, ועם זאת מצליחים לקיים אורח חיים חרדי במקום העבודה. מהראיונות עם המעסיקים נראה כי ניתן לזקוף זאת לזכות התרבות הארגונית המתחשבת שפותחה בעקבות כניסת העובדים החרדיים. ניתן

להיעזר בשתי הקבוצות הללו – המעסיקים והעובדים החרדיים – בשיווק הפרויקט לשתי אוכלוסיות היעד.

4. מדד של תוצאת ביניים – סיום ההכשרה. 64% מאלה שהתחילו ללמוד בקורסים מקצועיים במסגרת הפרויקט "פרנסה בכבוד" סיימו את הקורסים (אחדים טרם סיימו את הסטאז' בעת המעקב). מכאן ששיעור הנשירה היה גבוה – 36%. עם זאת, מהממצא ש-57% מהנושרים מועסקים ו-60% לומדים מקצוע או מעוניינים לחזור ללימודי מקצוע עולה שגם בקרב הנושרים יש פוטנציאל ניכר של מעבר מחיים של אי תעסוקה לחיים של פרנסה בכבוד.

ב. מסקנות והמלצות לגבי תהליך היישום

אוכלוסיית היעד. בתחילה הופתענו לגלות שלא כל התלמידים בקורסים שנבדקו היו אברכים שעיסוקם הבלבדי הוא לימוד תורה, אלא שכמחציתם היו בעלי ניסיון תעסוקתי, ועבור חלקם העבודה הייתה עיסוק בלבדי עד להצטרפותם לפרויקט. נטינו לראות בכך כישלון של התוכנית, במידה מסוימת. אולם במהלך המחקר ובעקבות הבנת המפנה שחל בחברה החרדית בתחום הלימודים הכלליים והיציאה לעבודה, התגבשה אצלנו ההכרה שהשתלבות גברים מהמגזר החרדי בתעסוקה משמעותית יכולה להיעשות בשני מסלולים:

1. לימודים בכולל <---> הכשרה מקצועית <---> עבודה מקצועית;
 2. עבודה כלשהי בשילוב לימודים בכולל או בלעדיהם <---> הכשרה מקצועית <---> עבודה מקצועית.
- חברת הלומדים עוברת תהליך של דיפרנציאציה שבו קבוצות שונות משלבות מידות שונות של לימודים ועבודה. לפיכך, יש מקום לשקול מתן הכשרה מקצועית במסגרות ייחודיות, מאחר שמסגרות ההכשרה הממלכתיות אינן מתאימות להם (גם לחרדים המשולבים בעבודה בהיקף חלקי, אולי גם מלא, ורוצים לרכוש כישורים מקצועיים שיספקו להם בסיס יציב יותר לתעסוקה).

גיוס התלמידים. הממצאים מצביעים על חשיבותם של ערוצי גיוס מקומיים, בין אם אלה ערוצי תקשורת, כגון עיתונים מקומיים, ובין אם אלה ערוצים בין-אישיים, כגון אנשים מהקהילה ובמידה פחותה גם רבנים מקומיים. למעלה מ-40% מהבוגרים המליצו להרחיב את פרסום הפרויקט וההסברה לגביו. נראה לנו שכדאי למקד את מאמצי ההסברה במישור המקומי. הבטחת עזרה בהשמה בעבודה בסוף הלימודים תסייע, לדעת הבוגרים, בשיווק הפרויקט. גם תלמידי הקורסים, לא רק הבוגרים אלא אף הנושרים, יכולים לשמש כ"סוכני גיוס". כמעט כולם ציינו שהם ימליצו לחברים או לבני משפחה שהם אברכים ללמוד מקצוע, אף שחלק ניכר מהם התנו זאת בכך שאותו אדם שרוי במצוקה כלכלית או אינו מעוניין להמשיך וללמוד בכולל.

מיון, ייעוץ והכוונה מקצועית. אפשר להבחין בין שני סוגי מיון: מיון שבאמצעותו מסננים את המועמדים המתאימים ללימודים לעומת אלה שאינם מתאימים, ומיון שבאמצעותו מתאימים את הקורס למועמד. בפועל המיון לצורך קבלה ללימודים בעצם לא קיים בפרויקט, מאחר שמדיניותם של מוסדות ההכשרה היא לקבל את כל הפונים. במדיניות זו משתקפת תחושת השליחות של מנהלי מוסדות ההכשרה בסיוע לחרדים להשתלב בעולם העבודה. בנוסף לכך יש להם ודאי אינטרס כלכלי בפתיחת הקורסים. המיון

לצורך התאמה נעשה בשתי דרכים: מבחן שמתקיים בחלק מהקורסים ובו נבחנים כישורים שונים כגון יכולת הסקה כמותית, יכולת לוגית ומילולית, יכולת צורנית ומרחבית. ריאיון אישי עם מנהל המוסד הבודק בעיקר את המוטיבציה של המועמד ללימודים ואת תחומי העניין שלו. בריאיון האישי עם מנהל המוסד גם ניתן למועמד מידע על אפשרויות ההכשרה והדרישות בקורסים השונים.

למידע ולייעוץ מקצועי חשיבות רבה לאור הממצא שמחצית מהבוגרים לא ידעו בוודאות איזה מקצוע ברצונם ללמוד, ולאור ההבדל המהותי בין הכולל לקורס מבחינת מתכונת הלימודים והדרישות. ואמנם, מחצית מהבוגרים שקיבלו ייעוץ דיווחו כי הוא עזר להם במידה רבה בבחירת מקצוע מתאים, בהערכת יכולתם להצליח בלימודים ובקבלת תמונה על תוכני הקורס ועל הדרישות בו. עם זאת, נמצא ש-35% מהתלמידים שעברו תהליך מיון כלשהו ו-40% מאלה שקיבלו ייעוץ הפסיקו את לימודיהם. הסיבות העיקריות לנשירה היו אי התאמת המקצוע (13%) ו"אי-משיכה" ללימודי ההכשרה (25%). ממצאים אלה עשויים להעיד על צורך בשיפור תהליכי המיון, הייעוץ וההכוונה המקצועית. בשלב המעקב, הציעו מספר בוגרים להנהיג סינון קפדני יותר בקבלת תלמידים לפרויקט ולא לקבל תלמידים בעלי יכולת התחלתית נמוכה מדי, משום שהם מעכבים את התקדמות הלימודים בקורס.

הרגלי למידה. נראה לנו כי יש לראות בקורס לא רק אמצעי להכשרה מקצועית אלא גם אמצעי בתהליך הסוציאליזציה לעולם העבודה. הקפדה של מוסד ההכשרה על השתתפות התלמידים בשיעורים, על הופעה בזמן, על הכנת עבודות ותרגילים והגשתם במועד שנקבע וכד' תכין את התלמידים לנורמות של עולם העבודה ותגביר את מחויבותם לתהליך ההכשרה עצמו. דיווחי התלמידים מעידים על מידה לא מבוטלת של סטיות מנורמות אלה. המורים מגלים הבנה לקשיי התלמידים להתמודד עם כל מחויבויותיהם, אך מעידים שהתנהגות זו פוגעת ברצף הלימודים. נראה שיש מקום לרענן את ההסברים על דרישות הקורס גם בשלבים מאוחרים יותר ולהקפיד יותר על התנהגות התורמת ללימודים (לדוגמה, באחד המוסדות חייבים להשתתף לפחות ב-80% מהשיעורים כתנאי לבחינה).

צורך בתגבור באנגלית ובמתמטיקה. במקצועות שנלמדו ב-12 הקורסים שבהם התמקד המחקר נודעת חשיבות רבה לידע במתמטיקה ובאנגלית. יש לזכור שלאברכים שלמדו רק במסגרות חרדיות אין כלל ידע באנגלית והידע שלהם במתמטיקה מועט. מקצועות אלה נלמדים במכינות לקורסים, אולם הפער בין הרמה שהושגה לבין הרמה הנחוצה, במיוחד באנגלית גדול, ומורים ותלמידים מסכימים שיש צורך בהמשך לימוד המקצועות הללו (בעיקר אנגלית) גם במשך הקורס עצמו.

מתן סיכומי שיעור וחומר כתוב אחר בעברית. כ-30% מהתלמידים התקשו לסכם את חומר הלימודים בכיתה, ושיעור דומה התקשו לעקוב אחר חומר הלימודים במקרה שהפסידו שיעור, בגלל מחסור בספרי לימוד או העדר ספרי לימוד בעברית. מתן סיכומי שיעורים ואולי גם חומרים נוספים בעברית עשוי לסייע לתלמידים בהתמודדות עם חומר הלימודים. בפועל רק כשליש מהתלמידים דיווחו כי מוריהם סיפקו להם את סיכומי ההרצאות. יש מקום, והתלמידים עצמם ביקשו זאת, להרחיב את הנוהג הזה בקורסים נוספים. היות ששיטת הלמידה בכולל שונה מאוד משיטת הלמידה בקורס, ביקשו כמה בוגרים בשלב המעקב לשלב במכינה סדנה למיומנויות למידה.

עזרה בהכנת תרגילים. שליש מהתלמידים התקשו בהכנת התרגילים והמטלות בקורס. לפיכך, שיעורי העזר וההדרכה שנותנים מורי הקורס לפני התחלת השיעורים יש תרומה חשובה, וכדאי להמשיך בהם. חלק מהתלמידים גם ביקשו להגביר את התרגול בכיתה.

שדרוג הסביבה הפיזית ועזרים טכניים ללימוד. כ-40% מהבוגרים ציינו כי יש לשפר את הגישה למחשבים לשם תרגול החומר ואף לשדרג את המחשבים. בחלק ממוסדות ההכשרה התנאים הפיזיים היו ירודים, מבחינת מיזוג הכיתות, תאורה וכיו"ב, והתלמידים ביקשו לשפרם.

חיבור לעולם העבודה במהלך הקורס. האוריינטציה של התלמידים ללימודים היא מעשית, והם מבקשים חיבור לעולם העבודה כבר במהלך ההכשרה. 84% המליצו על שילוב ביקורים במקומות עבודה רלבנטיים במשך הקורס, כדי להעמיק את הידע המקצועי שלהם ו"לחוש" את העבודה במקצוע, ו-92% ביקשו להיפגש עם מעסיקים, כדי להרחיב את הידע המקצועי, ללמוד מהן דרישות המעסיקים, וגם כדי ליצור הזדמנויות תעסוקה. לביקורים במקומות עבודה המעסיקים חרדים יש פונקציה נוספת: למידה מהתנסותם של חרדים אחרים במכלול ההיבטים של השתלבות בעבודה. אחוז קטן הציע להפעיל סטאז' כחלק בלתי נפרד מההכשרה. אחרים ביקשו לחזק את האוריינטציה המעשית של הלימודים ולהגדיל את כמות התרגילים במעבדות.

שילוב נושא היזמות העסקית במסגרת ההכשרה המקצועית. אף שיזמות עסקית היא כיום ערוץ חשוב להשתלבות חרדים בתעסוקה, לא כלל הקורס את תחום הידע הרלבנטי. גם בוגרים שהקימו עסקים לא הכירו את הגופים הציבוריים המעניקים סיוע מסוגים שונים ליזמים. לדעתנו, וגם לדעת חלק מהבוגרים, יש מקום לשקול שילוב מידע בסיסי והדרכה ראשונית בהקמת עסקים במסגרת הקורסים המקצועיים.

תפקוד מוסד ההכשרה. מהראיונות עם מנהלים ומורים וכן משאלוני התלמידים עולה כי המורים אינם צריכים להיות חרדים, ואפילו לא חובשי כיפות סרוגות. יחס התלמידים כלפיהם מקצועי וענייני. כמעט כל התלמידים העריכו את הידע המקצועי של המורים כטוב ואפילו טוב מאוד; רובם היו מרוצים מאיכות ההסברים ומארגון החומר; 80%-90% ציינו את יחסו הטוב של המורה כלפיהם ואת היותו קשוב לשאלותיהם ולבעיותיהם. גם מהראיונות עם המורים נראה כי הם חשים עצמם "מגויסים" למטרות הפרויקט. עם זאת, בחלק מהקורסים ביקשו התלמידים להגביר את הפיקוח על המורים ועל מוסד ההכשרה כדי שהחומר שיילמד יהיה עדכני (בניסיונותיהם להתקבל לעבודה התברר לחלק מהבוגרים שהחומר שלמדו אינו עדכני), שהמורים יהיו בעלי ניסיון מקצועי ולא רק בעלי ידע עיוני, שלא תהיה תחלופה רבה מדי בקרב המורים, שלא יהיה עיכוב במועדי המבחנים בסוף הקורס ובמתן התעודות המקצועיות; עיכוב שמקשה עליהם להתקבל לעבודה.

סיוע כלכלי בתקופת הלימודים ובשלב היציאה לשוק העבודה. היציאה ללימודים מקשה עוד יותר את מצבם הכלכלי, הקשה ממילא, של התלמידים, עקב הצורך לשלם שכר לימוד, הוצאות נסיעה לקורס, צמצום היכולת לעבוד והעדר עתודות כספיות. ואכן, כ-40% ציינו שמצבם הכלכלי הורע בתקופת הלימודים; בייחוד ציינו זאת אבות למספר גדול של ילדים. מוצע לשקול הרחבת המלגות לחרדים (רק 18% מהבוגרים קיבלו), להעניק הלוואות בתנאים נוחים שיוחזרו לאחר ההשתלבות בעבודה (60% תמכו

בכך), להחזיר את הוצאות הנסיעה לקורס וגם לסייע להם ברכישת ספרי לימוד ובסבסוד בחינות הסמכה חיצוניות. העדר רכב נמצא כחסם לקבלת עבודה אצל כמה מהבוגרים; מוצע לאפשר הלוואות בתנאים נוחים גם למטרת קניית רכב לצורכי עבודה.

הנשירה מהקורסים. 36% מהתלמידים שהחלו את לימודיהם במסגרת פרויקט "פרנסה בכבוד" נשרו מהתוכנית. הנשירה אינה מרוכזת בשלב מסוים של הלימודים אלא מתפרסת על פני הקורס כולו; 21% מהנושרים הפסיקו את לימודיהם מעל לשנה אחרי תחילת הקורס. נראה שיש צורך בתמיכה כספית ו/או מורלית לאורך כל הדרך, ואין להניח שמי שעברו חלק מסוים של הקורס בהכרח גם יסיימו אותו.

הנשירה אינה מאפיינת תת-קבוצות מסוימות, להוציא את העובדה שהיא מעט יותר גדולה בקרב חרדים ספרדיים ובקרב תלמידים, שהמניע ליציאתם ללימודים הוא קשיי פרנסה שוטפים. העובדה ש-61% מהנושרים עובדים מעידה על דחיפות הצורך בפרנסה מבחינתם ועל הקושי לדחות את הכניסה לעבודה, לטובת לימודי מקצוע.

בשלב המעקב, 14% מהנושרים חזרו ללמוד את מקצוע הקורס, ו-45% נוספים הצהירו על כוונתם ללמוד מקצוע. מומלץ להזמין את מי שנשרו מקורסים קודמים להצטרף לקורסים חדשים שנפתחים.

השמה בעבודה. השמה בעבודה היא בעצם מבחנו האמיתי של הפרויקט לא רק בעיני יוזמיו ומממניו אלא גם בעיני תלמידיו. הראיונות בשלב המעקב מצביעים על מוטיבציה לעבודה בקרב מרבית התלמידים. 12% בלבד מכלל הבוגרים והנושרים חזרו לכולל. כ-75% משתתפים בכוח העבודה (עובדים או מחפשים). הסיבה העיקרית לאי תעסוקה בקרב הבלתי מועסקים היא חוסר הצלחה במציאת עבודה. 24% מהבוגרים שעזבו את שוק העבודה עשו זאת משום שהתייאשו מלמצוא עבודה. לאור כל זאת, ברור כי יש חשיבות עליונה לסיוע בהשמה בעבודה מצד הגורמים המובילים את הפרויקט, ובייחוד מצד רכזי התעסוקה. אפשר להיעזר במעסיקים שקלטו חרדים, באברכים לשעבר שנקלטו במקומות עבודה, בחברות כוח אדם ובארגוני מעסיקים. בשלב המעקב המליצו מספר בוגרים על הרחבת קשת המקצועות הנלמדים במסגרת הפרויקט והכללת מקצועות נוספים, כגון נהיגה, חשמלאות, טכנאות רכב, מסחר, שבהם להערכתם יש ביקוש לעובדים.

מקורות

גולדשטיין, ת'. 2003. "המהפכה השקטה : חרדים מפתחים עסקים", Y-net, 30.7.04, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-2955013,00.html

גונן, ע'. 2000. **מהישיבה לעבודה: הניסיון האמריקני ולקחים לישראל**. מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים.

דהן, מ'. 1999. **האוכלוסייה חרדית והרשות המקומית: חלק א' – התחלקות ההכנסות בירושלים**. מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים.

חקק, י'. 2004. **בין קודש לתכל'ס: גברים חרדים לומדים מקצוע**. מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים.

לופו, י'. 2003. **מפנה בחברה החרדית: הכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים**. מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים.

שטדלר, נ'. 2001. **קודש וחול בתפיסת העבודה: המקרה של האורתודוקסיה היהודית בישראל**, חיבור לשם קבלת דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.

Berman, E.; Klinov, R. 1997. *Human Capital Investment & Nonparticipation: Evidence from a Sample with Infinite Horizons*. Maurice Falk Institute, Jerusalem

Berman, E. 1998. *Sect, Subsidy & Sacrifice: an Economist's View of Ultra-Orthodox Jews*. Jerusalem Institute for Israel Studies.

נספח א: שיעורי נשירה (לפי קורסים)

שיעור הנושרים גבוה במיוחד בקורס MCSD במרכז למידה ז' (68%), ובקורס תכנות מחשבים במרכז למידה ג' (56%). השיעור נמוך במיוחד בקורס תחזוקת מחשבים וניהול רשתות במרכז למידה ו' (6%).

לוח א1: נושרים מבין התלמידים שהחלו את הלימודים, לפי קורס (במספרים מוחלטים)

שיעור נשירה באחוזים	תלמידים שנשרו מן הקורס	תלמידים שסיימו את הקורס	תלמידים שהחלו את הקורס	שם הקורס והמכללה
36	79	142	221	סה"כ N
23	5	17	22	טכנאות PC - מרכז למידה א'
40	8	12	20	שמאות מקרקעין - מרכז למידה ב'
24	7	22	29	תחזוקת PC - מרכז למידה ג'
29	5	12	17	MCSE - מרכז למידה ג'
44	7	9	16	תחזוקת מחשבים וניהול רשתות - מרכז למידה ד'
26	4	11	15	תחזוקת מחשבים וניהול רשתות - מרכז למידה ה'
6	1	15	16	תחזוקת מחשבים וניהול רשתות - מרכז למידה ו'
68	15	7	22	MCSD - מרכז למידה ז'
41	5	7	12	ייעוץ מס - מרכז למידה ב'
56	9	7	16	תכנות מחשבים - מרכז למידה ג'
44	8	10	18	תכנות מחשבים - מרכז למידה ו'
27	5	13	18	ניהול ושיווק - מרכז למידה ב'